

Елена Стателова Андрей Пантев

СЪЕДИНЕНИЕТО

НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ
И ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

1885 ГОДИНА

757.26
11706

ЕТА

Елена Стателова
Андрей Пантев

СЪЕДИНЕНИЕТО
НА КНЯЖЕСТВО
БЪЛГАРИЯ
И ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ
1885 ГОДИНА

ИЗДАТЕЛСТВО „ПРОСВЕТА“
СОФИЯ

6774
925

Елена Боянова Стателова
Андреи Лазаров Пантев — автори 1985, 1995 г
○ Петър Стоиков Петрунов — художник на корицата, 1995 г
Издателство Просвета , София

ISBN 954-01-0672 9

Предговор към второто издание

Тази книга бе публикувана през 1985 г. по случай 100-годишнината от българското Съединение. Кой тогава предполагаше, че след четири години ще се разиграват онези драматични събития, които доведоха до унищожителен срив една цяла система от стойности, методи и институции в живота на Източна Европа? Тези събития естествено се разпростряха и до българската част от един свят, който се бе самообявил за вечен. Но след бързото опиянение от поразително лесната разруха на тази угнетителна вечност ние бяхме изправени пред мъчителни терзания, които тепърва ще продължават! Те са породени от внезапното ни пласиране в един нов междудържавен ред, където поне за нас няма господари, но няма и покровители, гаранتي и защитници! Оттук започват нашите неспокойни търсения на онзи модел от миналото, който да бъде „извикан“, ако не като институционен, то поне като морален пример и стимул за съвременни решения.

Десет години след отбелязаната у нас 100-годишнина от Съединението ние отново се връщаме към него — не защото трябва да хроникираме една кръгла календарна фаза, а защото неговото допълнително осмисляне ни е ужасно потребно днес. Често напомняме, че то е първото самостоятелно постижение на българите в модерната история на Европа, възвърнало нашето наранено самочувствие и ликвидирало едно враждебно или низхо-

дително пренебрежение към нас от „другите“. Този рефрен бе основателно повтарян при всички предишни обстоятелства независимо от приглушения му тон поради известни съображения и причини. Днес това е особено значимо за нас, както никога досега. Не като фанфаронско високомерие, а като позитивна проекция от миналото. И тя може да бъде възпроизведена ако не като териториална програма, то като цивилизована методика на вътрешно единство и външнополитическо поведение. Няма страница от нашата история след 1885 г., в която опитът, поуците и най-вече самочувствието от Съединението да не присъстват, макар и в различна степен и обхват, макар и често неизказано поради конюнктурните мотиви на конкретната политическа динамика и обстановка. То неохотно и дискретно бе използвано дори и от онези, които йезуитски ни внушаваха, че не можем нищо сами. Като че ли най-големите външнополитически постижения на най-значимите някога и сега национални формации са се осъществили само със собствени сили... Цялото изкуство се състои и се изразява в една увереност, която позволява комбинации, допуска дори компромиси, но изключва благодарствена зависимост! Тъкмо това изкуство бе проявено при замислянето, осъществяването и защитата на българската акция за частично етно-държавно съединение през есента на 1885 г. Изкуство, което после страшно ще ни липсва, отчасти или напълно!

Но има и нещо друго, чиято важност нерядко подминаваме. Ако приемем, че най-значимото българско външнополитическо постижение за XIX в. бе Съединението, а за XX в. — възвръщането на Южна Добруджа, то следва да се позамислим и дали само на бойното поле или само с безплезни неутралитети се реализира една справедлива националнообединителна програма. В моментите, когато България бе вътрешно така консолидирана, че да представлява стабилен и перспективен фактор на Балканите, тя осъществяваше повече от онова, което бе експонирано като дело, за което следва да се мре! Тя ставаше значима не като заплашваща „другите“ сто-

панска, военна или стратегическа сила, а като привлекателност за съюз, сътрудничество или дори за сигурност. Такова състояние се постига чрез продължително натрупване на онзи национален потенциал, който не позволява безнаказано „боравене“ с политическата карта на Балканите и изключва лекотата, с която по-късно бяха игнорирани етническите реалности на „трагическия“ вчера и днес полуостров Този процес бе започнал у нас след Освобождението въпреки покрусата от Берлинския договор, въпреки ограничения статут на малкото княжество между Дунав и Стара планина, въпреки регламентираното право на намеса на чужди, а често и враждебни сили в българските дела.

Затова нека отново да се върнем към онези времена, когато надеждата бе знамето, под което се бяха наредили всички българи, независимо от всякакви останали противоречия и несъвместимости между тях от политически и личностен характер. Нашата книга прозаично разказва за един романтичен порив на българското племе, което тогава умееше да съчетава илюзии и реалности, възможности и ограничения, съвременност и бъдеще, храброст и мъдро търпение, изчакване и решителна бързина. Преди десет години се опитахме да преоткрием събитие, пълно с поучителна и вдъхновяваща съвременност. Ние не подозирахме, че осмислянето на Съединението ще стане още повече повелителна потребност в новия ден на България, търсеца съединение по други пътища, но със същата историческа необходимост! Така второто издание на тази книга идва не само за да напомни фактографската страна на едно завинаги отминало национално-политическо събитие, а за да поднови размишления и анализи, насочени към ново упование и ново чувство за историческо бъдеще...

* * *

Във второто издание на книгата са направени промени само в приложената накрая библиография, която е допълнена. През изминалите десет години излязоха от

печат нови изследвания, посветени на събитието или на отделни негови страни, както и значими публикации на български и чужди документи. Повечето от тях са от 1985 г., когато бе отбелязана 100-годишнината от Съединението на Княжество България и Източна Румелия. Отпечатаните, а и новоиздирените от нас извори не само не променят отстояваните в книгата концепции, но отново ги потвърждават. Това се отнася за политиката на кабинета П. Каравелов — признаване на Съединението от великите сили без формално нарушение на Берлинския договор (на пръв поглед абсурдно), за позицията на Русия — Съединение без Батенберг (по същество отрицателна), за отношението на другите големи държави — Съединение за отстраняване на руското влияние на Балканите. Една преработка на книгата би обогатила само фактологията, но не и направените изводи и оценки на събитието.

Уводни думи

През 1985 г. се навършват 100 години от Съединението на Княжество България и Източна Румелия. Сто години от късното лято на 1885 г., когато телеграфните агенции по света разнасят една странна новина — малката славянска страна, която съвсем наскоро е престанала да бъде османски вилает край Дунава, сама предприема първа решителна стъпка, с която показва, че няма никакво намерение да следва съдбата, предписана и от императивите на европейската дипломация. Вместо преграда българо-източнорумелийската граница става мост между българите, устремени към обединение и прогрес. Изкуственото име „румелийци“, изработено на Берлинския конгрес от „мъдростта“ на неприятелите на българската независимост, е изоставено завинаги от самите тях. Започва историята на Съединението, което с малки корекции очертава и днешните граници на България.

Значимостта на това общонародно дело невинаги е адекватно отразявана в българската историческа книжнина. Покрусата от неоползотворените възможности и изгубените надежди за продължаване делото на Съединението като че ли поставяха сянка над неговото място в новата българска история. В значителна степен днешният български читател вече е избавен от това неоправдано несъответствие, въпреки че пълната история на Съединението още чака своите реализатори.

Годишнината на това събитие ни дава повод и основание да предложим една кратка история на Съединението на „държавите-сестри“, разбира се, без претенции

за изчерпателност. В нея се надяваме читателят да намери основните движещи сили на това най-голямо външнополитическо завоевание на българския народ между 1878—1912 г., условията, в които се провежда то, положителните и отрицателните фактори, съпътстващи неговото развитие.

Тази книга не прави излишни другите изследвания или повествователни описания на събитието от 6 септември 1885 г. Напротив, до известна степен тя е резултат от тях и опит за продължението им. Именно поради това в хода на изложението ние се съобразяваме с написаното преди нас дори и тогава, когато то не е посочено в пестеливия научен апарат. В същото време ние се обърнахме към оригиналните първоизточници за Съединени то — архивни материали от различен произход, спомени на съвременници, публикувана документация, преса и др. Това означава, че по някои въпроси от вътрешната и дипломатическата подготовка на Съединението ние застъпваме становища, които невинаги съвпадат с вече публикуваното по въпроса. Така се надяваме да направим от тази книга не само юбилейно издание, но обобщаващ резултат от проучване — чрез литература и извори, което да е равностойно полезно и като историческо четиво, и като изследване. Някои подробности, интересуващи професионалните познавачи на гражданската, дипломатическата и военната история на Съединението, са пропуснати, защото те вече са отразени в специализирани публикации.

За да се направи една правдива картина на Съединението, следва да се изведат всички съществени фактори и фази в неговото развитие. За тази цел сме привлекли и нови сведения от документален характер, които се съхраняват в наши и чужди архивохранилища, доскоро недостъпни за българските изследователи. С това ние правим опит да представим Съединението като българско, балканско и европейско събитие.

Съединението на Княжество България и Източна Румелия през 1885 г. е продължение на българското националноосвободително движение. Със създаването на малкото васално княжество българската национална въпрос не е решен. Вкусил от извоюваната с руска помощ свобода, българският народ посреща с негодование наложеното от западните европейски държави политическо

разпокъсване. Той се сплотява в името на завещания от Възраждането идеал за пълно освобожнение и обединение на българите. Борбата за неговото осъществяване започва веднага след като стават известни решенията на Берлинския договор. Тя е продължение на дългогодишните революционни борби за премахване на османското владичество и израз на непримиримостта на българите с изкуственото разделяне на техните земи.

Седем години след Освобождението българският народ гръзва да отхвърли диктата на европейските гържави. Съединението продължава освободителното дело на Русия и осъществява първия етап от национално-обединителната програма. То е общ резултат от вътрешните национални усилия в които е изцяло ангажирана българската общественост въпреки вече съществуващите остри социалнополитически борби в следосвобождenskapта действителност. Тази съпричастност към делото на Съединението — една от характерните черти в развитието на българското общество, представява може би най-устойчивият елемент в нашия политически живот след Берлинския конгрес. Неслучайно тя осигурява и победния ход на делото, към чието описание сега пристъпваме.

* *

„Нося ви почетен мир!“ — се провиква към екзалтираната тълпа на гара Виктория в Лондон английският премиер лорд Дизраели Бикънсфилд, когато слеза от влака на връщане от заседанията на конгреса в Берлин. На пръв поглед водачът на Консервативната партия в Англия има какво да демонстрира. България е разделена на три части, едната от които отново става неразделна част от Европейска Турция, другата получава ограничен статут на автономия под османски контрол, третата, „истинска“ България е трибутарно княжество под сюзеренитета на султан Абдул Хамид. Победоносният ход на руската армия, чиито оръдеи изстрели са чути в османската столица, е спрял от антиславянското заслепение на „великата демокрация“, която защитава най-деспотичната система в Европа. Но новият лорд малко бърза с хвалбите си. „Заслугите“ за осуетяване на пълното българско освобождение са в

равна степен разделими с канцлера Бисмарк и неговата съюзница Австро-Унгария, а и с външния министър на Дизраели — маркиз Робърт Солзбъри.

Но колкото и преднамерено оптимистична да е тази декларация, тя не може да скрие хладния анализ гори и на английските дипломати, че вкусилите от извоюваната свобода българи едва ли ще търпят чудовищния диктат на Берлинския договор. При това гори и най-упоритите крепители на османския интегритет в Европа — английските консерватори, вече съвсем не вярват в политическото бъдеще на Европейска Турция. През март 1878 г., малко преди да стане британски външен министър, Солзбъри пише на своя шеф, че той „не вярва във възможността от изправянето на крака на турското правителство в качеството му на истинска сила, на която можем да разчитаме“¹. Българското национално-освободително движение, далеч не непознато в европейските столици, е причина да се създаде убеждението, че именно българите са „наследници“ на по-голямата част от погавашните европейски провинции на Портата. Последвалото след конгреса в Берлин Кресненско-Разложко въстание и особено провалът на плановете за чужда окупация на Източна Румелия след изтеглянето на руските войски през юли 1879 г. навеждат всички трезви наблюдатели на мисълта за нетрайността на Берлинския договор. Наистина чак до Първата световна война и трите въоръжени сблъкновения в Европа — през 1885, 1897 и 1912—1913 г. — стават единствено на балкански терен.

Десетки години след Берлинския конгрес прогължението и разширението на българската национална революция в земите, оставени вън от пределите на малкото княжество, и чуждата намеса в нея са едни от важните фактори в политическата действителност на Балканите. Разрастването на движението за обединение с отечеството е предвиждано и очаквано от цялата европейска преса и дипломация. Още преди т. нар. Посланническа конференция в Цариград през декември 1876 г. при съставянето на плана Церетелев—Скайлер за бъдещото устройство на българската държава напълно се до-

¹ *Lowe, C J The Reluctant Imperialists, vol II, The Documents London, 1967, p 1*

пуска евентуалното съединение между тях.² Това се дължи не само на доброто познаване на настроенята и способностите на българския народ, но и на примера с разделянето на Влашко и Молдова от европейската конференция през 1858 г. — разделяне, отхвърлено въпреки договорите още на следващата година. Така че отделянето на Източна Румелия, което има за цел да направи България слаба, несигурна и поддаваща се на външно влияние държава, едва ли е гледано като постоянно положение. Опитът от предишните османски провинции с особено устройство като Сирия, Египет, Крит, Влашко, Молдова и други, без да сочим Босна и Херцеговина, показва, че това е преходно състояние, подготвящо откъсването им.

Тази практика обаче не означава, че се улесняват българските съединителни усилия. Въпреки снизходителната категоризация на европейската дипломация по отношение на Турция като „болен човек“ всякакво откъсване на нейни територии е предшествано от опасни кризи или изтощителни войни. Освен това безразличието на европейската дипломация към освободителните борби и към протестното движение срещу Берлинския договор в Македония и Одринско допълнително свидетелства за предстоящите трудности при отхвърляне на наложените на българите условия.

Тези трудности са относително намалени с ограничаването на английското влияние в Цариград. Анексията на Кипър след Берлинския конгрес и особено бомбардировката на Александрия и окупацията на Египет (1882) правят Портата все по-подозрителна към английските намерения, докато в същото време Русия постепенно възвръща влиянието си в Цариград, което един съветски историк определя даже като преобладаващо.³

Не по-малко важно за случая е състоянието на международните отношения в Европа. Политическата обстановка, в която е реализирано Съединението, не се различава особено от обстановката в навечерието на Освобождението. След 1870 г. европейските взаимоотно-

² *Schuyler, E.* United Bulgaria, In *North American Review*, nov. 1885, p 469

³ *Силин, А. С.* Германская военная миссия фон дер Гольца в Турции — 1882—1895. Ученые записки по новой и новейшей истории, вып. 2. М., 1956, с 342.

шения имат няколко характерни черти. Преди всичко появяват се две нови велики сили — Германия и Италия. Ако втората е все още непълноценен пришълец в стария „европейски концерт“, то създадената на пруска основа Германска империя за сравнително кратко време придобива първостепенно значение. След победите си над Дания (1864), Австро-Унгария (1866) и накрая над Франция (1870) Германия (Прусия) излиза в много силна позиция на европейския континент и това най-добре е демонстрирано в поведението на нейния канцлер Ото фон Бисмарк на Берлинския конгрес през 1878 г.

Втори елемент на политическото положение в Европа е възстановяването на руския престиж и влияние след отмяната на клаузите на Парижкия мирен договор (1856) през 1871 г. и особено след победоносната война с Османската империя шест години по-късно. „Възвръщането“ на Русия в Европа обаче не достига мащабите на влиянието и от времето след разгрома на Наполеонова Франция.

Третият елемент в тази обща характеристика представлява своеобразното развитие на т. нар. кримска коалиция (антируския съюз между Франция и Англия) в пряко англо-руско съперничество. Тази еволюция е предизвикана не само от слабостта на Франция, принудена след 1871 г. да води политика на съзнателно бездействие, но и от изострянето на съществуващия англо-руски антагонизъм във всички части на света. Успехите на Русия в Средна Азия поддържат напрежението в англо-руските отношения. През март 1885 г. всички съвременници, включително „неутралният“ Бисмарк, очакват англо-руска война.⁴ Всяко начинание на едната държава по правило предизвиква незабавна и решителна контрмярка от страна на другата.

Четвъртата по ред, но в никакъв случай не и по значение съставна част на политическата структура на Европа е създадената от Бисмарк съюзническа система между трите империи — Австро-Унгария, Германия и Русия. Силно разклатена по време на голямата балканска криза от 1875—1878 г., тази монархическа коалиция, която съществува от 1815 г., е една неестествена комбинация. Тя съюзява Русия с немските страни на базата на съществуващата тогава класово-политическа общност

⁴ *Stern, F. Gold and Iron. New York, 1979, p. 349.*

между тях, но в същото време е неефективна поради противоречията между стратегията на немския блок и тази на руската политика. Това най-вече е валидно за историческата роля на Русия и Австро-Унгария в съдбата на балканските славяни. На Балканите тези страни са повече врагове, отколкото съюзници по договор.

След неуспеха си последователно в Гърция, Румъния и особено в Сърбия царската дипломация „залага“ всичко за установяването и заздравяването на новата българска държава. Едновременно с укрепването на Българското княжество руската политика през първите години след Берлинския конгрес е насочена към отхвърлянето на всички посегателства към Източна Румелия. Именно благодарение на Русия автономният статут на тази формално все още османска територия не е използван срещу българските интереси. Осуетяването на турското военно присъствие в областта, игнорирането на някои задължения към Портата, цялото „побългаряване“ на нейния политически и културен живот, етническото господство на българите в парламентарния живот и в държавната администрация — всичко това е осъществено с руска помощ и сътрудничество. Тази първоначална борба за отстояване на българския характер на Източна Румелия е от решително значение за бъдещия успех на Съединението.

Руското влияние в България, установено по исторически път от векове и изградено върху базата на взаимнополезното сътрудничество, обаче е подкопано от австро-унгарското икономическо проникване в младото княжество. След договорите си с Румъния и Сърбия Австро-Унгария се стреми да затвори кръга от зависимите от нея държави и да изключи Русия от източната част на Балканския полуостров — район, който съгласно договорите между трите северни монархии би следвало да бъде руска сфера на влияние. В същото време Германия, още неизживяла окончателно антифренските си планове, се стреми да запази изкуственото австро-руско приятелство, за да осуети евентуалното сближение на Русия с реваншистката Франция. Германската идея за Балканите е те да станат „ябълката на раздора“ между Русия и Англия, а не между Русия и Австро-Унгария. Канцлерът Бисмарк смята, че Англия, а не неговият съюзник Австро-Унгария трябва да носи тежестите и рисковете от

съпротивата срещу Русия на балканска почва. Той официално поддържа руската програма на Балканите, защото разбира, че след 1885 г. именно там се съсредоточават английските усилия за контраудар срещу руското напредване в Средна Азия. Англо-руско напрежение винаги е желано в Берлин, още повече че през 1884 г. започват първите сериозни колониални начинания на Бисмарк. Няма съмнение, че една англо-руска война окончателно би утвърдила господстващото положение на Германия на европейския континент и едва тогава тя би дала съгласие за австро-унгарските намерения на Балканите — твърде скромни в сравнение с проектирания германски „скок“ към световно господство.

Въпреки тези задкулисни и в повечето случаи перспективни тенденции стратегическото равновесие в Средна и Източна Европа все още се определя от съществуващото австро-германско-руско споразумение, изградено върху монархическата солидарност между трите империи и практически демонстрирано още през 1848 г. Срещите на тримата императори в Скерневиц (1884) и в Кремзир (1885) формално потвърждават императорското единство въпреки очевидната конкуренция между Австро-Унгария и Русия на Балканите. Решенията на тези две срещи остават неизвестни и това създава впечатление за несигурност за останалите държави и велики сили. Понятия като „бисмаркизъм“ и „бисмаркова съюзническа система“ все още доминират на европейската политическа арена и свидетелстват за нарастващото значение на Германия.

Постепенното изменение в политическото равновесие в Европа довежда няколко години по-късно до основно преустройство на главните сили на стария континент и залага основите на бъдещата световна война. Годините, в които се заражда, развива и успява делото за съединение на Северна и Южна България, са хронологическото гранично разделение между старите съюзнически отношения и новото прегрупиране на силите, което е същността в произхода на Първата световна война. Това преходно състояние на неустановеност между вчерашните съюзници, утрешните врагове и днешните съперници значително допринася за благоприятния климат при реализацията на съединителската идея от българския народ.

1.

Пътищата към българското съединение

Берлинският договор поставя пред българския народ проблема за осъществяване на национално обединение, включващо съединение на свободното княжество с автономната област и освобождение и присъединение на Македония и Одринско. Неговите постановления се посрещат с покруса и възмущение от целия български народ. Идеята за национално обединение е съставна част на националноосвободителните борби през епохата на Възраждането. Тя укрепва през Руско-турската война, която гоня освободението на българския народ. Решенията на Берлинския конгрес предизвикват масово съпротивително движение в страната. То започва спонтанно и почти едновременно във всички български земи.

Първи изразяват недоволството си българите от Македония и Източна Румелия. Те адресират до великите сили множество изложения, петиции и мемоари, в които се настоява за запазване на националното единство. Най-яркият протестен документ е мемоарът, изготвен от българските дейци в Пловдив и връчен на представителите на европейските държави в Цариград през октомври 1878 г. В него се описва тежкото положение на българското население в Македония, протестира се срещу изпращането на турски гарнизони в Източна Румелия и се изразява непримиримост към разделянето на българските земи.

Постепенно протестната акция се разраства и приема нови форми. В Южна България се организират митинги и демонстрации, които се засилват, след като в

Пловдив пристига Европейската комисия за изработване на Органически устав на Източна Румелия. Комисията е подложена на масиран натиск чрез протестите на различни групи от българското население. На 16 октомври 1878 г. е подаден мемоар от името на съветите от почти всички окръзи, на 25 октомври 1878 г. връчват адрес карловските вдовици от войната, на 8 ноември 1878 г. — многохилядна група селяни и т. н. В протестното движение участват всички слоеве на българското общество, а ръководна роля играе интелигенцията. „Южна България — пише Матвеев — буквално кипеше от негодувание от враждебната политика на западните държави, ... горещо и гръмко изказваше своите надежди към Русия.“¹

Българите не се ограничават само с мирни протести, а започват подготовка за въоръжена съпротива срещу прилагане на решенията на Берлинския договор. С тази задача се заема основаният в Пловдив на 16 август 1878 г. таен комитет. Негови създатели са бивши активни участници в национално-революционната борба. Малко по-късно, на 29 август 1878 г., в Търново е основан благотворителен комитет „Единство“, в който влизат известни революционни дейци като Ст. Стамболов, Г. и Н. Живкови, Хр. Иванов Големия, Хр. Караминков и др. Комитетът си поставя за цел да се бори за запазване на българското национално единство. Под негово ръководство се организират комитети в Русе, Габрово, Горна Оряховица, Ловеч, Севлиево, Плевен, Видин, Враца, Шумен и в други градове и някои села. По политически причини тези комитети имат статут на благотворителни дружества. Търновският комитет влиза във връзка с комитета в Пловдив, който приема названието „Единство“.²

Комитетите в Северна България насочват усилията си главно към подпомагане на въоръжената борба на българите в Македония, оставени под османско владичество. Те се свързват със софийския ръководен център на движението и поемат грижата за събиране на доброволци, набавяне на оръжие, боеприпаси и храни. В София,

¹ Матвеев, П. Органически статут Восточной Румелии — Русь, N 4, 1884, с. 58.

² Тодоров, Г. Временното руско управление в България през 1877—1879 г., 1958, 321—323

Кюстендил, Горна Джумая (дн. Благоевград), Дупница, Радомир и в други селища се основават комитети „Единство“, които непосредствено ръководят съпротивителното движение в Македония. На 5 октомври 1878 г. избухва Кресненско-Разложкото въстание за освобождение на Македония и присъединението и към Княжество България. Упоритата и героична борба на българите в районите на Кресна, Разлог и Мелник, продължила до средата на 1879 г., се подкрепя от цялата страна. Чети от доброволци, водени от калени в Априлското въстание воеводи, преминават границата и се сражават редом с въстанилото население. В помощната акция на комитетите „Единство“ участват и различни обществени организации, читалища, женски гружества, българската емиграция в Румъния и др.³ Въпреки че претърпява поражение, Кресненско-Разложкото въстание е най-голямата проява на българското националноосвободително и националнообединително движение след Берлинския конгрес.

Пловдивският комитет „Единство“ също подкрепя борбата на българите в Македония, но неговата активност е насочена главно към запазване на свободата на Южна България и съединението и с княжеството. За кратко време областта е покрита с мрежа от комитети. През януари 1879 г. в Пловдив се създава Централен комитет за Южна България начело с Др. Цанков, свещеник Г. Тулев, К. Величков и Ал. Людсканов. Той се свързва с руските военни дейци с цел да си осигури тяхната подкрепа. По внушение на ген. М. Скобелев пловдивският комитет се заема да основе гимнастически гружества, чрез които да се извърши организирано и масово военно обучение на населението. По този начин българите се подготвят за въоръжен отпор срещу изпращане на турски гарнизони в Източна Румелия. Готовността на народа за въоръжена борба трябвало да убеди западните държави и Турция каква опасност крият опитите за възстановяване на османската власт в областта.

Вълнението на българското население подкрепя усилията на руската дипломация да запази установения ред в областта. Но за да се избягнат международни

³ Доинов, Д. Кресненско-Разложкото въстание 1878—1879 г., 1979, 14—284

усложнения, руското правителство се заема да направлява борбата на българите и техните искания съобразно с възможностите на момента. А неблагоприятната международна обстановка и натискът на западните държави принуждават Русия да се придържа към постановленията на Берлинския договор. Затова тя внушава на българите да насочат борбата си за извоюване на най-важните и реални за момента задачи — осигуряване на действителна политическа автономия на Източна Румелия и отменяне на турските гарнизони. По нареждане на правителството си временните руски власти ръководят различните форми на съпротивата въпреки обвиненията на западните представители в подстрекателство на българите.

Най-важно значение се отдава на военната подготовка на населението, осъществявана от гимнастическите дружества. Тези дружества се организират и развиват дейност благодарение съдействието на руските власти, които отпускат оръжие, изработват специални правилници, изпращат руски инструктори. Българското население с ентузиазъм се включва във военното обучение и изявява готовността си с оръжие в ръка да брани свободата. Създадените 16 гимнастическо-стрелкови дружества успяват за кратко време да подготвят народа за самостоятелна защита и да го превърнат в организирана сила.⁴

Успоредно с подготовката за съпротива Централният комитет в Пловдив решава да изпрати делегация в Европа със задача да моли отстъпки от великите сили при прилагане на Берлинския договор. Първоначално се проектира протестът пред силите да бъде от името на целия български народ. Затова делегацията трябвало да се състои от трима представители — от Македония, Източна Румелия и княжеството, и да настоява за запазване единството на българите. По искане на руското правителство обаче, което желае да се избягнат всякакви усложнения и реално преценява възможностите за отстъпки в момента, е решено делегацията да представя само южнобългарското население.

⁴ *Генов, Ц.* Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България през 1878—1879 година — *Военноисторически сборник*, 1956, № 3, 85—110

През март и април 1879 г. Ив. Ев. Гешов и г-р Г. Янкулов посещават Париж, Лондон, Рим, Виена, Берлин и връчват мемоар с исканията на българите. В него се заявява, че населението на Източна Румелия няма да допусне влизане на турски гарнизони и назначаване на турски чиновник за главен управител. То ще се вдигне на борба за съединение с княжеството, ако силите не създадат условия за прилагане на автономията. Гешов и Янкулов използват обиколката си из Европа, за да запознаят общественото мнение с положението в Южна България и с желанията на българския народ.⁵ Тяхната мисия съвпада с връхната точка в дипломатическите усилия на Русия за облекчаване положението на автономната област.

Съпротивителното движение, организирано от южнобългарските комитети „Единство“, има важно значение за отстояване на политическата автономия на Източна Румелия. Готовността на населението да се бие за своите права, умело използвана от руската дипломация, убеждава западните държави и Високата порта в необходимостта да се избере българин за главен управител и да не се вкарват турски войски в областта.

През първите месеци на свободния живот гимнастическите дружества се включват в борбата за утвърждаване на българския характер на Източна Румелия. През май 1879 г. комитетите „Единство“ се преустройват, като пловдивският е наречен Централно настоятелство на гимнастическите стрелкови дружества в Южна България. Те имат за задача да защитават „по мирен начин и със законни средства“ придобитите права.⁶ Тайните комитети се грижат не само за военната подготовка на населението, но и активно участват в обществено-политическия живот на областта. Те обсъждат най-важните проблеми на страната и техните решения са определящи за източнорумелийското правителство.

Влиянието на комитетите върху управлението на областта не остава скрито от представителите на великите сили. Недоволен от дейността им, френският

⁵ Гешов, Ив. Ев. Борбата за побългаряване на Източна Румелия и моята първа дипломатическа мисия С., 1904, 9—57.

⁶ Костов, Н. Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България. — *Здраве и сила*, XII, бр. 1 и 2 от 15 септ. 1910, с. 7.

комисар барон го Ринг ги характеризира в докладите си като „паразитно правителство до законното правителство“. От своя страна руското правителство продължава да насърчава военната подготовка на населението, въпреки че под натиска на западните държави е принудено през есента на 1879 г. да съдейства за разтурянето на гимнастическите дружества и за преустройство им в резерв на милицията. Дейността на комитетите и ръководените от тях дружества въздържа османското правителство от окупиране на областта. Всъщност, като защитава свободата на Източна Румелия, населението на областта подготвя нейното неизбежно съединение с княжеството.

Всенародният стремеж за обединение на българските земи в една държава се проявява и при свикване на Учредителното събрание в Търново за изработване на конституция на Княжество България. Комитетите „Единство“ вземат решение в събранието да заседават представители от всички български области. Въпреки изричното заявление на Временното руско управление, че това не може да се допусне, в Търново пристигат депутати не само от княжеството, а и от Македония и Източна Румелия. В училището при черквата „Св. Никола“ започват неофициални заседания, на които трябвало да се реши „общобългарският въпрос“.

Обсъждането на пътищата за действие по този въпрос поставя българския политически свят в състояние на остра дискусия, както става и през предшестващите десетилетия, когато се решават основните проблеми на българската църква, просвета и политическа самостоятелност. Историческият случай събира видните представители на цялата страна и им предоставя възможност да се произнесат по най-важния за нацията въпрос — пълното българско освобождение и обединение. Всички са изпълнени с решимост да използват свикването на Учредителното събрание като национален форум, за да направят постъпки срещу несправедливите решения на Берлинския конгрес, но въпросът е как трябва да се действа. Затова заседанията са бурни и наситени с оня ентузиазъм и драматизъм, които характеризират атмосферата в разпокъсаната страна.

В разискванията се очертават две групи като прогължители на основните предосвобожденски течения с

най-общите им политически възгледи. Веднага след откриване на Учредителното събрание те започват да се наричат либерали и консерватори със специфичния за българските условия смисъл на тези названия. Консерваторите поддържат схващането, че откритото противопоставяне срещу постановленията на Европа е безсмислено и опасно и затова българите трябва да се заемат първо с устройството на княжеството. Либералите застават на позицията да се продължи борбата срещу Берлинския договор и да не се открива Учредителното събрание, докато западноевропейските държави не се съгласят да дадат свобода на целия български народ. Те смятат, че по този начин ще помогнат на Русия да наложи преразглеждане на Берлинския договор. Но поставено в дипломатическа изолация и затруднено от сложни вътрешни проблеми, императорското правителство се стреми да избягва всякакви затруднения от външнополитическо естество. Неговата позиция убеждава либералите в необходимостта да се прекрати акцията и да се открие Учредителното събрание.

Протестът е реализиран, като 120 представители изпращат неофициален мемоар до великите сили от името на целокупния български народ. Между тях са депутати от двете течения, а също и неучаствали в Учредителното събрание дейци като Ст. Стамболов и др. Мемоарът, който декларира българското искане за единство, не постига търсения ефект.⁷ Но акцията на народните дейци в Търново има значение за закрепване на връзките между разделените български части.

Въпреки тактическите различия между двете партии те единодушно демонстрират своя стремеж да се запази единството на българския народ. Приетият в Учредителното събрание член 39 на Търновската конституция осигурява духовното единство на българите в лицето на екзарха независимо от тяхното политическо разпокъсване.

Интересът на княжеството към останалите извън пределите на страната българи официално се декларира веднага след избора на българския княз. Още при първата си обиколка в Европа през май 1879 г. княз Александър I поставя пред великите сили въпроса за положението в

⁷ Тодоров, Г. Временното руско управление, 211—217.

Македония и Източна Румелия като условие за мирното развитие на княжеството. Навсякъде той получава отговор, че съединението на Северна и Южна България е неизбежно, „но не бива нещата да се насилват“. По-сдържано се посреща въпросът за прилагане на член 23 на Берлинския договор за реформи в Европейска Турция. На княза е заявено, „че е рано да се говори за това и би трябвало да се остави на Портата инициативата по този въпрос“⁸.

Така още преди да съществува българско правителство, княжеството заявява пред силите своята неизбежна връзка с откъснатите от него две области. Националното обединение заляга като основна задача в програмите на очерталите се в Учредителното събрание две партии. В програмната си статия органът на Консервативната партия — в. „Витоша“, отбелязва: „Една от главните точки следователно на народната ни политическа програма е точката на народното ни единство. Каквито договори и да разделят изкуствено, българският народ е един и всякога той ще се стреми към политическото си единство.“⁹

Либералната партия също обявява за своя първа външнополитическа задача обединението на българския народ. Името на нейния орган — „Целокупна България“, символизира общонародния стремеж. „Първото и главно нещо — се заявява в програмната статия, — с което преимуществено ще се занимава нашият вестник, е да поддържа и да отстоява тежненятия на народа ни към обединение.“¹⁰ И двете партии смятат, че националното обединение не може да се извърши в момента. До настъпването на благоприятна международна обстановка усилията според тях трябва да се насочат към издигане на княжеството като център на обединението и подпомагане на културното развитие на неосвободените българи. Либералите свързват реализирането на националното единство с помощта на Русия, а консерваторите смятат, че трябва да се спечели разположението и на другите велики сили.

⁸ Архив внешнеи политики России (АВПР), ф. Гл. архив V—A₂, 1879, г. 913, ч. I, л. 353—355

⁹ В „Витоша“, бр. 1 от 30 май 1879

¹⁰ В „Целокупна България“, бр. 1 от 20 юни 1879

Наред с националния момент стремежът за обединение на разделените български земи се обуславя и от икономически причини. Берлинските граници на българската държава стават пречка за нейното стопанско развитие. Това се осъзнава от целия български народ и започва да се чувства твърде скоро след Освобождението.

Икономическите интереси на държавата и нейният просперитет налагат националното обединение като главна външнополитическа цел. За управляващите среди по-нататъшното капиталистическо развитие на България се свързва с нуждата от разширяване на задушавашите я изкуствени граници. Наред с това обединението щяло да издигне политическото значение на страната в балкански и международен аспект, което косвено се свързва с усилията за извоюване на пълна независимост, премахване на капитулациите, сключване на изгодни търговски договори и пр. За княза то означава и закрепването му на българския престол.

Така, принуден да се подчини на решенията на Берлинския договор, българският народ не се отказва от идеята за пълно национално обединение. Той насочва усилията си напред към осъществяване на първия етап от националната програма — съединение на Княжество България и Източна Румелия. През следващите години съединителното движение се развива като неделима част от движението за пълно национално освобождение и обединение. То има различни прояви и се съпътства от неотклонен стремеж за сближение между двете български части.

Националният идеал е основата, върху която се изграждат отношенията между княжеството и автономната област. Връзките между тях са подчинени предимно на подготовката за съединение и пълно национално обединение, поради което политическите отношения са доминиращи в сравнение с икономическите и културните. В зависимост от положението на двете български части се определят и функциите им в изпълнението на стоящата пред тях цел.

Първите връзки между княжеството и Източна Румелия се установяват твърде скоро след организирането им. През есента на 1879 г. барон дьо Ринг — френски делегат в Европейската комисия за Източна Румелия, натоварена с прилагане на член 23 от Берлинския дого-

вор, предприема обиколка в Македония, за да се запознае с положението на тамошното българско население. С лично писмо К. Хаджикалчов, по това време началник-канцелария в Дирекция на финансите, предупреждава секретаря на княжеската канцелария в София К. Стоилов за пътуването на барон дьо Ринг и препоръчва да му се окаже добър прием, „понеже отива за Македония и дано да помогне за подобрене съдбата на македонците“.¹¹ Заедно с това в писмото се изказва неогобрение на борбите между консерватори и либерали, които губиват престижа на княжеството и българския народ изобщо пред Европа. Няколко дни по-късно официозът „Витоша“ излиза със статия, в която обвинява либералите, че създават усложнения в страната и по този начин и пречат да се грижи за съдбата на българите извън неините предели „Княжеството — заключава вестникът — е надеждата и на Македония, и на Южна България.“¹²

Деиствително българите извън пределите на страната следят с безпокойство вътрешнопартийните борби за формата на държавно управление. Източнорумелийският печат открито критикува политическите борби в княжеството и напомня за задачите, които стоят пред него. „Укреплението на самото княжество — пише „Народни глас“ — е силна гаранция за бъдещността на българският народ. Разпокъсани и хвърлени на произвола на чужди и враждебни нам правителства, нашите очи са обърнати към княжеството и нашите надежди ще растат, колкото то по крепко и по-силно става“¹³ При това двете български части според вестника трябва да съдействат за закрепване на българската народност в Македония. Тъй като областта е лишена от възможността да има самостоятелна външна политика, източнорумелийската общественост се занимава с дипломацията на княжеството, обсъжда неините прояви и бъдещи ходове.

К. Хаджикалчов се обръща към К. Стоилов и с молба да му бъдат изпратени всички официални документи по финансовите въпроси, бюджетът на княжеството, про-

¹ Централен държавен исторически архив (ЦДИА) ф 600, оп 1 а е 220, л 2—3.

¹² В. „Витоша“, бр 31 от 12 септ 1879

¹³ В. „Народни глас“, бр 25 от 18 окт 1879

токолите на Учредителното събрание и мнението на военния министър ген. П. Паренсов за устройството на милицията. Желанието на източнорумелийските гейци да заимстват опита на княжеството и да доближат своите институции до съществуващите в Северна България произтича от стремежа областта да бъде изградена като българска държава. Този стремеж се запазва и през следващите години

Важна предпоставка за разгръщане на съединисткото движение става успешната защита на българския характер на Източна Румелия. Държавно-политическото изграждане на областта започва с борба за създаване на българско управление. Благодарение на своето числено надмощие и политическо единство българите успяват да заемат органите на централната и местната власт. Българското мнозинство се налага в управлението и чрез представителните държавни органи отстоява българския характер на областта. С активната подкрепа на руската дипломация областното управление защитава административната и политическата автономия на Източна Румелия, изгражда местните въоръжени сили, отблъсква нападите на османското правителство, ликвидира разбоинчеството и създава нормални условия за развитието на икономическия, политическия и културния живот. Още в края на 1879 и началото на 1880 г. западните държави са принудени да признаят, че българите са способни да управляват страната си.

Твърде скоро между княжеството и областта започват конкретни разговори по националния въпрос. Те са свързани с въпроса за съединението. Инициативата за това идва от Източна Румелия. В началото на април 1880 г. Постоянният комитет изпраща в София двама свои делегати — К. Величков и Д. Наумов, които да установят връзки с правителството на Др. Цанков и народните представители с цел да „определят онази програма за общо действие, по която и в двете Българии да се вземат решителни мерки за бързото съединение на народа ни“¹⁴.

¹⁴ Архив на Възраждането Т 2 Документи по Съединението. Поглед на г-р Д. Т. Страшимиров С., 1908 с. 15. Вж също *Панаиотов, И. Опит за съединение на Княжество България с Източна Румелия през 1880 година* С., 1948, с. 16 и сл.

Подтикът за раздвижването на южнобългарските дейци идва от създалата се обстановка на Балканите. Гръцко-турският и черногорско-турският гранични въпроси все още остават нерешени. Отношенията между Високата порта и Гърция и Черна гора се изострят и заплашват с избухване на нова балканска криза. Англия, в която през пролетта на 1880 г. идва на власт либералното правителство на Уилям Гладстон, взема курс на поддръжка на двете християнски държави. Англиският натиск върху Турция и опасността от гръцко-турска война вдъхват надежди на българската общественост. Либералната партия на Гладстон се ползва с популярност в България поради защитата и на българския народ след Априлското въстание и критиката на поведението на консервативния кабинет на Берлинския конгрес.

Непрестанните опасения, че в областта ще бъдат изпратени турски гарнизони, стимулират стремежа на населението към обединение с княжеството. Както съобщава руският консул в Пловдив княз А. Церетелев, жителите се страхували, че след като уреди спора си с Гърция и Черна гора, Турция можела да изпрати войски в Южна България. „Кой ще попречи на това тогава? — питат ме — Не трябва ли да се провокира конфликтът, когато Турция има други затруднения?“ „Страхът от гарнизоните — заключава руският представител — е може би най-силният аргумент на съединистите.“¹⁵

Възможността от нова балканска криза кара южнобългарските дейци да се заемат с подготовката на съединението. За тази цел трябвало да се координират действията на двете български части, като се определят точно функциите на всяка от тях. „Видях Наумов — отбелязва на 10 април в дневника си К. Стоилов, — който е дошъл като представител на Румелия, за да се споразумеем върху една обща външна политика.“¹⁶

Така през април 1880 г. в София започват заседания на делегатите и на някои представители (Ст. Стамболов, Г. Живков, Д. Моллов, К. Стоилов и П. Станчев), на които се изработва програма за действие. Според нея в Южна България трябвало да се образува централен

¹⁵ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, г. 996, л. 2714—2719

¹⁶ Цит. по Панаиотов, И. Посъч., с. 16

таен комитет, който да подготви народа за съединение, да поддържа постоянна връзка с княжеското правителство, което „ще води народната политика“. Предвиждало се създаване на народно опълчение в България, отпускане на специален кредит на правителството и съгласуване на всички действия на двете части.¹⁷

Програмата е съобщена на правителството и княза, които я одобряват. „Н[егово] Височество — пише на 18 април К. Стоилов в дневника си — прие румелийските делегати Каза им: напълно е съгласен с програмата; навява се, ако въоръжението продължи, да бъдем готови още идущата година; живее всецяло с тази идея.“¹⁸ Следователно князът смята, че съединението трябва да се извърши с помощта на армията.

На същото мнение са и консерваторите, които ревностно се включват в съединителното движение. Позицията на правителството е по-специална. Управляващите либерали посрещат резервирано акцията. Те се страхуват, че започната без знанието и одобрението на Русия, тя ще ги компрометира в очите на руското правителство и на другите европейски сили. Такава умисъл те виждат в твърде активната дейност на консерваторите и княза. От друга страна, те не могат да се обявят открито против едно движение, отговарящо на възжеланията на целия народ, или да се дезинтересират от него, тъй като това би могло да ги постави неочаквано в затруднено положение. Тези противоречиви мотиви определят двусмислената позиция на правителството на либералите. Оставайки сдържано, то не се изключва от съединителното движение с цел да може да го контролира и да го използва за дипломатически сондаж.¹⁹ По-нататъшните действия на правителството са в съгласие с тази линия.

Изпълнението на програмата трябвало да започне по две линии — княжеското правителство да се заеме с дипломатическата подготовка на акцията, а южнобългарските дейци — с организирането на населението в областта. „Воденето на народната ни политика — за-

¹⁷ Панаиотов, И. Опит за съединение . . . , с. 18.

¹⁸ Пак там

¹⁹ Димитров, И. Въпросът за съединението в политиката на Княжество България (1879—1884) — *История и география*, 1965, N. 6, с. 10

явява К. Величков — е оставено на князовото правителство, което най-успешно може да я води, а нам остава да определим програмата и да събудим силите си.“²⁰ Кабинетът на либералите обаче не отива по-далеч от поставяне на въпроса в печата. В края на април във връзка с промените в английската политика официозът „Целокупна България“ пише: „Ние мислим, че времето настава да се оплачем на Европа за станалата нам неправда, да искаме от нея, за да съизволи да подействува за по-скорошното съединение на Южна България със Северна.“²¹ От своя страна органът на консерваторите „Български глас“ призовава към готовност предвид избухване на нова балканска криза. „Въз нас лежат надеждите на целия български народ — пише вестникът. — Княжеството съществува не за себе си, а и за българите въобще.“²²

В средата на май 1880 г. в Сливен се свиква събрание на представители от всички градове и села на Южна България. Изборът на града за място на провеждане на тайните заседания не е случаен. През периода на Временното руско управление в Сливен се създава силно съпротивително движение против решенията на Берлинския договор. Тук се основават комитет „Единство“ и гимнастическо-стрелково дружество, в което населението участва масово. Сливенци се включват във всички протестни акции пред Европейската комисия за Източна Румелия през 1878—1879 г., като с това остават верни на революционните традиции в града.

Освен южнобългарските представители на заседанието в Сливен присъстват като делегати от княжеството Ст. Стамболов и Г. Живков. Те пристигат по нареждане на правителството, за да не допуснат някое прибързано действие и да ограничат работата на събранието. По настояване на Стамболов се избира само Централен комитет, в който състав влизат К. Величков, Ив. Ст. Гешов, свещеник Г. Тилев, д-р Г. Странски и д-р Г. Хаканов. Той има за задача да организира комитети във всяка околия, да възобнови под някаква форма гимнастическите дружества, да вложи техните средс-

²⁰ Архив на Възраждането Т 2, с 18

²¹ В „Целокупна България“, бр 76 от 26 апр 1880

²² В „Български глас“, бр 31 от 9 апр 1880

тва в Народната банка в София. След събранието Централният комитет развива активна дейност.²³

Успоредно с това от София е организирана известна мисия в Лондон на Ст. Панаретов, преподавател в Робърт колеж. Той е натоварен от княз Александър I да разбере отношението на английското правителство към съединението на двете български части. Др. Цанков не се ангажира с акцията, на която в Петербург биха погледнали с подозрение. Английската дипломация е уве­домена за раздвижването на българската общественост, но тя се въздържа от подкрепа на съединението. За Англия нарастването на България в момента е неиз­годно поради силното влияние на Русия в страната. Правителството на Др. Цанков последователно води русофилска политика, което отдалечава надеждите за привличане на княжеството към Великобритания. При това, за да не развали отношенията си с Русия, министр-председателят дори отрича всякаква връзка с мисията на Панаретов. Към тези съображения се прибавя и нежеланието на Лондон да влошава отношенията си с Турция.²⁴

Наред с разговорите си за съединението на княжес­твото и Източна Румелия Панаретов обръща внимание и на положението в Одринско и Македония. „Ако съеди­нението е невъзможно засега — казва той, — не може ли да се предприемат сериозни мерки за туряне в действие обещаните от Берлинския договор реформи в Тракия и Македония?“ И това българско искане е отклонено от английското правителство като несвоевременно.²⁵ Вниманието на британската дипломация е ангажирано с уреждане на гръцкия и черногорския въпрос и тя не смята за целесъобразно да се усложнява положението на Балканите.

Слуховете за българската съединителна акция пре­дизвикват отрицателна реакция и от страна на други­те велики сили. Руската дипломация е обезпокоена и взема бързи мерки, за да предотврати някое неочаквано българско действие. От Цариград Новиков нарежда на

²³ Панацотов, И Опит за съединение ., 19—21

²⁴ Пак там, 22—25; Пантев, А Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894. С., 1972, 72—75

²⁵ Спалени за Съединението от 1885 г Съст Стателова, Е и Р Попов С., 1980, с. 17

княз Церетелев да се запознае с положението в областта и да внуши на политическите дейци благоразумие.²⁶ Същите съвети са дадени и на княз Александър I, когато в края на май той пристига в Петербург за погребението на императрицата. „Имах дълъг разговор с Гурц — отбелязва на 29 май 1880 г. К. Стоилов. — Той говори за движението в Румелия; то е преждевременно; не трябва нищо да правим, защото ще бъдем изоставени.“²⁷

Настроенията на западните държави против създаване на голяма българска държава са добре известни в Петербург. При политическата изолация, в която се намира след войната, царското правителство следва политика на строго придържане към решенията на Берлинския договор. За него е по-важно в момента да се осъществи акцията на европейските държави за изпълнение на някои постановления на договора. Върху несъгласието на силите да се осъществи българското съединение обръща внимание и принц Ал. Хесенски, добре информиран за настроенията в Берлин и Виена.

Българското правителство продължава да действа в духа на възприетата тактика. През юни Народното събрание приема замисления по програмата закон за народно опълчение, но му придава съвсем друг смисъл. Опълчението се създава като средство за защита на политическите интереси на народа. През същия месец между българското правителство и Постоянния комитет започват преговори за отпускане на заем от 2 500 000 франка на областта. Заедно с това Др. Цанков уведомява гръцкия консул, че ако Гърция предприеме някакви действия срещу Турция, България също ще се намеси.²⁸ Това изявление е поредният български дипломатически ход, целящ да се постигне прилагане на чл. 23 от Берлинския договор.

Докато действията на правителството имат смисъл на дипломатически сондаж и не излизат от рамките на необходимата подготовка за бъдещото разрешение на националния въпрос, князът и консерваторите продължават активността си. През юни г-р К. Стоилов пристъпва към установяване на постоянни връзки с

²⁶ АВТР. ф. Гл. архив V—A₂, г. 996, л. 2699—2700.

²⁷ Цит. по Панаиотов, И. Пос. съч., с. 26

²⁸ Пак там.

Южна България и Македония. „Министерството на външните работи — пише в дневника си К. Иречек — нямало нито във времето на Балабанов, нито на Начовича, нито на Цанкова сношение и директна връзка с Румелия и Македония. Сега се устройва в княжеския кабинет.“²⁹ Стоилов започва кореспонденция с различни дейци от Пловдив, Сливен, Бургас, Татар-Пазарджик и Хасково. Вземат се мерки за усилен военна подготовка на южно-българското население. С такава задача К. Стоилов е изпратен от княза в Пловдив.

Раздвижването в княжеството и Източна Румелия активизира намесата на силите, които са против провъзгласяването на съединението. Англия усърдно препоръчва въздържание, като се стреми в същото време да укрепи връзките си с българските политически дейци. Русия, която в момента преговаря с Австро-Унгария и Германия за подновяване на „съюза на тримата императори“, полага големи усилия, за да предотврати нарушаването на Берлинския договор. Съединението би улеснило завоевателните планове на Виена на Балканите, а в Петербург се стремят да отстранят именно тази опасност.³⁰ Отношението на великите сили и победението на либералното правителство обричат съединителката акция на неуспех. Кабинетът на Др. Цанков обаче проверява отношението на силите и им напомня за стремежите и желанията на целия български народ.

Въпросът за съдбата на българите в Македония и Одринско занимава управляващите среди в княжеството и Източна Румелия. Общественото движение в Северна и Южна България в полза на останалите под чуждо владичество сънародници оказва силно влияние при оформяне на българската политика спрямо неосвободените земи. През лятото на 1880 г. в Русе се създава Българо-македонска лига начело с В. Диамандиев. Тя си поставя за задача да подкрепи исканията на българите в Македония за въвеждане на предвидените от член 23 реформи. През август и септември се учредяват благо-

²⁹ *Иречек, К* Български дневник 1879—1884 Т. 1, Пловдив—София, 1930, с. 223, 294

³⁰ Български исторически архив при Народна библиотека „Кирил и Методи“ (БИА—НБКМ), инв. N° 1853

творителни дружества в Пловдив и София. Те развиват ограничена дейност и сравнително бързо замират.³¹

Създаването на тези организации привлича вниманието на силите. За да отстрани подозренията от себе си, българското правителство забранява на държавните служители всякакво участие в македонските дружества.³² В същото време обаче то оценява ползата от общественото раздвижване с оглед на бъдещата си политика по националния въпрос. „Трябва — отбелязва в дневника си на 21 август 1880 г. К. Стоилов — да имаме това движение в ръката си както румелийското; трябва да влезем свършено в народните идеи и стремления, ако не искаме да останем назад.“³³ Княз Александър I също настоява за по-определена политика по националния въпрос.

Половинчатите реформи, предвидени за Европейска Турция от международната комисия, както и неуспехът на съединителното движение насочват българските управляващи среди в княжеството към необходимостта от разбирателство със съседните балкански християнски държави. От есента на 1880 г. официозният печат все по-често изтъква общността в интересите на тези държави и тяхната слабост, което налага те да се споразумеят. В „Независимост“ отбелязва, че най-главният пункт в програмата на българската външна политика трябва да бъде „съюзът на балканските народи, доколкото е възможно за по-успешното осъществяване на общите цели и за опазване на държавните им добиви“³⁴.

На същото мнение е и пловдивският печат. „Дали тия добри сношения — пише в „Марица“, — които ние горещо препоръчваме със сърбите и румънците, трябва да земат и формата на един съюз, е един въпрос, който българското правителство трябва да реши“³⁵ Към споразумение подтикват и изявените вече претенции от страна на Сърбия и Гърция спрямо Македония. Откри-

³¹ По-подробно вж. *Пандев, К.* Начало на македоно-одринското движение в България (1879—1894) — Във В чест на акад. Хр. А. Христов С., 1976, 240—242

³² ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а е 40, л. 208

³³ Пак там, ф. 600, оп. 1, а е 47, л. 4

³⁴ В „Независимост“ бр. 1 от 27 март 1880

³⁵ В „Марица“, бр. 215 от 9 септ. 1880

тият стремеж на Вселенската патриаршия да от-
страна Българската екзархия от Европейска Турция пре-
следва разширяване и укрепване на гръцкото влияние в
тези области. В същото време от Гърция и Сърбия
идват предложения за разбирателство с княжеството
въз основа на подялба на Македония.³⁶

Сръбските и гръцките желания убеждават българ-
ската дипломация, че ще бъде трудно да се осъществи
националното обединение без предварително споразуме-
ние с двете държави. В противен случай срещу княжес-
твото щели да се изправят не само великите сили, но и
неговите съседи. „Понеже пък това съединение и осво-
бождение на България мъчно може да се замисли без
съединението и освобождението и на другите нам срод-
ни по кръв и довчерашно страдание народи на Балкан-
ския полуостров — пише в. „Независимост“, — то наша-
та външна политика трябва да се старее и за това да
изнамери начини и средства за съединение и с тия наро-
ди в действията за осъществяване на общите им и
особни цели.“³⁷

Всъщност либералният орган остава верен на заве-
щаната от националреволюционерите идея за балкан-
ска федерация. И след Освобождението тази идея въну-
ва демократично настроените среди от българската
общественост, но съществуващите условия не позволя-
ват да бъдат направени стъпки за реализирането и.

Отношенията между княжеството и Източна Руме-
лия не се ограничават само в политическата сфера, а се
разпростират и в областта на икономиката и культу-
рата. Преди всичко между двете български части се
извършва оживен търговски обмен. Потушаването на
Априлското въстание, Руско-турската война и двете
неплодородни години след Освобождението сериозно раз-
стройват селското стопанство в Южна България. По-
ради това областта изпитва жизнена необходимост от
зърнени храни, добитък и други стоки, които се внасят
от Северна България. Тя става добър пазар за княжес-
твото, чието селско стопанство е по-малко пострадало
и сравнително по-бързо се възстановява след войната.

³⁶ Научен архив при Българска академия на науките (НА—БАН), ф
26, оп. 1, а е 77, л 7, ЦДИА, ф 600, оп 1, а е 47, л 6, *Иречек*, К Пос съч
Т. 1, с 270

³⁷ В. „Независимост“, бр 13 от 11 окт 1880

По-бавно се установяват културните връзки между двете български части. В началото на 1880 г. в „Народний глас“ издига идеята за свикване „на едно интелектуално събрание в някой град, дето да има представители от най-интелигентната част от всички страни на отечеството“³⁸. Въпреки че тази идея не се осъществява, заложените в нея стремеж към културна общност на целия български народ намира други пътища за изява. Така източнорумелийските вестници се използват за трибуна на обществените дейци от княжеството, списанието на Българското книжовно дружество в София помещава материали на писатели и публицисти от областта, заимства се опитът при организиране на учебното дело и др. Трябва да се отбележи, че културните връзки между княжеството и Източна Румелия са дело на обществената инициатива.

Влошаването на положението на населението в Македония и Одринско в края на 1880 г. предизвиква брожение сред обществеността в Северна и Южна България. Княжеското правителство решава да привлече вниманието на европейските държави и да ги принуди след приключване на гръцкия и черногорския граничен въпрос да се заемат с изпълнение на чл. 23 на Берлинския договор. То се стреми да използва затрудненията на Турция с Гърция за уреждане на положението на Екзархията в империята и други интересоващи го въпроси.

В началото на 1881 г. в българския печат се помещават много материали за положението в Македония, за нуждата да се приложат реформите и за дълга на двете български части към поробените съотечественици. Особено активни са „Български глас“, „Независимост“, новопоявеният се в Търново вестник „Съединение“, пловдивските „Марица“, „Народний глас“ и др. Като резюмира становището на южнобългарския печат, „Независимост“ пише: „След откровеното признание, че както в княжеството, тъй и в Румелия нищо не е направено в народното отношение и че после фиаското на Сливенското събрание нищо не се е работило за оная свещена цел, която за жалост от ден на ден се забравя все повече и повече, „Народен глас“ си спомня и за бедната Македония.“³⁹

³⁸ В. „Народний глас“, бр. 46 от 1 ян. 1880

³⁹ В. „Независимост“, бр. 32 от 10 ян. 1881.

На 27 януари 1881 г. българското правителство агресира до представителите на великите сили в София първата си нота по македонския въпрос. В нея се описва тежкото положение на българите в Европейска Турция, вследствие на което в княжеството има непрестанен приток на бежанци, а това затруднява нормалното развитие на страната и възбужда общественото мнение. Прилагането на реформите е необходимо условие за запазване на мира на Балканите. „Княжеското правителство — завършва нотата — счете за свой дълг да призове вниманието на великите сили върху това толкова жалостно положение на работите и да им укаже на опасностите за в бъдеще, които злощастното положение на християнското македонско население поражда за княжеското правителство.“⁴⁰

Нотата на софийското правителство е посрещната със задоволство в Източна Румелия. За да подкрепи действията на княжеството, Ив. Ев. Гешов, председател на Областното събрание, написва по данни на Д. Ризов материала „Етнография на Македония“ и го изпраща в чуждите агентства.⁴¹ Солидарното действие на Северна и Южна България по отношение на Македония и Одринско става все по-осъзната необходимост. Постоянният комитет се обръща с предложение до софийското правителство да си осигурят заедно два влиятелни вестника в Цариград, които да пишат в полза на българското население в империята. За тази цел в Пловдив се спират на „Stamboul“ и „Constantinople Messenger“. „Интересите на народа ни въобще — пише Ив. Ев. Гешов, — а особено положението на злочестата Македония искат, щото в тоя случай ние да работим заедно.“⁴² Идеята за спечелване на цариградски вестници е внушена от екзарх Йосиф I. Областното правителство я осъществява, като отпуска помощи на три вестника: „Stamboul“ — 2000 гроша, „Courrier d'Orient“ — 2000 гроша, и „La Turquie“ — 1000 гроша. Средствата се вземат от безусловния кредит в бюджета.

Българският демарш не среща никакъв отзвук от

⁴⁰ „Държавен вестник“, бр 10 от 21 февр. 1881.

⁴¹ ЦДИА, ф. 600, оп 1, а е. 532, л. 3.

⁴² Пак там, л 5; а е. 516, л. 1. Не разполагаме със сведения дали в София последват примера на Източна Румелия по отношение на цариградския печат.

страна на силите. Слабият глас на княжеството не може да предизвика промяна в политиката на европейските държави. Ангажирани в момента с гръцко-турския конфликт, те не желаят да се поставя македонският въпрос. Македония е важен обект в експанзионистичните планове на Австро-Унгария на юг и целта на виенската дипломация е да я ограда от влиянието на княжеството. Това намира израз и в сключения през юни 1881 г. „съюз на тримата императори“, където договарящите се държави поемат задължението „да отклоняват българите от всякакви агресивни действия по отношение на съседните провинции, именно Македония“. Затова във Виена отричат основанията на българското правителство дори да иска прилагане на чл. 23 и разглеждат циркуляра като опит да се избегне изпълнението на задълженията, наложени на княжеството от Берлинския договор.⁴³

Русия също не подкрепя българското искане поради страха от усложнения и желанието да гарантира балканските си интереси чрез съглашение с Германия и двуетинната монархия. От Петербург настойчиво съветват българското правителство да се въздържа от всякакви действия в Македония.⁴⁴ Англия, следяща с подозрение австро-руско-германските преговори, се отнася резервирано към всяка промяна на Балканите, която би могла да засили позициите на съперниците ѝ там. Английската дипломация използва случая, за да засили влиянието си в княжеството, поддържайки у българските управляващи дейци надеждата, че при удобен случай тя ще помогне за „удовлетворението на македонските желания“.⁴⁵ Борбата между великите сили за надмощие на Балканите осъжда на неуспех българската нота за подобрене на положението на християнското население в Македония и Одринско. Единственият резултат от нея е влошаването на отношенията с Турция и засилването на подозренията на съседните християнски държави.

Макар че строго ограничава съединителното движение, руската дипломация винаги има предвид бъдещото

⁴³ ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а е. 59, л. 26

⁴⁴ Архив на Църковно-историческия и архивен институт (АЦИИИ), Дневник на Екзарх Йосиф, I тетр., 156—159.

⁴⁵ ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а е. 221, л. 44

сливане на Княжество България и Източна Румелия. Тя успява да осигури дипломатически съединението чрез „съюза на тримата императори“. Според приложения към договора протокол Австро-Унгария си запазва правото в удобен момент да анексира Босна и Херцеговина, а Русия си издейства дипломатическа помощ срещу настъпване на турски войски в Източна Румелия. Специален пункт установява съгласието на трите държави за евентуално съединение на Княжество България с Източна Румелия и съвместно отклоняване на българите от действия към Македония.

Успоредно с това руската дипломация подготвя княжеството и автономната област за бъдещото съединение. Тя подпомага външнополитическото укрепване на младата българска държава, съдейства за организиране на българските въоръжени сили и за сближението между двете разделени части, защитава Източна Румелия от посегателствата на Високата порта, спомага за нейното мирно икономическо развитие. От създаването на областта руската дипломация неотстъпно работи за нейното всестранно изграждане и запазване на българския ѝ облик.

Държавният преврат от април 1881 г. има тежки последици за княжеската политика по националния въпрос. Острите вътрешнопартийни борби около конституцията и правата на монарха отклоняват за известно време вниманието на българските правителства от Източна Румелия и Македония. Намален е престижът на страната както пред Европа, така и пред българите от неприсъединените области. Източнорумелийската общественост реагира остро. Суспендирането на конституцията е посрещнато в областта с неодобрение преди всичко по външнополитически съображения. Безредиците в княжеството щели да разклатят неговото международно положение като обединителен център на всички българи и да окуражат намесата на Високата порта в източнорумелийските работи. А това намалява възможностите за скорошно реализиране на националната идея.⁴⁶ И двете партии в областта — Народната и Либералната — се отнасят резервирано към

⁴⁶ *Маджаров, М* Първата ми и последна среща с княз Александър Батенбергски *Съвременник*, I, юли 1922, кн. 10, 567—569

превенциите на българския княз да увеличи прерогативите си, което се отразява на желанието им за обединение с княжеството в момента. След преврата отношенията между правителствата в двете български части се охлаждат и установените връзки за известно време се прекъсват.

В началото на 1882 г. в София отново се замислят върху необходимостта да се възстанови влиянието на княжеството в Източна Румелия, да се привлече и подготви областта за бъдещото съединение. Съживяването на съединителката идея трябвало да послужи за издигане на авторитета на княза като символ на националното единство. От София изявяват желание да влязат в разговор с представител на източнорумелийските управляващи среди. Чрез руските дипломати в София и Пловдив княз Александър I поканва областното правителство да изпрати свои представители на тържествата в столицата при полагане основите на храма-паметник в памет на руския император Александър II, които трябвало да се състоят на 19 февруари 1882 г. За да не предизвиква подозренията на Портата и чуждите дипломати, по съвета на руския консул Кребел А. Богоричи изпраща духовно лице — епископ Гервасий.

На свой ред Постоянният комитет определя като свой пратеник К. Величков със задача да се запознае отблизо с хода на работите в княжеството. Румелийските пратеници са приети много добре от Александър I. Но в разговора си с българския княз К. Величков не скрива, че румелийската общественост не одобрява създаденото в княжеството положение и го смята за ненормално. Той препоръчва по-бързо да се свика Обикновеното народно събрание, което да обсъди предлаганите в конституцията изменения и ако те бъдат одобрени, да се представят на Великото народно събрание. Постоянният комитет одобрява постъпката на своя представител.⁴⁷ В Пловдив запазват резервираното си отношение към режима на пълномощията.

Това не отчайва княза и консервативните среди, които замислят нов ход. В изготвения от К. Стоилов мемоар до княза за административното устройство,

⁴⁷ ЦДИА, ф 600, оп. 1, а е 220, л 8, АВПР, ф Гл. архив V—A₂, г 1000, л 2833—2838

вътрешната и външната политика на княжеството се отделя специално внимание на политиката спрямо неприсъединените български земи. Отбелязва се, че с оглед на подготовката за национално обединение външното министерство трябва да получава редовни сведения за събитията в Източна Румелия и Македония, да организира издаване на свой орган в областта, чрез който да запознава с политиката на княжеството.⁴⁸ Идеята на консерваторите е възприета от княза и от министър-председателя ген. Л. Соболев, който предлага да се изпратят в Пловдив двама агенти с таина мисия да следят настроенята в областта и да работят за спечелване на общественото мнение.⁴⁹

През септември с. г. на път за Цариград, където отива да издейства признаване на българския орден, Г. Вълкович, министър на външните работи на княжеството, спира в Пловдив. Той си поставя за цел да се запознае с настроенята в областта и да подготви издаването на специален вестник. Д-р Вълкович се среща и разговаря с дейци на Народната партия и видни журналисти, като се мъчи да ги убеди в необходимостта да подкрепят установения в княжеството режим. Мнението на източнорумелийските съединисти е, че князът и правителството трябва да дадат пълна свобода на Народното събрание, което предстои да се свика, и да се вслушат в неговите решения. „Сега е време да привлечем румелийците — пише Вълкович на Стоилов, — иначе ще ги изгубим за сякога. Нека се убедим веднъж завсегда, че ако ние не тръгнем да вървим редовно, румелийците ще предпочитат да си имат Алека.“⁵⁰ Софииските управляващи се стремят да привлечат на своя страна Народната партия, опозиционно настроена спрямо княз Богориди, и съюзилата се с него Казивонна партия.

През ноември 1882 г. за княжески политически агент в Източна Румелия е назначен П. Берковски. Той има за задача, както сам пише, да работи „по съединението на тази последната с княжеството под ръководството на

⁴⁸ БИА—НБКМ, ф 290, а е 165, л 45

⁴⁹ Там там, ф 14, оп 4, а е 3399, л 14

⁵⁰ ЦДИА, ф 600, оп. 1, а е 434, л. 54—55, *Маджаров, М* Спомену С, 1968, 464—465

тукашното руско консулство⁵¹. Берковски замества Хар. Генадиев, който в качеството си на секретар в канцеларията на главния управител е изпращал поверителни доклади в София за положението в областта. Руският генерален консул Кребел и военният представител полк. Ек са уведомен за мисията на Берковски със специално писмо от княжеския външен министър С. Тяхно съдействие Берковски се заема да подготви издването на вестник, който „като безпристрастен орган на българското правителство да защитава и поддържа интересите на това последното в страната“⁵².

С финансовата помощ на княжеството на 30 декември 1882 г. в Пловдив излиза бр. 1 на вестник „Съединение“. Той се издава от името на П. Берковски. В редактирането му вземат участие видни дейци на Народната партия — г-р Г. Янкулов, г-р Г. Хаканов, Д. Юруков и Ив. Ст. Гешов. Задачата на вестника е да пропагандира идеята за обединение на Северна и Южна България „Колкото за неговата програма — пише редакцията в бр. 1, — ние препоръчваме за такава на почитаемите ни читатели неговото название „Съединение“. Уводната статия на вестника развива идеята за необходимостта от съединение с оглед правилното развитие на българския народ. В друга статия на същия брой се изтъква, че за осъществяването му, както и за пълното обединение на българския народ трябва да се разчита само на помощта на Русия.⁵³

В следващите броеве „Съединение“ се стреми да издигне значението на княжеството като обединително ядро за всички българи. Както докладва Берковски, режимът на пълномощията е отблъснал голяма част от румелийската общественост. Затова привържениците на съединение с княжеството са твърде малко. В политическите среди и най-вече сред южнобългарските либерали се ползва с популярност идеята за обединение на Източна Румелия с Македония.⁵⁴ По повод на това вестникът се мъчи да докаже, че областта „не ще бъде

⁵¹ *Външната политика на България. Документи и материали* Т. 1, 1879—1886 С., 1978, N. 175, 368—369.

⁵² ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а е 115, л. 3—4, 5.

⁵³ В „Съединение“, бр. 1 от 30 дек. 1882.

⁵⁴ *Външната политика на България* Т. 1, N. 178, 372—374.

никога в състояние да играе ролята на център за съединението на България⁵⁵.

Заслуга за създаване на тези настроения имат намиращите се в Пловдив непримирими либерали начело с П. Каравелов и П. Р. Славеиков. Те се обявяват против пропагандиране на съединението в момента, тъй като то би служило за закрепване на „режима на пълномощията“ и положението на княза. А това би затруднило борбата за възстановяване на Търновската конституция, което трябва да бъде основна задача и главно условие за правилното политическо развитие на княжеството. Постепенно в пловдивската либерална група нагрява убеждението, че управлението на Соболев, ползващо се с поддръжката на руското правителство, ще укрепи „режима на пълномощията“ и така ще отдалечи възможността за близки промени на положението в страната. Под влияние на това схващане либералните дейци се ориентират към активно участие в политическия живот в областта, свързват се с Алеко Богориди и с Казонната партия. Започналият да излиза в началото на 1883 г. в „Южна България“, орган на южнобългарските либерали, дава израз на идеята за превръщане на Източна Румелия в център на движението за възстановяване на конституционния режим в княжеството и за обединение на българския народ.⁵⁶

Разположението на Ал. Богориди към либералите-емигранти се посреща с подозрение и недоволство от княз Александър I. Тези чувства се подсилват от нестабилното му положение в княжеството и от разпространяващите се слухове, че непримиримите либерали обещават на румелийския главен управител българския престол.⁵⁷ Пред чуждите представители князът се оплаква от покровителството, което Богориди дава на противниците на режима на пълномощията, а това създава неприязнени отношения между двамата.⁵⁸ През

⁵⁵ В „Съединение“, бр 4 от 20 ян 1983

⁵⁶ *Димитров, И* Пос съч, 11—12

⁵⁷ *Маджаров, М* Вестник „Марица“ и участието на С С Бобчев в списването му — В Юбилейна книга в чест на Стефана С Бобчев С, 1921, с 55

⁵⁸ Научен архив при Института за история на БАН (НАИИ—БАН), кол. III, оп. 7, а е 65, л 344—362 (Haus Hof und Staatsarchiv, Wien, Politisches Archiv (PA), XV, Kart 19, Ber. Bl 333—342)

лято на 1882 г. австрийският дипломатически агент в София Бигелебен се среща в Цариград с Богориди. По време на разговора той наемква за необходимостта от помирение между българския княз и румелийския главен управител. Според него сближението между двамата ще затвърди мирното развитие на Северна и Южна България и ще отдалечи съединението им.⁵⁹ Австро-унгарският външен министър Г. Калноки споделя това убеждение, но смята, че виенската дипломация не трябва да взема инициативата, за да не събуди подозрение в Русия и Високата порта.⁶⁰

Алеко Богориди възприема идеята за сближение с българския княз и чрез своя секретар Г. Кристин уведомява Бигелебен, че би било добре да се организира среща между двамата. Няколко дни по-късно австро-унгарският дипломатически агент отпътува за Варна, за да сондира мнението на княз Александър по този въпрос. Българският княз се съгласява на една среща и предлага тя да стане във Варна.⁶¹ Но тъй като австрийската дипломация отказва да се ангажира официално с някаква подкрепа, Богориди се страхува да не предизвика недоволството на Портата и отлага проектираната среща за по-благоприятен момент. „В резултат на преговорите — докладва Бигелебен — се получи следователно подобрение на взаимните отношения между ръководителите на България и Източна Румелия без прекалено голяма интимност и без компрометиране на австрийското посредничество.⁶² Въпреки оптимизма на австро-унгарския представител отношението на южнобългарската общественост към българския княз не се променя.

За да укрепи авторитета си в Източна Румелия, княз Александър поканва д-р Г. Янкулов, председател на Постоянния комитет, и Ив. Ст. Гешов, кмет на Пловдив, да присъстват на дворцовия бал на 7 януари 1883 г.⁶³ Двамата са приети на специална аудиенция от княза, на която се води разговор около бъдещото съединение. Усилена агитация в полза на българския княз и на съеди-

⁵⁹ Пак там, а е 59, л. 327 (РА, XV, Kart. 19, Ber. VI 312).

⁶⁰ Пак там, а е 102, л. 580 (РА, XV, Kart. 18, Weis. VI 24).

⁶¹ Пак там, а е 66, л. 363 (РА, XV, Kart. 19, Ber. VI 346).

⁶² Пак там, а е 69, л. 375 (РА, XV, Kart. 19, Ber. VI 363).

⁶³ В. „Балкан“, бр. 1 от 18 ян. 1883, с. 9

нението води и епископ Гервасий Левкийски. Като изпълва духовния си сан, през 1883 г. той обикаля Татарназарджишки департамент и от църковния амвон проповядва съединение. В писмата си до К. Стоилов Гервасий докладва за настроенята в областта и за отношението на областното управление към обединителната идея. Докато главният секретар Г. Кръстевич се опитва да санкционира бунтовния духовник,⁶⁴ княз Александър му прави скъп подарък. От София правят и други жестове. В края на 1882 г. българското правителство подарява 2000 франка за строящата се в Пловдив черква „Св. Георги“, през 1883 г. — 10 000 лева на Баташката община и пр.

Различните стъпки на софийската дипломация за възстановяване на връзките между Северна и Южна България и за издигане авторитета на княза като символ на националното единство остават обаче безрезултатни. Оставката на министрите консерватори през февруари 1883 г. вследствие на конфликта със Соболев прекратява мисията на Берковски. Спряна е и субсидията на в. „Съединение“ и от бр. 14 от 31 март 1883 г. той става собственост на Н. Краварев. Макар че запазва старата програма, вестникът не акцентува вече върху съединението. Той се спира на този проблем, за да изкаже разочарованието си от взаимната дезинтересираност и отчужденост на княжеството и Източна Румелия. Като обявява, че съединението е международен проблем, вестникът песимистично заключава: „Колкото засега, ние сме първи да признаем, че въпросът за съединението не зависи от нашата воля още и в случай на решителни постъпки от наша страна.“⁶⁵

Действително международната обстановка не благоприятства обединението на Северна и Южна България. В сключения през юни 1881 г. „съюз на тримата императори“ се постига предварително съгласие между Русия, Австро-Унгария и Германия за евентуално съединение на княжеството и Източна Румелия. Въпреки това руската дипломация се стреми да отдалечи поставянето на въпроса, страхувайки се, че той ще даде възможност на двуетдинната монархия да анексира Бос-

⁶⁴ Митев, Й. Съединението 1885 С, 1980, 109—112.

⁶⁵ В „Съединение“, бр. 47 от 24 ноем. 1883.

на и Херцеговина и ще улесни нейните планове на Балканите. Австрийското многопосочно и успешно проникване на юг безпокои царското правителство. Ангажирана със средноазиатските проблеми, Русия вижда в запазване на статуквото на полуострова най-сигурна гаранция за своите позиции там. Задачата на руската дипломация по това време е да въздържа българското правителство от всяка преждевременна акция за съединение.⁶⁶ Царското правителство не се ограничава само с настойчиви съвети, но и отблизо следи всички български действия с цел да им придобие характер на мирна подготовка. Както посочихме, дейността на Берковски и издаването на в. „Съединение“ стават със знанието и под наставленията на руския консул в Пловдив.

Австро-Унгария се съгласява с клаузата за съединението в договора по няколко причини. Във Виена трезво оценяват, че изкуственото разделяне на българския народ не може да бъде трайно. Рано или късно то щяло да се премахне и затова монархията трябвало своевременно да продаде съгласието си на изгодна цена. Срещу съединението тя получава правото в даден момент да присъедини Босна и Херцеговина и да осуетява всякакви действия на княжеството към Македония. Още в края на 1880 г. Бисмарк споделя с френския посланик в Берлин, че австро-унгарският външен министър барон Хаимерле е склонен да приеме съединението, за да ограничи българското съединителско движение в Източна Румелия и по този начин да отклони българите от Македония и Одринско.⁶⁷ Заедно с това във Виена разчитат, че евентуалното българско съединение неизбежно ще изправи Англия срещу Русия и следователно ще закрепят балканските позиции на монархията.

Виенската дипломация свързва осъществяването на съединението с надеждите за подбиване на руското влияние в България. С оглед на това във Виена нямат нищо против присъединяването на Южна България, при условие че страната бъде ориентирана към Австро-Унгария. В този смисъл в разговор с екзарх Йосиф във Виена

⁶⁶ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, 1883, г. 922, л. 389—390 Correspondance diplomatique de Baron de Staal (1884—1900). T. 1 Paris, 1929, p. 19—21

⁶⁷ Documents diplomatiques français relatifs aux origines de la guerre de 1914 (DDF), s. I, t. III, Paris, 1931, N 307, p. 279 *Сказкик, С. Д.* Конец австро-руско-германского союза Т. 1, 1879—1884. М., 1928, 132—174

видният държавник и дипломат барон Калай, подхвърляйки, че „Австрия не е противна на съединението“, изразява недоволство от враждебните настроения в България спрямо монархията.⁶⁸ Докато княжеството се развива под покровителството на Русия, австрийските управляващи среди гледат резервирано на осъществяването на тази точка от „съглашението на тримата императори“. Затова и намерението на княз Александър да мине през Македония или Източна Румелия на път за Атина (пролетта на 1883 г.) е отклонено от австро-германската дипломация и от другите велики сили.

Въпреки заетостта си в Египет и Судан през разглежданите години Англия зорко следи положението в автономната провинция и в княжеството. Тя иска да използва всеки случай за засилване на собствените си позиции и за разрушаване на австро-руско-германското единдействие. В края на 1882 г. в Пловдив пристига кап. Едуард Винсент, представител на Отоманската банка, който през 1880 г. бил пълномощник на лорд Фицморис в Европейската комисия за прилагане на чл. 23 на Берлинския договор. Той е натоварен с тайна мисия „да узнае политическото мнение и желанието на румелийските българи по тяхното съединение“.

Снабден с препоръчително писмо от екзарх Йосиф, кап. Винсент се среща с княз Богориди, г-р Ст. Чомаков, К. Величков, Ив. Ев. Гешов и други политически дейци. Както съобщава Берковски, в разговорите си той намеква за разположението, с което Англия би погледнала на едно обединение на Източна Румелия с Македония.⁶⁹ Очевидно, сондирайки общественото мнение в Южна България, британската дипломация се стреми да отклони автономната провинция от съединение с княжеството, което би усилило балканските позиции на Русия и затова е нежелателно за Лондон. През есента на следващата година (1883 г.) в Източна Румелия пристига с неофициална мисия английският политически геец К. Фостър. Неговото посещение е част от британската програма за непрестанно следене на обществените настроения в двете български части и за поддържане на

⁶⁸ АЦИИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, II тетр., 12—13

⁶⁹ *Външната политика на България*. Т. 1, № 178, 372—374

надеждата в съдействието на Англия на българската национална кауза.⁷⁰

По този начин усложненията във вътрешнополитическия живот в княжеството през периода 1881—1883 г. и неблагоприятната международна обстановка се отразяват негативно на движението за съединение. Въпреки временната резервираност в отношенията си княжеството и Източна Румелия координират усилията си по въпроса за събата на българското население в Македония и Одринско. Те отделят средства за материално подпомагане на просветната дейност на Екзархията и следят с внимание усилията и да издейства разрешение от Високата порта за изпращане на архиереи в Скопска, Велешка и Охридска епархия съгласно фермана от 1870 г. Признаването на правата на българската църква в Европейска Турция е главна предпоставка за закрепване на българския елемент там.

Във връзка с това от Източна Румелия предявяват по-големи изисквания към екзарха. Така продължителното му отсъствие от Цариград през 1881—1882 г. се посреща с недоволство в Пловдив. На 15 май 1882 г. Постоянният комитет се обръща с писмо към екзарх Йосиф, в което настоява за незабавното му завръщане в турската столица. „Присъствието Ви в Цариград — се отбелязва в писмото — е необходимо, за да се укрепи и утвърди учреждението, което е коствало толкова годишни борби, жертви и трудове.“⁷¹ Откъснато от княжеството, южнобългарското население по-ревниво следи за „укреплението на духовното единство на народа — основата, на която ще се въздигне политическото ни съединение“⁷². Заедно с това обстоятелството, че Източна Румелия е провинция на Османската империя, дава по-големи основания на областното управление и на обществеността да настояват пред Високата порта в защита на Екзархията. „Благодарение на Румелия — пише в спомените си пловдивският митрополит Максим — турското правителство търпеше Екзархията в Цариград.“⁷³

⁷⁰ *Пантев, А.* Пос. съч., 79—80.

⁷¹ БИА—НБКМ, ф 19, оп 1, а.е 86, л 72—74.

⁷² В „Народни глас“, бр 27 от 25 окт. 1879

⁷³ *Пловдивски, Максим.* Възстановяване на Екзархията в Цариград подир Освободителната война (спомену). — „Отец Паисии“, II, 30 септ. 1929, бр. 18, с. 277.

В София много добре са осведомени за положението на населението в Македония и Одринско, за дейността на Цариградската патриаршия и затрудненията на българската църква. От 19 февруари 1883 г. Н. Спространов, драгоман в руското консулство в Солун, е назначен за „официален политически агент на княжеското правителство в Македония“⁷⁴. В неговите подробни доклади до Министерството на външните работи и на изповеданията се настоява правителството да помогне на Екзархията, като издейства подкрепата на руската дипломация. Позицията на царското правителство по църковния въпрос затруднява положението на Екзархията.

Известно е, че след Освобождението, за да се запази единството на православната църква, Русия настоява за помирение между Патриаршията и Екзархията, като последната ограничи своето ведомство в пределите на княжеството и Източна Румелия. При това положение съществува реална опасност българското население в Европейска Турция да бъде оставено под властта на Патриаршията. Руското становище е неприемливо както за екзарх Йосиф, така и за българите от двете освободени части. Българското правителство прави опити да убеди царската дипломация в необходимостта от юридическо признаване на Екзархията като законен защитник на българското население в Македония и Одринско. По време на посещението си в Цариград през септември 1882 г. Вълкович, тогава външен министър, води разговори по този въпрос с руския посланик. Нелидов настоява за гръцко-българско помирение и препоръчва „да се ограничим засега в училищното дело, което е главното: развитието на народността, а другият въпрос, кога му дойде времето, ще се реши сам по себе си бързо.“⁷⁵

Отношението на Русия парализира го голяма степен действията на българското правителство за дипломатическа подкрепа на Екзархията. Въпреки това правителството се намесва, когато през есента на 1883 г.

⁷⁴ ЦДИА, ф 321, оп. 1, а.е. 88, л 99—101

⁷⁵ АЦИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, II тетр, с. 21; вж и *Кирил патр. Български*, Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877—1878 Т. 1, 1878—1885, кн 2 С., 1970, 159—161.

надвисва заплаха от унищожението на нейната юрисдикция в българските области на Турция. Поощрена от Цариградската патриаршия, Високата порта замисля да ликвидира фермана от 1870 г. и да лиши Екзархията от църковно ведомство в империята. Алармиран от слуховете за тези намерения, екзарх Йосиф се обръща за подкрепа към княжеското правителство и Постоянния комитет в Източна Румелия. Той настоява да бъдат изпратени при него г-р Вълкович от София и Ив. Ев. Гешов от Пловдив, които да го подкрепят, а също да се постави въпросът в „Марица“, „Народний глас“ и „Съединение“. Иска бързо да се търси помощта на руския император. „Моята облекателна точка — пише екзархът — е княжеството и Източна Румелия, на които представленията могло би да направят някакво впечатление на Портата, но щат ли да могат да я спрат в намерението ѝ, това е съмнително.“⁷⁶

От София се вземат енергични мерки. Княз Александър телеграфически моли руския император за подкрепа. В отговор Александър III нарежда на Нелигов да поеме защитата на екзарха.⁷⁷ Заемайки се със задачата, руският посланик препоръчва на княжеството да не се намесва и да не търси помощта на другите европейски сили, за да не се изострят отношенията с Турция. Поради това българското правителство не изпраща Вълкович в Цариград. От Източна Румелия заминава свещеник Г. Тилев, а генерал-губернаторът изпраща до Портата мемоар от името на българите от областта с молба да се приложи ферманът, за да може Екзархията да се устрои.⁷⁸ Раздвижва се обществеността в двете български части, а населението в Македония и Одринско засипва великия везир с прошения. „Не можем — пише в. „Светлина“ — и в този случай да не похвалим патриотизма на нашите братя в Южна България и сме уверени, че от техните събрания не може освен добро да излезе за българският народ и за църквата му. Ами ние в княжеството какво правим?“ Вестникът настоява да се окаже активна подкрепа на екзарха.⁷⁹

⁷⁶ БИА—НБКМ, ф. 11, а е 41, л 12

⁷⁷ ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а е. 134, л 53

⁷⁸ АЦИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, II том, 40—44

⁷⁹ В „Светлина“, бр 50—51 от 9 ноем. 1883; бр 56—57 от 23 ноем 1883.

Въпреки становището си за необходимостта от мирение между Патриаршията и Екзархията руската дипломация не била заинтересувана да допусне насилствено отстраняване на българския духовен глава от Цариград. Това би предизвикало противодействието на българското население в Европейска Турция, засилване на чуждата пропаганда и погбиване престижа на Русия като покровителка на българския народ. С енергичното застъпване на Нелидов инцидентът е изгладен, а Високата порта дава уверения, че няма намерение да унищожава фермана от 1870 г. Но с това българският църковно-национален въпрос в областите под османска власт не се решава.

Правителството в София организира интерпелация в Народното събрание във връзка с положението на Екзархията. На 3 декември 1883 г. народният представител Анев в изказването си се спира на тежкото положение на българското население в Македония и Одринско и настоява правителството да направи приятелски постъпки пред Портата за уреждане на църковния въпрос. В отговор външният министър М. Балабанов изразява съчувствието и загрижеността на софийския кабинет за запазване на църковно-националните права на българите и решимостта му да подкрепи Екзархията „в предела на легалната възможност“⁸⁰. Поставянето на въпроса в Народното събрание трябвало да покаже на Високата порта, че княжеството не е безинтересувано от решението, което ще се вземе в Цариград. Българската дипломация обаче се въздържа от по-нататъшни стъпки.

С възстановяване на конституцията (септември 1883 г.) и особено със съставяне на либералното правителство на П. Каравелов (юни 1884 г.) острите вътрешнопартийни борби в княжеството постепенно заглъхват и обстановката в страната се нормализира. Това се отразява и на отношенията с областта. Като отчита многобройните вътрешни проблеми и неблагоприятната международна обстановка, българското правителство възприема политика на постепенно укрепване на връзките с автономната област и с неосвободените територии. От Пловдив демонстрират същия стре-

⁸⁰ Дневници на III ОНС, II с. С., 1883, XXVI з., 3 дек. 1883, 195—199

меж. Така Постоянният комитет решава необходимият заем за Земеделските каси, за който се водят преговори в продължение на година и половина, да бъде взет от Българската народна банка вместо от Отоманската. По нареждане на българското правителство банката предлага по-приемливи условия и през май 1884 г. отпуска на областта заем от 60 000 турски лири, предназначен за подпомагане на селското население.

В духа на възприетата тактика е и сдържаното отношение на княжеското правителство към агитацията за съединение, която пламва в Източна Румелия в началото на 1884 г. и е свързана с изборните борби между двете южнобългарски партии. Тъй като през април 1884 г. изтича мандатът на Ал. Богориди, Либералната партия се обявява за преназначаването му за още 5 години, а Народната партия открива кампания против него. Тя смята, че кандидатурата на първия главен управител е неподходяща за областта поради лошите му отношения с руските представители. Народната партия организира широка акция, като включва в пропагандния си арсенал и близката до сърцето на всеки българин идея за съединение. „Па и ние, съединистите — признава в спомените си Ив. Ст. Гешов, — не бихме се увлекли толкова страстно в нашата агитация за съединението, ако да знаехме, че Алеко паша няма да получи нов мандат за 5 години още.“⁸¹

През първите месеци на 1884 г. Източна Румелия е залята от митинги, на които се настоява за обединение на областта със свободното княжество. Успехът на погетата акция проличава най-ясно на 1 април 1884 г., когато Народната партия успява да превземе свикания от Каззионната партия митинг в Пловдив. Замислен в полза на Богориди, той се превръща в съединистка демонстрация и завършва с манифестация пред руското консулство. Скоро вълната на движението залива и княжеството и предизвиква безпокойството на цариградското правителство и на великите сили. Въпреки че обществеността посреща със съчувствие идеята за обединение на Северна и Южна България, моментът се преценява като неподходящ за действие на правителс-

⁸¹ *Гешов, Ив Ст* Пловдивски спомени. Политически борби. — *В. Мир*, бр 9412 от 21 ноем 1931

твото. „Едно е — пише органът на непримиримите либерали на П. Каравелов „Търновска конституция“ — да искаш и да действаш, а друго е да избираш момент за подобно действие.“ Според вестника съединението все още не е подготвено по дипломатически път.⁸²

През март 1884 г. К. Величков моли Ив. Ев. Гешов, тогава директор на Народната банка в София, да разбере „какво е мнението на българското правителство относително до движението, което става от няколко време в областта ни“. Предложението да се използва движението, за да се направят постъпки пред силите, е посрещнато резервирано от софийските управляващи среди.⁸³ При това влошаването на отношенията между княз Александър и император Александър III намалява възможностите за руска подкрепа, на която българската дипломация главно разчита. Когато през април с. г. Ив. Ст. Гешов и Хр. Христов тръгват да пледират каузата на съединението пред Европа, министър-председателят Др. Цанков се среща с тях, разговаря и ги осигурява с финансови средства, но официално не се ангажира. В Лондон, Париж и Виена посрещат хладно двамата източнорумелийски пратеници и те успяват само да депозират мемоар от името на населението на областта, скрепен с печата и подписите на 8 града и 360 села. В мемоара се разкриват тежките условия, при които е поставена Източна Румелия, и се изразява надежда, че великите сили ще „осветят съединението ни с Княжество България, с което ще дадат възможност на един народ, толкова изпитан от съдбата, да се предаде на своето мирно и успешно развитие“. Мисията остава без непосредствен резултат, което показва, че силите не са разположени да подкрепят съединението.⁸⁴ Но чрез нея българите отново декларират неотклонния си стремеж към обединение.

Поставянето на въпроса за съединението обаче помага на Народната партия да разшири влиянието си сред българската общественост и да нанесе удар на престижа на Казционната. След избора на Г. Кръстевич за главен управител на Източна Румелия (6 май 1884 г.)

⁸² В. „Търновска конституция“, бр 20 от 10 март 1884, бр 29 от 14 април 1884.

⁸³ БИА—НБКМ, ф. 272, а е 647, л. 1—4.

⁸⁴ DDF, s. I, t. V, № 228, 232.

съединистите идват на власт. Сега те обявяват, че в момента няма благоприятни условия за обединение с княжеството и изоставят съединисткия идеал. Както „умерените“ по време на борбата против Берлинския договор съобразяват тактиката си с политиката на Русия, така и Народната партия сега при новите условия се оказва в плен на своето русофилство. Тя отлага действията за осъществяване на съединението, тъй като царската дипломация не го подкрепя в момента.

В същото време дейността на българското правителство в София остава в рамките на постепенна подготовка за бъдещото сливане на княжеството и Източна Румелия. С цел да се засилят търговските връзки между тях I редовна сесия на IV Обикновено народно събрание приема закон за митническа спогодба. Двете правителства обсъждат въпросите, свързани с построяване на железопътната линия Цариброд—Вакарел.

В края на 1884 г. в княжеството пламва силно обществено движение в полза на Македония и Одринско, към което се присъединява и източнорумелийската общественост. То е предизвикано от сведенията за засилване на терора над християнското население в Европейска Турция и поставянето на въпроса в английския печат от белгийския професор Емил дьо Лавеле. Печатът в двете български части настоява за въвеждане на реформи в европейските провинции на империята. В много градове се провеждат митинги за положението в Македония. В края на декември 1884 г. в София се създава македонско дружество, наречено „Македонски глас“. То започва да издава вестник под същото наименование, чиято програма се свежда до легално действие пред великите държави за прилагане на чл. 23 и 62 на Берлинския договор. В много градове на страната се създават клонове на дружество „Македонски глас“.⁸⁵

В началото на 1885 г. в Пловдив също се основава комитет, наречен „Македонско дружество“. Страхувайки се от недоволството на Високата порта, правителството на Г. Кръстевич успява да сложи свои хора в ръководството на дружеството и да го насочи към благотворителна дейност. Намесата на управляващите в

⁸⁵ Пандев, К. Посъч., с. 243 и сл.

движението довежда до създаване на тайна организация, прераснала по-късно в Българския таен централен революционен комитет (БТЦРК). Под негово ръководство общественото движение, което започва в подкрепа на борбата на поробените братя в Македония и Одринско, в Източна Румелия се превръща в движение за съединение.

Българското правителство не ограничава общественото брожение в страната, като се надява, че така може да се предизвика намесата на силите за прилагане на чл. 23 и 62 на Берлинския договор. Но то се обявява против всякакви прибързани революционни действия за обединение. Според правителството в княжеството това би компрометирало държавата и би влошило положението на българското население в Македония и Одринско. Като съобщава позицията на П. Каравелов, Д. Ризов пише на З. Стоянов в Пловдив: „Той тоже мисли, че не трябва са се бърза с „вълнението“, преди да се изчерпят „дипломатическите средства“⁸⁶. Обществениите дейци на север и юг от Балкана координират действията си в съгласие с политиката на княжеското правителство.

Посрещнато резервирано от европейската дипломация и враждебно от съседните балкански държави, движението в княжеството и Източна Румелия предизвиква недоволството на Високата порта. През февруари 1885 г. тя спира издаването на обещаните берати за двама владици в Македония и започва преследване на учителите в българските училища. Положението на Екзархията отново се затруднява. Силно обезпокоен, екзарх Йосиф обвинява правителството, че е допуснало вълнения, които влошават още повече положението на поробеното население. „Като че ли Пловдив или София — пише той — имат едни, а българският народ съвсем други интереси, съвсем друга политика спрямо Македония.“⁸⁷ Високата порта остава непреклонна въпреки намесата на княжеското правителство, подкрепяно от руската дипломация.

Неуспехът на усилията да се подпомогне българското население в Македония и Одринско по дипломатичес-

⁸⁶ БИА—НБКМ, ПА 8723.

⁸⁷ Външната политика на България Т 1, № 262, с. 544

ки път подтиква македонските комитети в княжеството към организиране на въстанически движения. Това поставя правителството в тежко положение. П. Каравелов взема бързи мерки против организиране на чети в страната. Посоката, която взема движението за освобождение на поробените българи в Македония и Одринско, става опасна и това налага то да бъде ограничено. Но през месец май една чета под предводителството на А. Калмиков преминава границата. Атакувано от страна на великите сили, софийското правителство налага строги санкции на българите емигранти от Македония, засилва охраната на границата и др. Отхвърляйки обвиненията, че Каравелов е предал Калмиковата чета на турските власти, в. „Търновска конституция“ излага политиката на либералното правителство. „И по македонския въпрос — пише официозът — ний сме вярвали и вярваме, че Македония няма да се освободи с чети по 50 и 100 души. Ний сме настоявали и ще настояваме за изпълнението на Берлинския трактат по отношение на Македония, защото там стоим на законна почва. Не че не искаме съединението било на Тракия, било на Македония; но не искаме пък да скандалим себе си и да компрометираме бъдещето си с детински подвизи.“⁸⁸

Същата позиция П. Каравелов заема и по отношение на евентуално обединение с Южна България. Непрестанните предупреждения на Русия, както и липсата на всякаква външна подкрепа го убеждават, че условията са неблагоприятни за провъзгласяване на съединението. Твърде нестабилно е и вътрешното положение на страната. Борбите около династичния въпрос, слабите финанси и поетите железопътни задължения не позволяват активни действия по този важен външнополитически въпрос. Княжеското правителство се въздържа от всякакви дипломатически стъпки за обединение с Източна Румелия. Политиката му се ограничава в поддържане на тясна близост с автономната област, което да улесни съединението в бъдеще. Тя се посреща с разбиране от правителството на Г. Кръстевич.

На организираните в София на 6 април 1885 г. тържества в памет на Св. св. Кирил и Методий са поканени и представители от Южна България. В източноруме-

⁸⁸ В „Търновска конституция“, бр. 151 от 9 юли 1885.

лийската делегация влизат с р Г. Янкулов, Ив. Герджиков, Д. Стамболов, с-р Г. Странски, Я. Д. Матакиев, Сп. Куртев, Д. Бояджиев, М. Сестримски и други пратеници на окръзите и околиците в областта. В същото време опълченските дружества в Източна Румелия избират княз Александър I за свой патрон. По този начин българите демонстрират неотклонния си стремеж към политическо единство.

Съединителното движение през 80-те години представява широко народно движение за съединение на Княжество България и Източна Румелия. То започва след Освобождението и се развива с различна сила като общонационален порив за провъзгласяване на Съединението. Съединителното движение се изразява в няколко инициативи за провъзгласяване на обединението на Северна и Южна България, в постоянна пропаганда в печата на съединителния идеал и в установяване на близки и тайни връзки между княжеството и автономната област.

Движението за съединение се характеризира с разделенията на функциите между княжеството и областта. Центърът на движението се намира в Южна България, поставена при по-тежки условия на съществуване и развитие. Идеята за съединението на областта със свободното княжество доминира в източнорумелийския политически живот. Тя определя развитието на политическите борби независимо от това, че през различните години има различни прояви и сила. В същото време на Княжество България се пада грижата за дипломатическата подготовка на съединението.

В духа на това разпределение в Източна Румелия се създава традиция в комитетската организация. Всеки призив за съединение връща към живот старите комитети. Тази готовност улеснява и поддържа постоянния пламък на съединителното движение.

До началото на 1885 г. начело на съединителното движение стоят управляващите среди, подкрепяни от княз Александър I. Макар че акциите от 1880 и 1884 г. завършват без успех, те изиграват ролята на дипломатически сондаж и поддържат въпроса за вниманието на европейските сили. Съединителното движение подготвя българския народ и европейското обществено мнение за бъдещото сливане на Северна и Южна България. То оп-

ределя отношенията между княжеството и автономната област, чийто смисъл е подготовка на Източна Румелия за съединение със свободната държава. За тази цел княжеството подпомага икономическото, политическото и културното укрепване на областта като втора българска държава. Държавното развитие на Южна България не се прави за задълбочаване на сепаратизма, а за приближаване до княжеството и улесняване на съединението

2.

Подготовка и провъзгласяване на Съединението

В началото на 1885 г. общественото движение в Източна Румелия в подкрепа на българите в Македония постепенно се трансформира в движение за съединение. Заслуга за това има създаденият в Пловдив комитет за борба за освобождение на Македония от османско робство. На 10 февруари 1885 г. група националреволюционери и участници в Руско-турската освободителна война основават таен комитет, който в началото носи различни наименования: „Българо-македонски революционен комитет“, „Тайний революционен комитет“, „Таен централен българо-македонски комитет“, „Тайний революционен македонски комитет“. Комитетът е в състав: председател Захари Стоянов, секретар Иван Андонов, касиер Тодор Гатев и членове: Петър Зографски, Спиро Костов, Иван Стоянович, Спас Турчев, поручик Ганьо Атанасов и Тома Карайовов.¹

Главна фигура в комитета е З. Стоянов — активен организатор на Априлското въстание в Панагюрски революционен окръг, талантлив публицист и историограф на националреволюционното движение. След държавния преврат в княжеството той се установява в Пловдив и оттук участва в борбата против „режима на пълномощията“ и за възстановяване на Търновската конституция. През 1884 г. излиза том I на неговите „Записки по българските въстания“, посрещнат с голям интерес от широката общественост. Книгата създава на З. Стоянов популярност и авторитет на истински

¹ *Спомени за Съединението от 1885 г.*, 20—21, 63.

последовател на завещания от Хр. Ботев, В. Левски и Л. Каравелов национален идеал.

Оглавеният от него комитет издига лозунга за пълно национално освобождение и обединение на българския народ. Независимо от наименованието и първоначалния замисъл той си поставя за цел не само освобождение на поробените братя в Македония, но и пълно национално обединение. Както по времето на съпротивата срещу Берлинския договор и сега движението в Южна България неизбежно включва задачата за съединение на Източна Румелия с Княжество България. Създаден от активни участници в националнореволюционната борба, комитетът в Източна Румелия в сравнение с македонските комитети в княжеството се превръща в революционна организация с по-мощна програма — разрешение на българския национален въпрос.

Комитетът оповестява своята цел през март 1885 г. с две нелегални възвания към българския народ за въстание в Македония и Тракия. В тях се апелира към всички българи да подпомогнат борбата с оръжие, пари и др. „Братя! Съдбата ни е в ръцете ни! — се казва в едното възвание. — Денят приближава... Нека моя ден ни завару готови.“²

Таинният революционен македонски комитет развива активна организационна дейност. Следвайки опита от предишните години, той решава да създаде комитетска мрежа в страната. За тази цел са изпратени писма до известни с революционното си минало дейци, които се подканят да последват примера на пловдивския комитет. Така постепенно в отделни градове и села изникват комитети, в които влизат бивши опълченци, националнореволюционери и дейци на гимнастическо-стрелковите дружества, учители, чиновници и други. Създадените през 1878 г. комитети „Единство“, гимнастическо-стрелковите дружества от 1878—1879 г. и възобновените за кратко време през 1880 г. комитети стават готовата и сигурна база на движението от 1885 г. На нея стъпва тайният комитет, като взрхва нов импулс и придава нова организационна форма на готовността за съединение.

Главен агитатор на пловдивския комитет става деловодителят на опълченското дружество в града Илия

² Архив на Възраждането Т 2, с 87

Куртев, който се заема да включи легално съществуващите опълченски дружества в движението. Определени са специални куриери и тайна полиция.³ За кратко време е изградена широка организация, която обединява основните сили — старите комитети и недоволните от управлението на съединистите.

През април 1885 г. комитетът е наречен Български маен централен революционен комитет (БТЦРК). Изработени са програма и устав, които наподобяват програмата и устава на БРЦК в Букурещ. Вероятно тези основни документи са написани от З. Стоянов. Те трябвало да докажат, че БТЦРК е продължител на делото на БРЦК. Разбира се, З. Стоянов съобразява програмата и устава с новите условия и конкретните исторически задачи, които стоят за разрешаване пред българския народ.⁴

Член 1 от програмата определя целта на комитета: „Българският Т. Център. Революционен комитет има за цел окончателното освобождение на българският народ чрез революция морална и с оръжие. Всички, които пречат за осъществяване на тази цел, ще бъдат смятани за врагове на народа.“⁵ Изтъкната е необходимостта от създаване на балканска федерация като средство за защита на свободата на балканските народи. В програмата не се засяга въпросът за формата на управление на българския народ след окончателното му освобождение. Това означава, че З. Стоянов и другите създатели на комитета приемат наложената от великите сили конституционна монархия. Те се съобразяват със съществуващите международни условия и смятат възстановения в княжеството конституционен буржоазно-демократичен порядък като най-добрия вариант за българския народ в момента.

В устава подробно се определят съставът и задачите на Централния комитет и частните революционни комитети, връзките помежду им, начинът на набавяне на средства, функциите на началниците на тайната

³ *Спомени за Съединението от 1885 г.*, 22—23.

⁴ *Христов, Хр* Принос към историята на Съединението. — *Известия на Българското историческо дружество*, кн XXII—XXIV. С., 1948, с. 65 и сл.

⁵ *Архив на Възраждането* Т. 2, с. 127.

полиция. Всички членове на организацията трябвало да полагат клетва, а за привлечането им щяла да се издаде специална наредба. Предвиждат се наказанията в случай на нарушаване на устава. В отделен член е отбелязано, че ЦК е задължен да въоръжи частните комитети⁶ Програмата и уставът са отпечатани в печатницата на Ангел Семерджиев, а старият революционер Стою Филипов от Чирпан изработва нов печат на комитета.

След приемането на програмата и устава дейността на БТЦРК става по-организирана и активна. Продължава създаването и укрепването на частните революционни комитети. В резултат на това изникват комитети за съединение в Хасково, Стара Загора, Чирпан, Сливен, Ямбол, Татар-Пазарджик (дн. Пазарджик), с. Голямо Конаре (дн. гр. Съединение, Пловдивски окръг), Станимака (дн. Асеновград), с. Конуш, Бургас, Ихтиман, Котел, Харманли, с. Дермендере (дн. с. Първенец, Пловдивско), с. Царацово и др. Те се ръководят от дейци, активно участвали в борбите за национално освобождение и срещу решенията на Берлинския договор.

Така начело на хасковския комитет застава Величко Попов — участник във Втората българска легия, съратник и другар на Хр. Ботев. Главна фигура на комитета в с. Царацово е бай Иван Арабаджията — сподвижник на В. Левски и участник в Априлското въстание. Председател на чирпанския комитет е Стою Филипов — куриер на Вътрешната революционна организация, участник в Старозагорското въстание от 1875 г., в Сръбско-турската война от 1876 г. и в Руско-турската освободителна война. Пазарджишкият комитет се ръководи от Тодор Киров — учител и опълченец, голямоконарският — от учителя Петър Шилев и от Продан Тишков с прозвището Чардафон Велики — опълченец, сливенският — от опълченеца Атанас Попиванов, комитетът в с. Мелек-Кадъново (дн. с. Драгор, Пазарджишко) — от Георги Здравков — доброволец от Сръбско-турската война от 1876 г. и опълченец, и т.н.

Между видните дейци на съединението са и Отон Иванов — доверено лице на Г. Бенковски в подготовката на Априлското въстание, и Иван Соколов — участник

⁶ Архив на Възраждането Т 2, 127—133.

във Втората българска легия, другар на В. Левски и войвода на чета в Априлското въстание. И двамата имат големи заслуги за организиране на съединисткото движение в Пазарджишко. В комитетите влизат и някои по-заможни лица, известни с народополезната си дейност. Например член на хасковския комитет е Кръстю Маймунков — земевладелец и читалищен деец, заточеник в Диарбекир в навечерието на Освобождението.

Макар че се създава като тайна организация, БТЦРК не остава изолиран от различните политически среди. Преди всичко създателите на комитета поддържат тесни връзки с най-дейните ръководители на македонските гружества в княжеството — Димитър Ризов, кап. Коста Паница, Димитър Петков и други. На тяхна страна застават и водачите на Либералната партия в Източна Румелия — г-р Г. Странски, Д. Тончев, Г. Бенев, А. Каблешков и др. Източнорумелийските либерали използват създалата се благоприятна конюнктура за възстановяване на своя политически кредит и влияние сред южнобългарската общественост. Техният орган в „Южна България“ прави активна пропаганда на съединението в унисон с програмата на БТЦРК. Той подлага на остра критика управлението на Народната партия, разкрива тежкото положение на областта и призовава към съединение с княжеството. „За да се въведе у нас ред и закон — пише вестникът, — за да се възстанови свободата на гражданите и правдата в правителството, трябва да си отиде нашата отдето е дошел, а двете части на България да се съединят час по-скоро в едно цяло политическо тяло.“⁷ В съгласие с призивите на вестника най-активните дейци на партията вземат участие в организираните от БТЦРК акции.

На Народната партия като управляваща се пада ролята на ням свидетел на съединисткото движение и защитник на автономията. След като през 1884 г. идват на власт, съединистите обявяват, че в момента няма благоприятни условия за обединение с княжеството и изоставят съединисткия идеал. Както „умерените“ по време на борбата против Берлинския договор съобразяват тактиката си с политиката на Русия, така и Народната партия сега при новите условия се

⁷ В. „Южна България“, бр. 203 от 26 юни 1885.

оказва в плен на своето русофилство. Тя изоставя идеала за съединение, тъй като царската дипломация не го подкрепя в момента.

Въпреки че си поставя за цел пълното национално освобождение и обединение на българския народ, БТЦРК постепенно насочва дейността си към решаване на проблема за съединението. Наистина, изпратени са трима агитатори в Македония, събират се средства за въоръжаване на чети, организират се митинги в защита на поробените българи. Печатът продължава да коментира положението в неприсъединените български земи и да настоява за тяхното освобождение. Но с това се изчерпва дейността за подготовка на въстание в Македония и Одринско. Лозунгът за освобождение на тези области не е свален, но акцентът в движението се поставя на съединението на Източна Румелия и Княжество България като по-лесно осъществимо.

Организаторите на БТЦРК ограничават целта на комитетата и това е напълно обяснимо. Не само за княза и управляващите, но и за демократично настроената интелигенция е ясно, че въпросът за освобождението на поробените българи е сложен и условията за решаването му все още не са на зряло. От македонския въпрос са заинтересувани всички велики сили и съседните балкански държави, а Княжество България е все още твърде слабо, за да може да защити националните си интереси. Освобождението на Македония можело да стане с борба срещу турската власт там, а съединението на Северна и Южна България не би създавало такава трудност. В автономната област има изградени българско управление, българска войска, не са допуснати турски гарнизони и въпреки зависимостта от Османската империя Южна България се развива като българска страна. След Освобождението Източна Румелия играе роля на междинно и свързващо звено между останените под османско владичество Македония и Одринско и свободното българско княжество. Нейното положение и развитие стават пример за поробените българи и са стъпка към осъществяване на националното обединение.

Организаторите на БТЦРК разбират, че е трудно едновременно решаване на двете задачи. Вместо да преследват максимални цели, те проявяват реализъм, основан на добро разбиране на вътрешните български

условия и на международната обстановка. Дейците на комитетата преценяват, че успешното осъществяване на съединението ще улесни по-нататъшните усилия за освобождение на поробените българи в Европейска Турция. При това те имат предвид и практиката на постепенното решаване на националния въпрос в Румъния, Сърбия и Гърция. Насочвайки усилията си към подготовката на съединението, създателите на тайния комитет продължават дейността си в защита на българите от Македония и Одринско. Но тази дейност служи за упражняване на натиск върху великите сили и Високата порта.⁸ Развитието на събитията през следващите десетилетия ще потвърди основателността на решението, което вземат организаторите на съединисткото движение през 1885 г.

Съединистката идея е наложена от живота чрез утвърждаването на българския характер на Източна Румелия, изграждането и като българска либерално-буржоазна държава, чието развитие влиза в конфликт с регламентираната от великите сили зависимост от Високата порта. БТЦРК е плод на съединисткото движение, което има вече своя история. Тя започва с никога непрестаналите след 1878 г. стремления за „събиране“ на земите, така грастично разкъсани от Берлинския конгрес. Опитът на съединистките акции през 1880 и 1884 г. показва, че българският народ трябва да разчита само на собствените си сили. БТЦРК се заема да осъществи съединението като самостоятелна българска акция.

Възникването на комитетата в Източна Румелия не е случайно. Традицията на националнореволуционните борби през Възраждането и на съединисткото движение подготвя областта за този исторически акт. В Източна Румелия се създава комитетска мрежа, чиято дейност, замираща след всеки неуспех, е готова да възкръсне при първия сигнал. Съединението е поставено на дневен ред от самото икономическо, политическо и културно развитие на Източна Румелия. Предварителната подготовка и намереният исторически момент извик-

⁸ Поради горните съображения не смятаме за приемливо подгържаното досега в литературата мнение, че идеята за освобождение на Македония е изоставена, след като към движението се присъединяват търговската буржоазия и княз Александър I.

ват на живот организацията, която се заема да пробъзгласи съединението.

Първите действия на БТЦРК за подготовка на съединението са насочени към изобличаване на правителството на Народната партия и към създаване на обществено мнение в полза на идеята. Всенародният стремеж за национално обединение трябвало да се анализира и превърне в масово движение. За тази цел комитетът решава да организира тържествени чествания по повод на бележити дати, на които да се демонстрира стремежът към съединение.

Първата акция е проведена по повод 9-годишнината от героичната смърт на Хр. Ботев. БТЦРК изготвя програма за честване паметта на Ботев на 19 май 1885 г. На същата дата обаче имало официален турски празник. Правителството се разпорежда Ботев да се чества на 21 май, тъй като се бои от антитурски демонстрации, които можели да го поставят в затруднено положение. Голямо безпокойство предизвиква и появата в областта на едно възвание на Ил. Куртев. В него се призовава южнобългарското население да организира чети, които да вдигнат въстание в Македония. „Чистонародните интереси на общото българско отечество — се казва във възванието — диктуват на всякой патриот българин да се съгласи с мене, че няма друг изход освен да ся заловим за оръжие и да въстанем срещу варварщината и тиранията. Македония вика за помощ.“⁹

Пред опасността от вълнения в областта правителството взема по-строги мерки. На 18 май Ил. Куртев и организаторите на Ботевия празник Т. Гатев, Ар. Гаргов, Сп. Костов, Сп. Стефанов и Я. Дамянов са арестувани. На префектите е разпоредено да не допускат разпространение на възванието, а съучастниците на Ил. Куртев да се дават под съд.

Въпреки това БТЦРК решава да проведе честването. На 19 май 1885 г. сутринта в черквата „Св. Георги“ се събират около 300 граждани. Отслужена е панихидата, след което учителят Атанас Патеф произнася възторжена реч за патриотизма на Хр. Ботев. В градската градина се провежда митинг, на който учителят П. Зографски държи реч, завършила с призови за освобож-

⁹ Архив на Възраждането Т 2, с 118

гене на Македония и съединение на Северна и Южна България. След това множеството се отправя към конака — резиденцията на Г. Кръстевич, за да иска освобождаването на арестуваните. Главният управител е принуден на обещаяе, че задържаните ще бъдат пуснати на свобода.¹⁰

Наистина правителството освобождава всички арестувани, а Ил. Куртев е екстерниран в княжеството. На 21 май по предложение на частния съвет Г. Кръстевич уволнява от служба 15 участници в честването на деня на Хр. Ботев. Между уволнените чиновници са най-активните дейци на БТЦРК като З. Стоянов, Ив. Андонов, Ив. Стоянович, Г. Атанасов, П. Зографски, Сп. Турчев и др., а също и членове на Либералната партия като Г. Бенев, Ан. Каблешков, Гр. Караджов, Сл. Кесяков и др.¹¹ В същия ден са и ключени и учениците от Пловдивската гимназия Н. Генадиев, Ал. Игнатиев, Г. Цанов, Салабашев и Каблешков, които са взели участие в Ботевия празник. Властите не знаят за съществуването на БТЦРК, но вече чувстват дейността на „известният в Пловдив кружок“, както се нарича групата на З. Стоянов в официалната кореспонденция.

Съгласно нареждането на БТЦРК и в други градове на областта като Чирпан, Ямбол, Сливен и др., се провеждат тържества за Хр. Ботев. Навсякъде те се превръщат в съединистки демонстрации, които правителството се оказва безсилно да предотврати. В негова подкрепа действа руският консул А. Сорокин в Пловдив. През пролетта на 1885 г. той обикаля различни градове на областта и призовава населението към съгъжаност и благоразумие.¹² Вестниците „Марица“ и „Народний глас“ усърдно се позовават на становището на Русия, за да покажат несвоевременността на съединистките агитации.

Движението за съединение получава нов импулс, когато БТЦРК основава свой печатен орган. На 28 май 1885 г. започва да излиза в „Борба“, редактиран от З. Стоянов. Уволнен от служба, големият публицист взема перото, за да прогласи и пропагандира програма-

¹⁰ Архив на Възраждането Т 2, 123—125

¹¹ ЦДИА, ф. 158 оп. 1 а е 11 л. 48—49

¹² В „Марица“ бр. 699 от 19 март 1885

та на комитета. „Ние — пише той в програмната статия на вестника — ще се борим за истинската свобода и независимост на тая страна, която се нарича България и която е разделена на три части, като употребяваме подходящите оръжия, где каквото е нужно.“¹³

„Борба“ става неофициален орган на БТЦРК и неговото разпространение се поема от членовете на местните комитети.¹⁴ З. Стоянов подчинява цялото съдържание на вестника на една основна идея — съединението. Той пише статии и за Македония — за тежкото положение на поробените българи, за необходимостта от въоръжена борба и др. Но поставянето на този въпрос трябвало да служи на подготвяното съединение. „Тя — пише вестникът за Източна Румелия — е осъдена на смърт; а тая смърт може да се ускори само с въпроси като македонския.“¹⁵

„Борба“ започва с критика на главния управител Г. Кръстевич, на управляващите съединисти и тяхната политика, за да постави генералния въпрос — трябва ли да съществува Румелия? Под такова заглавие З. Стоянов публикува няколко статии.¹⁶ В тях се разглежда тежкото икономическо, политическо и административно положение на изкуствено създадената област и се доказва, че нейното по-нататъшно съществуване е невъзможно. „Не! — пише З. Стоянов — ... Страна една педя, едно магаре да се потърколи, дето се е казало, няма място, на всяка къща ще се падне по един чиновник — е, кажете сега, излязва ли се на глава? Ама колко сме за оплакване, какво смешно царство са направили от нас? Да погледнеш от Пловдив към Родопите, на Ахмедаа Тъмръшлията... виждат се воловете му на нивата... Ако се обърнеш на противоположната страна, към Балкана, ще чуеш гласа на митническите стражари... На запад да посегнеш, с тояга ще да стигнеш края на държавата ни.“ Изходът е един — съединение с Княжество България. Великите сили ще бъдат принудени да отстъпят пред свършения факт. На опортюнистическата формула: „Не му е още времето“, идеологът на БТЦРК противо-

¹³ *Стаянов, З Съчинения Т 3 С., 1966, с 90*

¹⁴ *Архив на Възраждането Т 2, с 241, 243*

¹⁵ *Стаянов, З Пос съч Т. 3, с 623*

¹⁶ В. „Борба“, бр 5 от 25 юни 1885 — бр 13 от 20 авг 1885

поставя вярата в политическия риск. „Прочее — пише той в бр. 13 от 20 август, — ние сме уверени, че когато се развелят нашите знамена за съединението ни с Княжество България, когато ние извикаме „Долу пашалъка!“, когато посегнем да извършим едно свято дело с цел благородна и висока, в интереса на прогреса и на цивилизацията — то просветена Европа, която държи съдбините ни, ще да подпише нашия свещен акт.“

В редица други статии З. Стоянов не само доказва, че е настъпил моментът за осъществяване на всенародното желание за съединение, но и открито препоръчва народно въстание. Докато „Борба“ подготвя народните маси в Източна Румелия, с тази задача в княжеството се заема „Македонски глас“. През юли 1885 г. вестникът препечатва статиите на З. Стоянов „Трябва ли да съществува Румелия?“¹⁷ Това показва, че „Македонски глас“ се поставя в услуга на БТЦРК и съгласува линията си с пловдивските дейци.

Вестникът на З. Стоянов стои на демократични позиции. Той говори от името на гладните, бедните и потиснатите, припомня героичните борби за национално освобождение, защитава П. Каравелов, водача на Либералната партия — изразителка на интересите на голямата част от българския народ. „Ние — заявява З. Стоянов — принадлежим от партията на ония, които са слаби, които са полуубити от обществените съдбини, които са гонени и унижени, които ритат своите тирану, които не казват: не му е времето.“¹⁸

„Борба“ се обявява против двете румелийски партии, чиито водачи трупат богатства за сметка на народа, осъжда „шурьо-зетьо-баджанакизма“ в областта. Затова и вестникът става близък на широките слоеве от народа. Неговият критичен тон допада на селяните, занаятчиите и интелигенцията и им действа мобилизиращо. При това мисълта за съединение е близка до сърцето на всеки българин. „Борба“ настойчиво подтиква народа сам да се заеме с реализиране на съединителката идея.

З. Стоянов демонстрира добро отношение към княза. Това има своето обяснение в обстоятелството, че

¹⁷ В „Македонски глас“, бр. 29 от 23 юли 1885 и сл.

¹⁸ В. „Борба“, бр. 10 от 30 юли 1885

Александър I не се противопоставя на съединисткото движение. Заедно с това З. Стоянов споделя схващането на П. Каравелов, че след като конституцията е възстановена, князът не трябва да се изгони, тъй като това би довело страната до тежка криза. На тази база се определя и отношението към Русия. Големият журналист открито пише против намесата на руската дипломация в българските работи, не одобрява царската държавна система, но декларира добри чувства към руския народ освободител. „Мразим ний, приятелю — пише той, — онова, което мрази и самия руски и българският народ, мразим ний тираните и полицейщината.“¹⁹

Вестникът на З. Стоянов изпълнява предназначението си. „Няма пример — пише С. Радев, — щото един вестник да е имал в България такъв бърз и триумфален успех, като „Борба“. Тя подеждва гръмотевично.“²⁰ С появата на „Борба“ подготовката на съединението се активизира. БТЦРК вече открито призовава да се свалят правителството на Г. Кръстевич.

Успоредно с организирането на съединисткото движение в областта БТЦРК отделя внимание и на въпроса за позицията на либералното правителство на П. Каравелов спрямо замисленото дело. За успеха на акцията е от изключително значение да се спечели съдействието на управляващите среди в княжеството. Делото е общонародно, а княжеското правителство — единственият официален представител на българските национални интереси. Още през пролетта на 1885 г. по внушение на З. Стоянов Ив. Стоянович пише на П. Каравелов, за да му съобщи за движението в областта и да иска подкрепата му. Като не получава отговор, той търси посредничеството на Ив. Славейков. Реакцията на П. Каравелов е неблагоприятна. „Съобщи им на тези в Пловдив — казва той — да си налягат парцалите. Аз в скандали не желая да участвувам.“²¹

В началото на април 1885 г., когато в София се провеждат тържества в памет на Кирил и Методий, г-р Странски използва престоя си, за да разговаря

¹⁹ В „Борба“, бр 7 от 5 юли 1885

²⁰ Радев, С. Строителите на съвременна България. Т. 1, 2 изд С., 1973, с 490

²¹ ЦДИА, ф 750, оп. 1, а е. 15, л 186

с П. Каравелов за отношението на българското правителство към движението за съединение в областта. И този път министър-председателят категорично се обявява против подобна акция, която смята за несвоевременна и безперспективна. Той обосновава отрицателното си отношение със затрудненото финансово положение на княжеството и с неблагоприятната международна обстановка.²² Същите аргументи Каравелов повтаря и пред представителите на Сливенското опълченско дружество Д. Куртев и М. Георгиев, които през юни 1885 г. пристигат в София да търсят подкрепа от страна на княза, избран за почетен председател на дружеството.²³

Честен и талантлив държавник, болезнено загрижен за положението на страната, водачът на Либералната партия е чужд на политическата авантюра. Макар че желае съединението, той се страхува от рискованите и преждевременни акции, които биха могли да срутят трудно издигнатата държавна сграда. Каравелов смята, че при слабите си финанси, острите вътрешнопартийни борби около династичния въпрос и липсата на външна подкрепа, и то от страна на Русия, княжеството трудно би могло да реши такъв важен външнополитически въпрос, като съединението. С присъщата му острота и невъздържаност Каравелов отблъсква предложенията на Пловдивския комитет.

По този начин, макар че е уведомено за дейността на БТЦРК, правителството запазва резервираното си отношение към провъзгласяване на съединението в момента. В спомените си Ек. Каравелова пише: „Каравелов казваше, че съединението не се нуждае от никаква проповед и пропаганда, защото то е близко до всяко българско сърце и желано от всеки българин, обаче той смяташе, че с огън не трябва да се играе, че трябва да бъде после сигурна подкрепата на Русия, за да се извърши моя акт без заплахи и опасности за България.“²⁴

Твърдението на някои автори,²⁵ че либералното правителство тайно подкрепя БТЦРК, е неоснователно. То

²² В „Съединение“, бр. 114 от 18 апр 1885.

²³ *Спомени за Съединението от 1885 г.*, 344—345.

²⁴ *Като антична трагедия Съдбата на Екатерина Каравелова и на нейното семейство в писма, дневници и фотографии* С., 1984, с. 75.

²⁵ *Митев, И* *Пос съч.*, с 164—165

се базира само на едно сведение — съобщението на Ил. Куртев до З. Стоянов от 3 юли 1885 г., че е разговарял с Каравелов и Централното либерално бюро и „остана сега до в събота пак да стане събрание и аз или в неделя, или в понеделник ще се отправя тайним образом в Пловдив, за да направим наше събрание, да ви изложа как стои тук работата успешно спрямо нашия рум[елийски] въпрос и как, че като дойда и ся върна на назад пак за София, да изложа тоже обстоятелствено работата[та], тогава да ся вземат сериозни мерки за събиране пари било от министерството, било от либерални бюро“²⁶.

От цитирания текст се вижда, че става дума за среща, в която Ил. Куртев информира за дейността на БТЦРК и иска съдействието на либералното правителство. Въпросът обаче остава нерешен и предстоял да се обсъди въпреки разположението на управляващата партия към съединистката идея. Той така и не се решава, защото след това Ил. Куртев пише в писмата си, че сам мизерства и никои не дава пари. Следователно оптимизмът в споменатото писмо не означава, че се е стигнало до съгласие на правителството да подпомага подготовката на съединението в Източна Румелия.

При това няколко от активните дейци на БТЦРК изрично отбелязват в спомените си, че до последния момент комитетът пази решението си в тайна от П. Каравелов. Сам Д. Ризов по повод на срещата си с министър-председателя на 30 август 1885 г. пише: „Комитетът настояваше да не се открива нищо г. Каравелову без крайна нужда.“²⁷ Тази секретност едва ли би се приложила, ако министър-председателят тайно подкрепя подготовката на съединението. Не можем да не вярваме и на самия П. Каравелов, който през следващите години (на II редовна сесия на IV ОНС и на страниците на „Търновска конституция“) прави публични изявления, че няма заслуги за провъзгласяване на Съединението.²⁸

Необходимостта да се осигури външна подкрепа на делото се осъзнава и от ръководителите на тайната

²⁶ Архив на Възраждането Т 2, с 187

²⁷ Спомени за Съединението от 1885 г., с 135

²⁸ В „Търновска конституция“, бр 36 от 14 юни 1886, бр. 42 от 19 юли 1888

революционна организация. Предишните опити за съединение на Източна Румелия с Княжество България се натъкват на отрицателното отношение на всички велики сили. Подобна реакция можела да се очаква и сега и тя би поставила на изпитание извършеното дело. На страниците на в. „Борба“ З. Стоянов уверява, че след като българите извършват съединението, Русия ще го подкрепи, а другите европейски държави ще се примирят. Това обаче не означавало, че БТЦРК не си дава сметка за трудностите, които могат да възникнат. Той предприема мерки, за да спечели съдействието на някоя от великите сили. Сведенията за това са ограничени и все пак категорични.

С външната подготовка на съединението се заема княз Александър. Подобно на П. Каравелов и князът е осведомен от г-р Г. Странски през април и по-късно от Д. Куртев и др. за дейността на БТЦРК. Макар че не дава категоричното си съгласие, за разлика от министър-председателя той не се и противопоставя на подготовката на съединението. В реализирането на една такава национална акция, като съединението на Северна и Южна България, князът вижда възможност да възстанови своя престиж, силно пострадал от злополучния „режим на пълномощията“. През юни 1885 г. в Източна Румелия пристига княжеският секретар Ал. Головин. Чрез него князът иска отблизо да се запознае с развоя на съединисткото движение. По-късно Головин присъства и на тържествата на Бузлуджа. „Ние с жена ми — разказва в спомените си той — също отидохме на Бузлуджа, за да видим със своите очи настроението на населението и онова, което видяхме, премина нашите очаквания.“²⁹

Успоредно с това княз Александър решава да поднови дипломатическите сондажи пред великите сили, този път пред Англия и Австро-Унгария. „Аз се отказвам да ви дам положителен отговор — заявява той на г-р Странски, — но обещавам да сондирам мнението на великите сили.“³⁰ Активизирането на движението в Източна Румелия му дава основания за някои предпазливи контакти в европейските столици. При влошените си отношения с руския император Александър III българ-

²⁹ *Спомени за Съединението от 1885 г.*, с. 207.

³⁰ Пак там, с. 379

ският княз търси и се надява да получи подкрепа от главните съперници на Русия на Балканите. През юли 1885 г. той посещава Лондон, за да присъства на сватбата на брат си Хенрих с дъщерята на английската кралица. От разговорите си с британските държавни дейци той разбира, че Англия не би възразила на съединението при положение, че то няма да ползва Русия. На връщане от Лондон княз Александър спира във Виена, където е приет от Г. Калноки и император Франц Йосиф „Уверили княза — съобщава К. Стоилов на Гр Начови — че ако може да съедини Румелия без война с Турция, всички ще са съгласни.“³¹ Макар че са окуражителни, тези сондажи не успяват да спечелят определена поддръжка от страна на някоя държава.

През летните месеци на 1885 г. градусът на общественото възмущение в Източна Румелия се повишава. Едно след друго в различни части на областта стават сблъсквания между властите и населението. На 29 юни комитетът за съединение в Чирпан провежда акция за набавяне на оръжие, като напада склада на резервистите (запасните). Властите успяват да заловят оръжието и да арестуват Ст. Филипов, В. Бабаков и П. Гарванов, обвинени като организатори на акцията. Населението бурно протестира и арестуваните са освободени. През същия месец в с. Голямо Конаре, в Карнобат и на други места населението отказва да плаща данъците и властите са принудени да възстановяват реда с войска.

Най-масовата демонстрация, организирана от БТЦРК, е тържественото честване на 17-годишнината от героичната гибел на Хаџи Димитър и неговата чета. На 21 юли 1885 г. на връх Бузлуджа се стичат около 3000 души — бивши опълченци, дейци на съединението и общественици от княжеството и Източна Румелия. Присъства и маиката на Хаџи Димитър. На лобното място на героите са поставени венци и цветя. Възпелващи речи произнасят П. Зографски — от името на БТЦРК, Д. Куртев — от името на Сливенското опълченско дружество, П. Пешев — от името на Периодическото списание в София, В. Бабаков и др. Всички оратори изразяват голямата любов на народа към отечеството и готовността му да се жертва в името на свободата.

³¹ БИА—НБКМ, ф 14, оп 4, а е 3399, л 165

и независимостта на целокупна България. С особено внимание е изслушано писмото обръщение на майор Райчо Николов до опълченците от Северна България, което завършва с призива: „Да живее Тракия, присъединена към България! Нека се развее тук българският лев!“³² Тържеството на връх Бузлуджа става демонстрация на българското национално единство. То е последвано от чествания на 8-годишнината от Шипченските боеве, организирани на 11 август в различни градове на областта.

След тържествата настъпва нов етап в дейността на БТЦРК, който пристъпва към непосредствена подготовка за провъзгласяване на съединението. На 25 юли 1885 г. в с. Дермендере се провежда тайно заседание, на което присъстват дошлите от княжеството Д. Ризов и кап. К. Паница. Избран е нов състав на ЦК, в който влизат З Стоянов, Ив Андонов, Ив Стоянович, Д. Ризов и кап. К. Паница. Включването на последните двама показва, че македонските комитети в княжеството се поставят в услуга на делото на съединението Дейците от Северна и Южна България трябвало да обединят силите си за успешно изпълнение на поставената цел. Както съобщава Ив. Андонов, на заседанието е решено, че „от днес нататък се преустановява всяко действие по македонския въпрос.“³³

На същото заседание на БТЦРК е взето важното решение на 15 септември да се вдигне въстание за сваляне на главния управител и правителството на областта и провъзгласяване на съединението. Набелязани са и конкретни мерки за подготовка на въстанието. На първо място трябвало да се спечели милицията, за да не

³² *Спамени за Съединението от 1885 г.*, с. 35

Пак там, с. 36 Според някои автори (вж *Митев, Й* *Пос* *съч.*, с. 158 от този момент е изоставена подготовката на въстание в Македония. Не можем да се съгласим с пообикоеното тълкуване. Решението на 25 юли просто зафиксирва едно вече изработено и следвано на практика становище. Целенасочената пропагандна работа на БТЦРК от пролетта на 1885 г. по азъба, че комитетските дейци са осъзнали невъзможността от едновременно решаване на двете важни задачи. Сложността на македонския въпрос изисква неговото уреждане да бъде отложено за по-благоприятен момент. След провъзгласяване на съединението, което можело да стане по лесно, България щяла да бъде по силна и да разполага с повече възможности за освобождение на поробените братя в Македония и Одринско.

се допусне сблъскване между вдигналите се народни маси и българската войска в областта. Всъщност голяма част от българските офицери са вече спечелени за делото. В помощ на БТЦРК работят майор Р. Николов, поручик Г. Атанасов, майор Д. Филов, майор Ст. Любомски и др. Налага се обаче да се разшири кръгът на офицерите, за да се осигури участието на цялата милиция в свалянето на източнорумелийското правителство.

С посредничеството на г-р Г. Странски комитетът успява да привлече командира на II пехотна дружина майор Данаил Николаев, който е най-старшият български офицер в Източна Румелия с голямо влияние сред офицерите. Особено важно е обстоятелството, че Д. Николаев е определен за началник на сборния лагер на войските край Пловдив, които щели да се свикат за предстоящите маневри на I и II опълчение на източнорумелийската милиция. Маневрите трябвало да се проведат в началото на септември и това улеснявало осъществяването на акцията.

Със съгласието на Д. Николаев БТЦРК изпраща поручик Вълчо Стефов да обиколи областта с цел да провери настроението в отделните дружини и да посвети в делото по-младите офицери.³⁴ Стефов се проявява като енергичен и пламенен агитатор на съединението и осигурява съдействието на много офицери: кап. В. Велчев (Хасково), кап. Хр. Драндаревски (Ямбол), кап. Хр. Маринов (Стара Загора), поручик Галунски (Сливен) и др. В същото време той се убеждава, че няма да има български офицер, който да се обяви против делото на съединението.³⁵

Подготовката на въстанието се осъществява по няколко линии. На 3 август 1885 г. в с. Дермендере се свиква разширено заседание на БТЦРК, в което участват представители на местните комитети за съединение. Събират се най-активните дейци на съединителното движение от провинцията — Чардафон Велики, Ст. Филипов, Н. Кръстев, С. Маринов, Г. Буков, Ат. Попиванов, войводата П. Хитов, Т. Киров, М. Сестримски, Ст. Ранделов, В. Попов и много други. На заседанието е съобщена датата на въстанието и са дадени конкретни наставления за работа в отделните градове и

³⁴ *Спомени за Съединението от 1885 г.*, с. 123

³⁵ *Митев, И* *Пос съч.*, с. 170

села.³⁶ Но комитетът не се ограничава с това, а определя и специални агитатори, които да обикалят областта и да подсилват дейността на местните комитети. Сам председателят на БТЦРК З. Стоянов тръгва с агитационна мисия из Сливенско и Котленско.

На 23 август 1885 г. тайният комитет обсъжда плана на въстанието. Очертават се две становища. З. Стоянов и г-р Г. Странски настояват превземането на конака и свалянето на правителството в Пловдив да се извършат от въстаническите чети. Тези чети трябвало да се съставят в селищата около столицата. В помощ на въстаналия народ щели да влязат чети от княжеството, със съставянето на които вече е натоварен Ил. Куртев.³⁷ По този начин целият свят щял да види, че съединението е народно дело, а не заговор или военен преврат.

Други членове на БТЦРК като Ив. Андонов и П. Хитов предлагат във въстанието да вземат участие едновременно народните чети и войската, което ще гарантира неговия успех. В крайна сметка това становище се приема.³⁸ Скоро практиката ще потвърди неговата целесъобразност. Старите методи на революционната борба се оказват неподходящи и неприложими при новите условия, когато трябвало да се реши един общобългарски въпрос в една българска страна с българско управление и българска войска.

След като е определена датата на въстанието, комитетът решава да уведоми княз Александър и да получи съгласието му за провъзгласяване на съединението. С тази мисия са натоварени Д. Ризов и майор С. Муткуров. Включването на майор Муткуров в делегацията трябвало да увери княза, че войската действа заедно с БТЦРК и следователно подготовката е напреднала и сериозна. На 30 август 1885 г. двамата пратеници се явяват във военния лагер край Шумен, където са приети от княз Александър. Тук те разкриват решението на комитета да провъзгласи съединението на 15 септември и искат от княза да се съгласи да приеме извършения акт. „Тайният революционен комитет — заявява накрая Ризов —

³⁶ *Спомени за Съединението от 1885 г.*, 37—38

³⁷ *Митев, Й. Посъч*, с. 171.

³⁸ *Спомени за Съединението от 1885 г.*, с. 39

е решил да прогласи съединението даже при отказа на В[аше] Височество.³⁹

Това изявление трябвало да прекрати колебанията на княза, които с основание се бои от последиците на побобен решителен акт. На външна подкрепа не може да се разчита. Даже Русия, която подпомага и покровителства младото княжество, в момента има отрицателно отношение към провъзгласяване на съединението, защото е заета с проблемите си в Средна Азия и е недоволна от Александър I Български. През втората половина на август 1885 г князът отново посещава Австро-Унгария, където е поканен да присъства на военните маневри в Пилзен. На 20 август във Францесбаг (дн Франтишкове лазни, Чехия) той се среща с руския външен министър Н. К Гирс. На срещата князът открито е предупреден, че великите сили са за запазване на статуквото на Балканите. На свой ред той уверява, че България няма да направи опит за съединение без разрешението на Русия⁴⁰ След строгите предупреждения на Гирс да не се нарушава мирът князът разбира, че въпреки всички двусмислени декларации и половинчати обещания България може да осъществи съединението само на собствен руск и по собствена инициатива.

В същото време ултиматумът на комитета му показва, че ако не приеме предложението, срещу него ще се обявят пламенните агитатори и организатори на съединението. Влязъл в конфликт с руския император и атакуван от цанковистката опозиция в княжеството, българският монарх няма друг избор, освен да оглави общонародното дело на съединението. Той дава обещанието си и уведомява министър-председателя за водените разговори. И сега П. Каравелов посреща скептично съобщението и заявява пред Ризов, че не вярва в сериозността на подготвяната акция.⁴¹ На същия ден, 30 август, княз Александър повишава 79 български офицери в чин капитан и 5 руски — в чин майор. На 31 август той заминава за Варна, а П. Каравелов предприема обиколка в Североизточна България.

През това време вълненията в Източна Румелия се

³⁹ *Спомени за Съединението от 1885 г*, с. 138

⁴⁰ Corti, E. C. Alexander von Battenberg Wien, 1920, 187—188

⁴¹ *Спомени за Съединението от 1885 г*, с. 141

засилват и вземат все по-застрашителни размери. Въпреки че не е посветено в конкретните планове на комитета, правителството на Народната партия усеща постепенната промяна на общественото настроение. Атакувано от Високата порта, то взема някои мерки, за да ограничи съединисткото движение. На 1 август 1885 г. главният секретар на областта Н. Начов издава окръжно до префектите, с което се забранява на чиновниците да участват в политическите борби.⁴² В края на месеца Г. Кръстевич е принуден да се откаже от проектираната обиколка из областта. По предварителния план той трябвало на връщане от Цариград, където бил повикан във връзка с митническата спогодба с княжеството и с други въпроси, да посети по-големите градове на страната. Вместо това на 1 септември 1885 г. главният управител пристига в Пловдив. На 3 септември той свиква частния съвет, за да обсъди положението в областта. Правителството решава да се установи строг контрол върху печата и да се наказват всички противодържавни агитации.⁴³

Тези плахи мерки се оказват твърде закъснели и неефекасни. Събитията в Източна Румелия се развиват с шеметна бързина и изпреварват решенията на комитета. На 2 септември З. Стоянов, П. Зографски, Ив. Стоянович и кап. К. Паница заминават за провинцията с агитационна цел. През същия ден в Панагюрище става въстание, което поставя началото на въстанието за съединение. По примера на Априлското въстание трима младежи — С. Милков, Т. Хаджикирилов и А. Обрешков, излизат на главната улица с развято знаме и с изстрели обявяват: „Долу Румелия“, „Да живее Съединението“. Властите ги арестуват, но това предизвиква народното негодуване. Около 2000 мъже и жени обсаждат околийското управление, освобождават арестуваните и вземат знамето. Демонстрацията продължава под лозунга „Да живее Съединението“.⁴⁴ От Пазарджик е изпратена жандармерийска рота, която да възстанови реда.

Вестта за събитията в Панагюрище застига З. Стоянов в Пазарджик, откъдето минава на път за Ихти-

⁴² Архив на Възраждането Т 2, 232—234.

⁴³ Пак там, 285—286.

⁴⁴ Сугарев, А. Панагюрище и Съединението — В Панагюрище и Панагюрския край в миналото Т 2, С, 1961, с. 171 и сл.

ман. Оттук той изпраща дописка за в. „Борба“. В нея председателят на БТЦРК пише: „В Панагюрище, главния лагер на Бенковски, мястото, гдето прогърмяха най-напред черешовите топове, вчера 2-того се извикало „Долу Румелия!“ Гърмежът на четиридесет пушки поздравил тия високо патриотични души... Камбаните бият! Живейте, панагюрци! Костите на Бенковски, на Волова, на Икономова и на други тържествуват.“⁴⁵

Вълнението в Панагюрище и раздвижването на властите принуждават БТЦРК да ускори провъзгласяването на съединението. Според посветените в движението офицери моментът е подходящ, тъй като войската е вече свикана за маневрите. На 3 септември вечерта в отсъствието на З Стоянов БТЦРК взема решение акцията в Пловдив да се извърши на 5 срещу 6 септември 1885 г. Майор Д. Николаев трябвало да обгради конака с войска и въстанически чети от Голямо Конаре, Чирпан и Станимака.

С бързи писма поручик В. Стефов, който замества председателя на комитета, нарежда на местните комитети да вдигнат народа на 5 септември. Изпратен е куриер, който да намери З. Стоянов в с. Сестримо и да го доведе в Пловдив. На 4 септември, преди да получат съобщението от В. Стефов, З. Стоянов и П. Зографски са арестувани и отведени в Пазарджик. По нареждане на главния секретар Н. Начов те трябвало веднага да бъдат изгонени от областта. Но пазарджишкият префект не успява да изпълни тази заповед, защото в града се вдигат дейците на съединението. Бившите опълченци Тодор Киров, Георги Маврото, Антон Мумджиев и др. съставят въоръжен отряд от около 50 души, който се явява в префектурата. Пред опасността от безредици и сблъсквания префектът отстъпва. Арестуваните са освободени и още същата нощ З. Стоянов тайно се завръща в Пловдив.⁴⁶

На 5 септември председателят на БТЦРК написва прокламацията за съединението. В нея се казва: „Братя! Часът за нашето съединение удари!... Вие ся задължавате в името на отечеството ни, в славата и величието на България да ся притечете на помощ и подпомогнете

⁴⁵ В. „Борба“, бр 15 от 4 септ. 1885.

⁴⁶ Митев, Й. Пос. съч., 180—185

святото дело.“⁴⁷ По същото време в отделни градове и села комитетите вдигат народа в името на съединението.

На 5 септември в Пазарджик се събират около 3000 въстаници от околните села — Мелек-Кадъново (гн. с. Драгор, Пазарджишки окръг), Ковачево, Ишикъшлий (гн. Лозен), Чангарлий (гн. Звъничево), Али-Кочово (гн. Капитан Димитриево), Аджиларе (гн. Алеко Константиново), Баши Кърво (гн. Главница), Ямурчево (гн. Мокрище) и гр. Предвождани от опълченците Г. Здравков, Г. Маврото, Ю. Спиригонов, П. Иванов и други, с музика и развети знамена те обявяват съединението, приветствани от цялото население. Пред всеобщото надигане властите се отказват от всякаква съпротива. За комендант на града е назначен Т. Киров.

Успешно е проведена и акцията в с. Голямо Конаре. Тук подготовката е напреднала и отдавна се очаква сигналът за действие. Готово е и знамето на голямоконарските въстаници, ушито от годеницата на Чардафон Велики ученичката Недялка Шилева и изрисувано от възрожденския художник Георги Данчов. На 4 септември в селото пристига пловдивският префект Петър Димитров, изпратен от правителството да спре откритите съединистки демонстрации. Неговото появяване не може да попречи на въстаниците, към които се присъединяват и местните власти. На 5 септември под предводителството на Чардафон Велики голямоконарци арестуват префекта и провъзгласяват Съединението. „Колкото свят имаше по полето — пише З. Стоянов — кой през глава, кой през крака — скоро се озоваха в селото.“⁴⁸

В Голямо Конаре се събират въстаници от околните села. Сформирани са два отряда — единият под командването на Сп. Костов заминава за Старо Ново село (гн. с. Старосел, Пловдивско), а другият, воден от Чардафон и П. Шилев, потегля за Пловдив. По пътя към дружината на Чардафон се присъединяват въстаници от други села. Селяните от Царацево се предвождат от стария революционер бай Иван Арабаджията. Късно вечерта на

⁴⁷ Архив на Възраждането Т 2, с 319

⁴⁸ Стоянов, З Чардафон Великии (Биографическа скица в профил) Русе, 1887, с. 250.

5 септември голямоконарският отряд спира край Пловдив в очакване на нарежданията на майор Д. Николаев⁴⁹

На въстание се вдига и Станимашка (Конушка) околия. Съгласно нарежданията на ЦК станимашките въстаници трябвало да вземат участие в завземането на властта в Пловдив. На 5 септември под командването на поп Ангел Чолаков и Никола Кръстев е образувана 2000-дна чета. В нея влизат въстаници от Станимака и селата Новаково, Конуш, Червен, Арбанасе, Тополово, Пранга (дн. с. Патриарх-Евтимово, Пловдивско) и гр. Четата веднага поема пътя към Пловдив, но пристига тук със закъснение.⁵⁰

Съединисткото движение в гр. Чирпан има много привърженици и активни дейци с революционно минало. На 4 септември в града се намират трима членове на ЦК — кап. К. Паница, Ив. Андонов и дошлият от Стара Загора Ив Стоянович. Провъзгласяването на съединението обаче се натъква на неочаквани трудности. Осведомен за готвената акция, околийският началник Г. Овчаров извиква на помощ войска. Арестувани са някои от дейците на движението, а други успяват да избягат. При това положение се взема решение да не се вдига въстание в града, а събралите се въстаници да се насочат към Пловдив. Образован е отряд, начело на който застават П. Гарвансв, Ст. Филипов и Т. Пеев. Но още при с. Калфата (дн. с. Съединение, Старозагорско) чирпанският отряд е настигнат от войскова част под командата на поручик Ж. Жейнов. Завързва се престрелка, в която загиват петима четници, някои са пленени, а останалите се разпръсват.⁵¹ Това е единственото стълкновение между въстаналия народ и войската при провъзгласяване на Съединението.

През нощта на 5 срещу 6 септември Пловдив изглежда необичайно притихнал. По калдъръмените улици на града се чуват само стъпките на патрулиращите войници. Но в затъмнените къщи чакат уговорения сигнал комитетските дейци, а край града се събират въстаническите отреди. Първа пристига голямоконарската чета, водена от Чардафон, а след нея — част от стани-

⁴⁹ *Спомени за Съединението от 1885 г.*, 337—338

⁵⁰ *Пак там*, 351—354

⁵¹ *Спомени за Съединението от 1885 г.*, 355—357

машките въстаници начело с К. Балтов, П. Сребров и Г. Ковачев. Специални куриери поддържат връзката между майор Д. Николаев, членовете на ЦК, пловдивските съзаклятници и въстаническите отреди.

Към 4 часа на разсъмване майор Д. Николаев повежда войската. За кратко време резиденцията на главния управител е обкръжена и към войниците се присъединяват въстаническите отреди. Тревожният звън на камбаните от черквите „Св. Георги“ в квартал Мараша и „Св. Богородица“ в Каршияка известява началото на военнореволюционната акция. И докато разбудените граждани се стичат към конака, Г. Кръстевич е арестуван. От името на БТЦРК З. Стоянов и Ив. Антонов му съобщават, че е свален и трябва да напусне страната.⁵²

Още през 1850 г. заслужилият обществен и просветен геец бе писал: „И паша да стана, и бей да стана, пак чувствуванята си не изменям.“ Вторият главен управител на Източна Румелия знае за народното движение, за провъзгласяване на съединението, но не се изпречва на пътя му. Въпреки строгите предупреждения на Високата порта той не взема сериозни мерки срещу съзаклятниците. Такова е поведението и на правителството. На 5 септември в Постоянния комитет се обсъжда възможността управляващата Народна партия да вземе инициативата за осъществяване на акта. Директорът на народното просвещение К. Величков предлага правителството да изпревари събитията, като самò обяви Съединението с Княжество България. В крайна сметка надделява страхът от реакцията на Русия, която е против нарушението на Берлинския договор в момента.⁵³ Г. Кръстевич посреща спокойно събитията на 5 срещу 6 септември. „И аз съм българин“ — казва той, за да изрази съпричастие с общонародния стремеж за съединение. Без да окажат съпротива, управляващите съединисти приветстват делото и протягат ръка на неговите организатори.

В ранната утрин на 6 септември 1885 г. целият град е на крак. На площада пред конака се събират граждани, пристига конушката чета на поп Ангел Чолаков. Провъзгласяването на Съединението в Пловдив и в другите

⁵² Пак там, 48—51

⁵³ ЦДИА, ф 250, оп 1, а е 77, л 6—8

градове на Южна България става без особени трудности, защото няма българин, който да е против това дело. Неслучайно Иван Вазов пише за Съединението: „... една от най-лесните революции в историята, защото отдавна тя бе извършена в душите“.⁵⁴

Властта в изкуствено създадената Източна Румелия е пометена за няколко часа. Решително значение в това отношение има участието на войската, което преговратява ненужните и опасни спъкновения и осигурява успеха на делото. Само една вест помрачава всеобщата радост. Докато млади и стари се прегръщат и поздравяват с голямото събитие, на площад „Джумаята“ в центъра на Пловдив проехтяват гърмежи. Нелеп куршум покосява живота на многозаслужилния борец за българската свобода и ревностен деец на съединението — майор Райчо Николов.⁵⁵

След обявяване на Съединението на Източна Румелия с Княжество България под скиптъра на княз Александър БТЦРК съставя Временно правителство и се саморазтуря. В правителството влизат: председател г-р Г. Странски, подпредседател г-р Ст. Чомаков и членове — майорите Д. Николаев, Д. Филов, С. Муткуров и Р. Николов, И. Груев, К. Пеев (кмет на Пловдив), г-р Г. Янкулов (председател на Областното събрание), З. Стоянов, Д. Юруков, Г. Данчов, А. Самоковец, Г. Бенев. Както се вижда, в правителството са включени членове на БТЦРК и на двете главни партии в областта. Заг Съединението застават всички българи. Два дни по-късно на мястото на убития Р. Николов, майорите Филов и Муткуров, които заминават за границата, са назначени П. Р. Славейков, кап. К. Паница и Д. Ризов. Майор Д. Николаев става главнокомандващ румелийската войска.

Временното правителство изпраща телеграма до княз Александър, с която му съобщава, че Съединението е провъзгласено „в името на Ваше Височество“. Вземат се мерки за запазване на реда и тишината в страната. Не са допуснати никакви преследвания или вътрешни размирици. Доскорошните политически противници си подават ръка и действат в разбирателство. Със специ-

⁵⁴ Вазов, *ИВ* Събрани съчинения Т 10 С , 1977, с 422

⁵⁵ *Спомени за Съединението от 1885 г* , 368—371

ална заповед в Южна България е обявено военно положение и мобилизация на всички резервисти от 18 до 40-годишна възраст. Под ръководството на руския военен аташе подполковник М. Чичагов е разработен план за отбрана на страната при евентуално нападение от Турция.

Изобщо руските офицери, които са на служба във войската в княжеството и в източнорумелийската милиция, се отнасят със симпатии към националните стремления на българите. Като участници в Руско-турската война от 1877—1878 г. те не можели да не съчувстват на желанията на българския народ да отхвърли несправедливите клаузи на Берлинския договор. В годините след Освобождението руските офицери дейно работят за изграждането и обучението на въоръжените сили в Северна и Южна България. Те следят разрастването на съединителното движение през 1885 г. и хранят надежди, че тяхното правителство ще подкрепи българите. Когато Съединението е провъзгласено, руските офицери искрено приветстват делото и участват при набелязване на първите мерки за защита на страната. Всички те посрещат със съжаление заповедта да напуснат българската армия в момент, когато ѝ предстоели тежки изпитания.

Съединителното дело се ползва със симпатиите и на многобройната руска емиграция. В Източна Румелия живее една група от известни руски народници — Вл. Дебагорий-Мокриевич, г-р Сугзиловски (Русел), Вл. Луцки, г-р Ал. Хотински, г-р Розентал, Ал. Дилева и др. Те се сближават със З. Стоянов и неговите приятели, които споделят народническите идеи. Някои руски емигранти се включват в подготовката на Съединението и в защитата му. Техните симпатии към справедливото дело на българския народ до известна степен се дължат и на отрицателното им отношение към царското самодържавие, което не одобрява пловдивския акт.

Княз Александър получава във Варна телеграмата на Временното правителство и веднага влиза във връзка с П. Каравелов, който се намира в Търново. Със съгласието на министър-председателя той издава два указа — за обща мобилизация и за свикване на IV Обикновено народно събрание на извънредна сесия на 10 септември 1885 г. След като Съединението е провъзгласено, П. Каравелов

не се поколебава да приеме извършения акт и да се заеме с неговата защита. Противното би означавало да постави страната пред опасността от тежка криза и катастрофа. „Веднъж фактът станал — заявява Каравелов, — трябва да се вземат всички мерки, за да се спаси положението.“⁵⁶ В този дух министър-председателят говори на свикания в Търново митинг, председателстван от Ст. Стамболов.

Вестта за Съединението обикаля България още на 6 септември. Навсякъде тя предизвиква бурен възторг и въодушевление. И сякаш никой не се бои от опасностите, които надвисват над страната. На 7 септември в много градове на княжеството — София, Русе, Шумен, Дупница, Тутракан и груги, се провеждат масови тържествени митинги в подкрепа на извършеното дело. На многолюдно събрание в столицата старият обществен геец и поет Петко Р. Славейков произнася вълнуващо слово. Той призовава народа на борба за защита на независимото политическо съществуване на България.

„Нашите братя заг Балкана — казва Славейков — смело изпълниха своята си длъжност, като решително отхвърлиха неприятелския хомот, а сега наша длъжност е тук да им се притечем на помощ, да им дадем братска ръка, да се покажем като народ, вечно съединен, достоен за борба и способен за политическо съществуване. Ние не трябва да се плашим пред нищо.“⁵⁷

До председателя на БТЦРК са изпратени поздравителни телеграми от много градове на княжеството — Враца, Плевен, Луковит, Свищов, Видин, Тутракан, Радомир, Дупница, Русе, Шумен и др. В тях се декларира всеобщата радост и солидарност с извършеното дело. П. Р. Славейков телеграфира до З. Стоянов: „Дерзайте, симпатиите на целий народ са с вас! Делото е патриотическо, надявам се да бъде успешно!“⁵⁸ Съединението предизвиква невиждан национален подем. В страната се създава доброволческо движение за защита на съединеното отечество. То се ръководи и направлява от поборническо-опълченските дружества, които отново се проявяват като най-активната обществена организация.

⁵⁶ Цит на Радев, С. Пос съч Т 1, с. 541

⁵⁷ В „Търновска конституция“, бр 168 от 7 септ. 1885

⁵⁸ Архив на Възраждането. Т 2, с. 326

На 8 септември 1885 г. князът пристига в Търново, където го очакват министър-председателят П. Каравелов, председателят на Народното събрание Ст. Стамболов и изпратените от Временното правителство делегати К. Хаджикалчев и г-р Г. Янкулов. Тук той издава манифест към българския народ, с който официално признава Съединението и призовава нацията да защити „светото дело“⁵⁹. На 9 септември, придружен от П. Каравелов, князът влиза в Пловдив. Жителите на града му оказват радушен прием, виждайки в негово лице олицетворение на идеала за национално единство.

В периода от 6 до 8 септември временните власти в областта успяват без усилия да „задържат“ в неутрално положение съдбата на Съединението, докато от София бъде възприето неговото по-нататъшно ръководство. Те налагат траен контрол върху положението и така предотвратяват както появата на допълнителни антипатии отвън, така и предварително отнемат друга причина за незабавна намеса на Турция, чиито териториален статут в Европа, търговско-стратегически интереси и престиж са отново поставени на изпитание.

След пристигането на княз Александър I в Пловдив Временното правителство се разпуска. Неговите функции се поемат от „комисарство“ в състав: г-р Г. Странски, П. Р. Славейков, И. Груев. Запазени са всички учреждения в областта, като е премахната само митницата между княжеството и бившата Източна Румелия. Дават се разпореждания с оглед отбраната на южната граница. Опиянението от първите дни отстъпва място на трескавата и многостранна подготовка за защитата на извършеното дело.

⁵⁹ В „Държавен вестник“, бр. 92 от 8 септ. 1885

3.

Българското съединение и Европа

Благодарение на подобрените съобщителни средства провъзгласяването на Съединението почти незабавно става известно на цяла Европа. След 6 септември то навлиза трайно и активно във външнополитическата живот на стария континент, за да не го напусне чак до пролетта на 1886 г., а в някои отношения и дълго след това. Европейската дипломация, още неотдъхнала от продължителните прения по време на голямата балканска криза от 1875—1878 г., нито за миг не оставя без зорко наблюдение балканското политическо развитие, още повече, че първоначалната съпротива на българите срещу Берлинския договор, мъчнотиите при присъединяването на Тесалия през 1881 г., Херцеговинското въстание от 1882 г. и др. непрекъснато напомнят за първа предстоящи размирици.

В този неспокоен поток на развитие неизвестностите на Балканите са засилени от съществуването на съединителното движение, старо толкова, колкото и българското разединение на Берлинския конгрес. За всеки, свързан пряко или косвено с тогавашната българска политическа обстановка, политик, журналист или обикновен наблюдател е ясно, че рано или късно българската държава, а още повече българите в Източна Румелия ще опитат едно обединение въпреки строгите предупреждения и заплахи.

В историческата литература, посветена на дипломатическата история на Съединението, вече от години се води ненужен спор дали това събитие е изненада за

великите сили. В повечето случаи спорът е породен от неразбирането или неправилното тълкуване на понятието изненада, взето в един чисто конкретен, за случай като този, контекст. Слабо допустимо е някои от представителите на великите сили да са знаели кога, как и къде ще бъде обявено Съединението. По този въпрос изследванията могат да продължат, но без съществено значение за изясняване политиката на великите сили. Няма никакво съмнение също, че дипломати, всякакви познавачи и тълкуватели на източнорумелийските работи, а чрез тях и отговорните лица в чуждите външни министерства знаят както за вътрешната, така и за дипломатическата подготовка на делото, по чието осъществяване по принцип е изразявано общопартийно единогласие от Учредителното събрание насам.

Така че думата изненада може да бъде употребявана при описателното възпроизвеждане на реакцията на Европа и нейните представители на местна почва само към акта на Съединението. В друг по-широк и задълбочен смисъл Съединението не е изненада за никого, а най-малко за дипломатите. Допустимостта на неговото осъществяване е приемана не само от доброто познаване на настроенятия на „местна почва“ в Източна Румелия, но и поради зле прикритата секретност на плахите, но никога непрекъснали сондажи на българските дейци след 1880 г. за съдействие, а също и от договорния ангажимент на Русия от 1881 г. в системата на „съюза на тримата императори“. Разбира се, последното също е държано в тайна, но именно това показва неговата поне тогавашна (за 1881 г.) сериозност.

Ако следва да приемем някаква изненада, то това е необичайно енергичната дипломатическа акция на княжеското правителство в подкрепа на Съединението. Правителството на П. Каравелов се заема да защити и довърши едно дело, осъществено с поразителна лекота в Пловдив, но пораждащо неимоверно много затруднения, враждебни реакции и опасности. С други думи, на зелената маса на дипломацията предстои да се извърши по-трудната част от общонародната съединителна борба. Тази трудност произтича от рисковете, които една малка страна поема при отхвърляне на наложен и отвън европейски договор, както и от очакваната заплашителна реакция на Турция към поредното откъсва-

не на нейни територии в Европа, па макар и намиращи се под специално устройство

Третата трудност представлява неизвестната реакция на останалите балкански държави, защото Съединението поставя България почти наравно с Румъния, която се смята за най-значителната балканска сила през 1885 г. Но най-голямата тайна остава позицията на руското правителство. Както е известно, принципната теза на Либералната партия, която тогава се намира на власт в България, е сътрудничество с Русия на базата на равноправно съюзничество. Поради това П. Каравелов е неспокоен от липсата на предварително одобрение от страна на Русия, което би направило задачата значително по-лесна

При възникналите обстоятелства обаче либералното правителство решава, че въздържане или колебание са много по-опасни за българската историческа съдба, отколкото контрол на положението. Затова въпреки личното си неодобрение на начина и времето на обявяването на Съединението българският министър-председател насочва цялото си внимание към дипломатическата защита на това общобългарско дело.

Пред българския народ, изправен срещу неизвестностите на бъдещето и в едно необичайно враждебно близко обкръжение, предстои задачата да защити първото самостоятелно външнополитическо начинание с национално значение. Дългият път на отстояване на това дело започва още от 6 септември и включва сложна дипломатическа прелюдия, в която България показва всичките си способности на своята държавна зрелост. Нейните държавни и политически дейци разбират, че дори и то да бъде условно признато от великите сили, Берлинският договор ще остане в общи линии непроменен. Те възприемат комбиниран подход на твърдост, сдържаност и умерени отстъпки, проявил се както в действията на новата власт в областта, така и в междудържавните контакти.

Българските постъпки за признаване на Съединението се водят веднага и от името на бившата Източна Румелия, чието Временно правителство престава да съществува след пристигането на княза в Пловдив. Така се осъществява една важна политическа маневра. Онези, които са извършили пряко нарушение на договора,

слизат от авансцената на дипломатическата борба. Продължението на съединисткото дело е поверено на хора, които не могат да бъдат пряко обвинени в несъобразяване с европейските договори. Формалното оглавяване на Съединението от княз Александър също преследва подобна цел. Един монарх, избран с общоевропейско съгласие, не може поне формално да бъде обвиняван в „революционна дейност“, както отначало са категоризирани от Портата пловдивските дейци на Съединението. Такова ранно съобразяване с обективните реалности спестява допълнителни усложнения.

Интересно е да се отбележи, че в дейността си за дипломатическа защита на Съединението българското правителство и князът възприемат тактиката на вътрешните дейци от 6 септември. Те разчитат на това, на което сами стават подчинени — на ефекта от свършения факт. Князът и правителството предпочитат да използват неохотата и неподготвеността на Турция и великите сили за една противонамеса на Балканите, за да реализират принудителното признаване на извършеното, отколкото да се изправят срещу неизвестностите на забавянето на вече започналата дейност.

Княжеското правителство действа на широк фронт, т.е. неговите усилия са насочени едновременно към всички външни сили, но стъпка по стъпка. Самият факт, че то безнаказано се оторизира да преговаря от името на източнорумелийските земи, които формално още са част от Европейска Турция, е началната точка на неговите надежди за успех. Мирното преминаване на властта от ръцете на Временното правителство в тези на княжеското правителство е осъществено толкова бързо, че не е възможно да бъде осуетено отвън.

Взело веднъж ключовете от източнорумелийското начинание, българското правителство предприема серия от енергични инициативи. Те са предшествани от лично послание на княз Александър до руския император Александър III още на 6 септември, в което българският княз, преди да приеме открито Съединението, моли за подкрепа на българското дело. На 9 септември, само три дни след обявяването, последва официално обръщение. Изпратена е първата нота на княжеското правителство до представителите на всички велики сили и Тур-

ция, подписана от княза, но съставена и одобрена от правителството. Текстът и духът на тази нота са умело балансирани между молбата и заплахата. Тя признава съюзенитета на Османската империя върху България (но съединена в размера след 6 септември), потвърждава, че Съединението е извършено „без неприятелско намерение“, но в същото време изразява твърда готовност за въоръжена защита в случай на чуждо посегателство.¹ Тя съчетава нотките на „войнствения възторг“, за който пише С. Радев, овладял българите при Съединението, с разбиране на суровите реалности за необходимостта от умереност при боравене с международни договори и външнополитически обстоятелства. В добавката на този добре дозиран подход идва и личното послание на Александър I до султана от същата дата, в което лоялността на княза и васалитетът на България са повече подчертани, без да се наемква дори за съпротива при възвръщането на статуквото.

Тази инициатива открива времето на усилените търсения на успешен изход от страна на правителството на П. Каравелов. Няма съмнение, че както кабинетът, така и князът си дават сметка за сериозността на положението, защото европейската дипломатическа процедура вече е наложила опасната практика за възползване от външнополитически усложнения и издигане на програми за всякакви компенсации. Освен това нарушаването на Берлинския договор — резултат от последната в историята на Европа поне външна демонстрация на съгласие между великите сили, създава опасен прецедент, при който могат да последват верижни реакции. Българското правителство, членовете на което са съвременници на Освободителната война, не може да не помни как плодовете на един победоносен поход — този на руските войски, са ограбени посредством система от дипломатически комбинации, обърнати срещу държавното обособяване на българите.

По същите причини обаче в София се надяват, че въпреки сянката на взаимното разочарование в политическите отношения между България и нейната освободителка, водена от традиционната си привързаност към балканските славяни, Русия ще подпомогне Съеди-

¹ *Външната политика на България*. Т. 1, № 281, с. 567.

нението. Именно поради това още в началната фаза на дипломатическата си акция България прави протокол на разлика във външнополитическите си контакти. Тя се обръща първо към Русия и подчертава особенния характер на съдействието, което се очаква от Петербург.

Надеждите на българското правителство се подхранват от възторжения отклик на руската преса. През първите дни след провъзгласяване на Съединението вестниците „Новое время“, „Русский курьер“, „Новости дня“, „Санкт-Петербургские ведомости“ и други приветстват решителната стъпка на българския народ. Те подканят царската дипломация да защити справедливото дело на младото княжество, което трябва да получи признанието на Европа. Чувствителна към съдбата на новоосвободените българи, руската общественост оценява Съединението като общонародно дело и продължение на освободителната мисия на Русия.

Още на 9 септември обаче в София се получава телеграма, подписана от управляващия Азиатския департамент А. Влангали, но съставена по инструкциите на Александър III и Гирс, които в момента се намират в Дания. В нея се нарежда на княз М. Кантакузин да напусне поста си на български военен министър, а руските офицери засега да не се ангажират по никакъв начин в румелийските работи.² По-късно тези офицери получават нареждане да напуснат страната. Що се отнася до споменатата по-горе телеграма на българския княз, то руският цар не намира за необходимо да ѝ отговори. Тази стъпка още не порицава самото Съединение, но ликвидира всякакви надежди за очакваната незабавна подкрепа.

Въпреки че е в рязко противоречие със съдбовната мисия на Русия в българското национално освобождение и с вековните симпатии на руското общество към българите, тази първа реакция не е случайна. С неумелата си политика по време на „режима на пълномощията“ (1881—1883 г.) Ал. Батенберг въвлича официална Русия в българските вътрешни работи, което впоследствие довежда до засилваща се тенденция на политическо отчуждение между княза и новия руски самодържец. В рус-

² *Татишев, С* Из прошлого русской дипломатии. Санкт-Петербург, 1890, с. 416

кия императорски двор се създава убеждение, че българският княз е противник на руското влияние и проводник на чуждите интереси в България. Това убеждение се разпростира и към някои български политици. Още преди Съединението преобладаващото мнение между руските представители в княжеството и областта е, че българският княз е „враждебен и чужд на интересите на Русия на Балканския полуостров“. Към самия П. Каравелов тези представители се отнасят с не по-голяма симпатия.³ В условията на засилващата се всеобща вътрешна реакция в царска Русия след 1881 г. персоналните съображения, амбиции и преценки понякога играят значителна роля.

Така става специално по българския въпрос. От 1883 г. във влошаването на руско-българските политически отношения нахлува и силен личен елемент, пороген от неколкостранно показаната неприязън на новия император към княза, опитите за разпореждане на някои руски висши чиновници в страната, дребни, но раздухвани инциденти в поведението на някои руски дипломати и офицери тук и др. Тази линия на развитие взема връх над държавните интереси, най-вече защото е споделяна от самия император. Всяко отклонение в София от руското виждане по отделни вътрешностопански или външнополитически въпроси е тълкувано в негативен смисъл.

В същото време някои български политически дейци преди и особено по време на обявяването на Съединението търсят ефективна, но скъпо струваща демонстрация срещу царизма. Това политическо лекомислие е посрещнато положително от антируските сили в Европа, но то не дава нищо трайно и полезно за укрепването на съединена България. В първите дни след Съединението в руско-българските връзки надделява недоволството на царизма от княза и именно това определя в момента отношенията между двете страни. Още от първата реакция става ясно, че официална Русия не одобрява пловдивското начинание.

Първоначалната реакция на останалите велики сили може да бъде предадена накратко по следния начин. Най-напред идва съобщение от английския пръв минис-

³ *Стателова Е* Дипломатията на Княжество България 1879–1886 С., 1979, 211–212

тър Р. Солзбъри. С телеграма от 7 септември до австро-унгарското, германското и италианското правителство той иска тяхното съдействие⁴ за общи постъпки пред българите срещу нарушаването на Берлинския договор. През същия ден той прави само справка дали френското и руското правителство са предприели някакви стъпки за запазване на съществуващите договори. Канцлерът Бисмарк най-напред бърза да получи уверения, че спазването на Берлинския договор ще бъде от компетентията на всички, а не на една велика сила. Още на 8 септември той допуска свикването на европейска конференция, която да се занимае с нововъзникналите трудности. Бисмарк съветва своя австро-унгарски съюзник Калноки да действа в същата насока и отправя покана към Лондон да упражни влиянието си в Цариград, за да въздържи Турция от прибързани действия, като в същото време изразява надежда, че руският император ще се разграничи от пловдивското дело.

С други думи, канцлерът веднага започва да „плете“ своята мрежа от коалиционни комбинации, като прави жест на лоялност към съюза на „тримата императори“. В същото време той изразява надежда, че цялата история ще бъде „удавена в мастило“. Австро-Унгария, която има договорна гаранция от 1881 г. да осъществи анексията на Босна и Херцеговина при евентуалното съединение между княжеството и Източна Румелия, официално порицава нарушението на Берлинския договор. На 11 септември след телеграфна връзка между Берлин, Петербург и Виена при отсъствието на царя и Гирс между северните съюзници е постигнато споразумение за свикване на общо съвещание на посланиците в Цариград. На 12 септември италианското външно министерство отговаря на запитването на Солзбъри, че то подкрепя неизменността на договорите, но е заинтересовано от избягване на кръвопролитие. На следващия ден идва и отговорът на Франция. Френското правителство също иска обща акция на силите, като допълнително предупреждава Сърбия, Гърция и Румъния да се въздържат от каквито и да е военствени действия.

Отношението на Франция към Съединението е огледало на нейната позиция в Европа. Изживяваща „период

⁴ Public Record Office, Foreign Office (PRO, FO), 65 1215, № 349.

на съсредоточение“ след разгрома от 1871 г., стояща между Англия и Русия, страхуваша се от Германия и враждебна на съюзническите връзки между Русия и немските държави, Франция най-много от всички останали сили е заинтересувана от запазването на балканския мир. Но в същото време френското правителство е привлечено от възможността за участие в едно общоевропейско уреждане, което да предостави възможности за възвръщането му в „европейския концерт“ с по-голяма, отколкото след Сеган, стойност. Неохотната въздържаност на френските консули към извършения преврат, силно контрастираща с откритото одобрение на англичаните, е представена „не толкова като враждебен акт, а като необходимост, наложена от обстоятелствата“⁵.

Така около една седмица след провъзгласяване на Съединението великите сили, естествено, осъждат нарушението на Берлинския договор, но са необичайно еднородни в желанието си за дипломатическо уреждане на кризата. Още в първите си заявления българското правителство не отрича, че неговите действия представляват нарушение на Берлинския договор и самото насочване към този факт, а не към стратегическата нецелесъобразност от двойното уголемяване на българската държава е благоприятен момент в първоначалното развитие на нещата.

Влошаването на политическата обстановка на Балканите след Съединението се дължи на крайно враждебната реакция на Сърбия и Гърция. Тези страни не само че гледат на Съединението като на опасност за тяхното държавно-национално развитие, но и настояват както пред Османската империя, така и пред великите сили за пълно, насилствено и безусловно възстановяване на статуквото. Почувствали общия примирителен тон на великите сили и на самата Турция, Сърбия и Гърция издигат идеята за териториални компенсации. Всъщност сръбските претенции по отношение на българските земи не са нови. Те се простират до Видинско, цяло Кулско, Белоградчишко, Брезнишко и част от Софийско и Кюстендилско. Вътрешните политически борби в Сър-

⁵ Дамянов, С. Френската дипломация и Съединението. — *Исторически преглед*, 1965, № 6, с. 75.

бия, непопулярността на крал Милан и наличието на значителна сръбска емиграция от опозиционната радикална партия в Княжество България подсилват враждебността на сръбския монарх и правителството му към Съединението. Засилването на княжеството чрез Съединението го прави опасен съперник в Македония, към която Сърбия има аспирации.

Крал Милан, който при новината за Съединението веднага се връща от Австро-Унгария, се стреми да разпали шовинистична завист към очертаващия се успех на българите и да представи княжеството като исконен враг на Сърбия, виновник за неуспехите на сръбското държавнополитическо развитие.⁶ По време, когато балканската прогресивна общественост в Белград, Цетине, Загреб и Нови саж изразява симпатии и подкрепа към българското Съединение,⁷ крал Милановото правителство инспирира противобългарски статии в пресата, свиква на 20 септември извънредна сесия на Скупщината, в която се произнасят безпрецедентни нападки срещу България, а Берлинският договор е наречен „залог за мира и реда на Балканския полуостров“.

В тази кампания Сърбия се опира на историческия враг на славянството — Австро-Унгария, и не се поколебава да влезе в комбинации с Османската империя. Като имаме предвид, че веднага след Съединението Турция се възползва от кризата, за да окупира безпрепятствено Кърджали и т. нар. непокорни села в Родопите, и струпва войски на южнобългарската граница, а Гърция предприема морска мобилизация със заплахи и срещу Турция, и срещу България, можем да установим, че конкретните верижни усложнения на балкански терен представляват по-сериозен проблем за разрешение, отколкото формалното „опрощение“ на българското нарушение на Берлинския договор. Въръженото противодействие става възможно не само от страна на Турция

⁶ В едно американско издание е посочено, че първото съображение на крал Милан да започне война срещу българите е неговият страх от геинността на радикалите-емигранти в България. Вж. *Djordjevic, D., S Fischer — Galati. The Balkan Revolutionary Tradition* New York, 1981, p 175.

⁷ *Sarova, K. L'Union de la Bulgarie du Nord et de la Bulgarie du Sud (1885) et l'opinion publique dans les autres pays sudslaves. — Etudes balkaniques, Sofia, № 6, 1967, 98—121.*

и това прави Съединението вече общобалкански и дори европейски проблем. То навлиза в антианглийските и антируските съображения на Бисмарк, които противно на непредвидливите си наследници на канцлерския пост не смята за изключено англо-руско споразумение и прави всичко възможно за превантивното му осуетяване. Висшият чиновник в германското външно министерство Фридрих фон Холцаин записва в дневника си. „Канцлерът е отлично подготвен да заблуди русите чрез подкрепа на тяхната политика в България. В същото време той никак няма да съжалява, ако англичаните възприемат по-корава позиция“⁸ Такава изгра едва ли остава тайна за българското правителство, което се стреми да не предприема стъпки, изострящи положението. Съединението, което според един германски автор станало връзка между вътрешните и външните цели на Бисмарк,⁹ можело да бъде защитено от България само с умереност и такт.

Първоначалният натиск, на който е подложено българското правителство от страна на силите в Турция, е допълнително засилен поради неочакваната войнственост на Сърбия и Гърция. Великите сили, вече свикнали да използват противоречията между външнополитическите програми на балканските държави, не могат до известна степен да не станат също частично зависими и от тях. Създалото се след Берлинския конгрес негласно „разпределение“ на сферите на влияние — България за Русия, Сърбия за Австро-Унгария и Гърция за Англия, е подложено на сериозно изпитание. Пловдивският акт показва, че една малка страна може да предприеме и сама сериозно външнополитическо начинание, рискувайки предишно благоразположение на една от силите. Сега Сърбия и Гърция се стремят да използват своите покровители, за да неутрализират засилването на България. Цялата европейска преса коментира по това време враждебните декларации и акции на тези страни и възможността да бъде създаден антибългарски съюз между Гърция, Сърбия и Румъния.

Още на 10 септември сръбският министър-председа-

⁸ *The Holstein Papers* Cambridge, 1957, Vol 2, p 255

⁹ *Stunmer, M* Bismark und die preussisch-deutsche Politik, Munchen, 1970, S 227

тел М. Гарашанин влиза в преговори с гръцкия посланик в Белград Назос за координирани или съвместни действия между двете страни. Базата на тези сондажи е възприемане на двувариантния принцип — какво да се прави при приемането на българското Съединение и как да се реагира дори при неговото евентуално отхвърляне. И в двата случая обаче се обсъжда възможността да се предприеме съвместна акция с цел напредване в Македония в посока на юг и север до достигане на обща граница между двете страни, т.е. възраздат се старите сръбско-гръцки планове за подялба на български земи. Тъй като гръцките претенции за компенсации е възможно да се задоволят само за сметка на Османската империя, двете страни биха могли да се споразумеят преди всичко за война срещу Високата порта. Но за крал Милан тази възможност стои на втори план, тъй като е в зависимост от българските действия в Македония, от победенето на Портата и великите сили. Прег опасността от българо-турско разбирателство, което би се насочило срещу Сърбия и Гърция, и противодействието на Австро-Унгария и другите големи държави, изразено в препоръки за спокойствие и умереност, тя е изоставена. Сръбското правителство решава да предприеме самостоятелна акция срещу Княжество България и загубва интерес към преговорите с Атина. Белградската дипломация преценява, че е по-безопасно да се потърси компенсация от поставената в затруднено положение българска държава.

На неуспех са обречени и постъпките на крал Милан пред румънското правителство за съвместни военни действия срещу България. На 11 септември вуйчото на краля ген. Джорджжи Катарджи потегля за Букурещ, натоварен с мисия да убеди румънското правителство в необходимостта от споразумение със Сърбия за обща акция. В специалното писмо на Милан се изтъква опасността от създаване на „Санстефанска България“ и нуждата да се накарат силите да се съобразяват с териториалните стремежи на другите балкански държави. На Румъния е предложено в случай на утвърждаване на Съединението и сръбска мобилизация да заеме Силистра и територията до линията Русе—Варна. Мисията на ген. Катарджи остава без резултат. Той даже не успява да се срещне с крал Карол, нито с шефа на кабинета Й. Братуану.

В края на септември и в Атина се правят постъпки за постигане на гръцко-румънско споразумение с антибългарска насоченост. Но букурещкият кабинет отхвърля направените му предложения. Тази линия се затвърждава след посещението, което министър-председателят Й. Братиану предприема през втората половина на септември във Виена и Берлин. Стремешът на силите да предотвратят всякакви усложнения на Балканите успокоява румънските управляващи среди. След завръщането си Братиану декларира пред българския дипломатически агент в Букурещ Гр. Начович, че Румъния няма лоши замисли по отношение на България и желае приятелство с нея. В знак на добро разположение румънският дипломатически агент в София Белдуман заминава незабавно за поста си.¹⁰

Опитите за антибългарско съглашение между Сърбия, Гърция и Румъния пропадат най-вече поради зоркото наблюдение на европейската дипломация, а също и поради тревогата, която създава Турция. Но докато Англия успява да обуздае Гърция, то Австро-Унгария няма дори желание да направи това по отношение на Сърбия.

След първоначалните неодобрения от страна на великите сили и враждебната реакция на Сърбия и Гърция настъпва кратковременно мълчание в българската поща на дипломатическата кореспонденция. Великите сили възприемат метода на внушения за „умиротворяването“ на Османската империя и Гърция. На 16 септември белградският кореспондент на „Таймс“ съобщава, че „военната треска тук става неконтролирана“.

В същото време опасността от турска интервенция не се смята за напълно премахната. Част от германския генералитет настоява за незабавна окупация на Източна Румелия или поне по плана на фон дер Голц да се завземе Бургас. Отхвърлянето на този план главно поради неблагоприятната за Турция дипломатическа обстановка още не означава, че Портата няма да изпълва всяка възможност за офанзива.

¹⁰ *Terzic, Sl. Die Zusammenarbeit Serbiens und Griechenlands von 1882 bis 1885* — In *Greek-Serbian cooperation 1830—1908*, Belgrad, 1982, 160—162; *Velich, C. Les relations roumano-grecques pendant la période 1879—1911* — *Revue des études sud-est européennes*, t. VII, 1969, № 3, p. 519.

На 9 септември турското правителство агресираща циркулярна нота до представителите на великите сили в Цариград. В нея то заявява, че ще се възползва от правата си по Берлинския договор и с оръжие ще възстанови стария ред в Източна Румелия.¹¹ В отговор на нотата на Портата всички велики сили уведомяват, че поддържат Берлинския договор. Другояче не би могло и да бъде. Но в същия отговор се изключва всякаква употреба на насилствени мерки от страна на Турция. Руското посолство в Цариград категорично се произнася против въоръжено нахлуване на османски войски в областта.¹² Това до голяма степен говори за първоначалната реакция на силите.

Заедно с това към Белград и Атина са отправени съвети за въздържание.¹³ Единодушната забрана на великите сили да се използва обстановката от която и да било балканска държава пресича първите опити за незабавно възстановяване на статуквото, т.е. на Източна Румелия. Остава да продължи дипломатическата дейност.

Още в началото на конфликта българската обществено-правителството и дори самият княз правят всичко възможно да успокоят духовете в съседните балкански страни, силно впечатлени от очертаващия се благоприятен развой на съединисткото дело. По внушение на баща си Ал. Батенберг решава да влезе в директни преговори с крал Милан. Той замисля да изпрати бившия секретар на Политическия кабинет К. Стоилов с мисия да предложи на сръбския монарх подписване на спогодба между двете страни. В официалното писмо на княза от 30 септември с.г. се говори за „споразумение за сферата на влияние на нашите народи, за географските ѝ граници, вътре в които трябва да се ограничат нашите действия и нашите претенции. След като се изтъкват

¹¹ *Документи за българската история*. Т. 4. Документи из турските държавни архиви (1863—1909). Подбрал П. Дорев. С., 1942, с. 64.

¹² *Външната политика на България*. Т. 1, № 284, 569—570

¹³ Важно спомагателно значение за навременното „укротяване“ на прибрзаните намерения в Цариград и Атина имат сведенията от Пловдив, че руските дипломати и офицери явно симпатизират на обединението. Тези сведения стават бързо известни (вж. *НАИИ—БАН* арх. кол. IV, оп. 8, а.е. 109, л. 865 (PRO, FO, 78 3770) и „охлаждат“ нагорещената балканска атмосфера, заредена с опасности за мира

солидарните интереси на двете страни, в писмото се отбелязва: „Нашето споразумение ще улесни и ускори, в това не се съмнявам, разрешението на големия Източен въпрос.“¹⁴ Александър I не пропуска да изтъкне съгласието на правителството с изложеното предложение.

Но той подготвя и второ, частно писмо до крал Милан. За разлика от първото в него има открито предложение и конкретен план за съвместно нападение на Османската империя. „Аз съм готов да влезна във война — пише князът, — цялата страна е в оръжие.“¹⁵ Ако стремежът на княза да отклони сръбските аспирации от България е обясним, то трудно би могъл да се приеме неговият фантастичен план. Фактът, че той го излага в частното си писмо, показва, че правителството едва ли е било запознато с него. Далеч от съмнение е, че либералният кабинет на П. Каравелов не би приел подобна авантюристична постъпка, чийто успех е съмнителен и която може в случай на индискретност от сръбска страна да навлече на България гнева на Високата порта и на всички велики сили. А това би имало за страната катастрофални последици. Наистина правителството не одобрява изобщо княжеския замисъл. Но тъй като Англия приветства възможността за пряко разбирателство между двете държави и намерението на княза е вече разгласено, той определя нов пратеник — Д. Греков. Този път писмото до крал Милан съдържа най-общи уверения в приятелски чувства. Преди да бъде изпратено, то е показано на турския комисар в България. От Сърбия отказват да приемат Д. Греков под предлог, че княжеството предлага действия срещу Турция.¹⁶ Опитът за преговори се проваля. След като решава да търси компенсации от българската територия, крал Милан не вижда смисъл в преговорите с българския княз. Като не знае съдържанието на княжеското писмо, той се страхува, че те могат да влошат отношенията му с Цариград.

Балканските взаимоотношения създават допълнителна почва за задушливи комбинации. В същото време Бисмарк продължава да развива тезата на германската

¹⁴ Външната политика на България Т 1, N. 305, с. 596

¹⁵ Пак там, № 306, с. 597

¹⁶ *Јовановић, Сл. Влада Милана Обреновића* Књига друга. Београд, 1934, с. 237—238

преса, че Съединението е английска работа, за да поддържа англо-руското напрежение — една от основните предпоставки на неговата европейска политика. В желанието си да сблъска Англия и Русия канцлерът дори „подказва“ на английското правителство да изпрати средиземноморския си флот в Пирея,¹⁷ уж за да възпрегръцка акция срещу Османската империя. Всъщност се цели да се повтори тревогата на Петербург от миналата война във връзка с преминаването на Дарданелите от британски кораби.

Без да има приятели, Съединението е използвано в политическото съперничество между двата исторически противника на Балканите — Англия и Русия. Не съществува нито един проблем от тогавашната политическа обстановка в света, по който тези две страни да не стоят на противоположни позиции. Така става и със Съединението. Неприязнено отношение на руската дипломация и най-вече на императора към българския княз естествено се отразява и върху Съединението. Нарастващата отчужденост в руско-българските отношения, следена с удовлетворение от антируските сили в Европа, не остава тайна за никого. Нейното негативно развитие довежда до драматична криза в руско-българските връзки, стигнала дори до скъсване на дипломатическите отношения само година по-късно.

Но при осъществяването на едно дело, продължение на освободителната мисия на Русия на Балканите, е напълно естествено в началото ония среди, които търсят задълбочаването на руско-българския конфликт, да се позамислят. Дали императорът няма да преглътне горчивия хап на българското пренебрежение и да погледне на делото, лелеяно неотдавна от самата руска дипломация, от стратегическите традиции и перспективи на руско-българското приятелство? За съжаление императорът и прогермански настроеният Гирс, чиято политика е основана на „съюза на тримата императори“, не гледат по този начин. По време на Съединението руската политика се обвързва повече с идеята кой управлява в момента в България, отколкото с историчес-

¹⁷ *Medlicott, W The Powers and the Unification of Bulgaria 1885 — The English Historical Review, Vol. LIV, 1939, p 68*

кото обстоятелство, че съединена България може да бъде най-добър съюзник на Русия на Балканите.

Въпреки одобрителните гласове в руската преса, въпреки активното съдействие, оказано на руските офицери при първите мерки за сигурност на южната граница, официалната подкрепа на Русия представлява най-мъчителният външнополитически проблем по международното признание на Съединението. Дори и за най-проницателните тогавашни съвременници и участници още не е ясно, че руската политика временно изоставя един изходен пункт от своята балканска програма — създаването на силна и голяма българска държава.

Кабинетът на П. Каравелов още не губи всяка надежда. Смутено от леденото неодобрение в Петербург, българското правителство обсъжда нова допълнителна постъпка за спечелване на благоразположението на император Александър III, от което така много се нуждае в дадения момент съединисткото дело. То замисля изпращането на делегация до руския император в Копенхаген, която да смекчи неговия гняв и да постави началото на очакваната промяна. Такава инициатива е крайно наложителна и поради обстоятелството, че на 9 септември Високата порта уведомява великите сили, че тя си запазва правото да възстанови с оръжие статуквото в Източна Румелия. Разбира се, подобни декларации могат да бъдат приети като словесни фойерверки — обичайни за султанското правителство. Но в още неизяснената международна политика към Съединението те несъмнено са явна заплаха към България.

В светлината на предстоящите неизвестности и на засилващото се руско влияние в Цариград след войната от 1877—1878 г. за всички е ясно, че спирането на Турция до границата може да бъде осъществено само с авторитета на императора. Именно поради това в София е съставена внушителна делегация от епископ Климент Търновски (Васил Друмев), Ив. Ев. Гешов, Ив. Герджиков, Д. Тончев, Д. Папазоглу, които поемат за Копенхаген, през където отначало изглеждало, че минава пътят за дипломатическото уреждане на Съединението. Самият състав на делегацията олицетворява единството на съединена България.

Първите двама делегати са избрани от Народното събрание в княжеството, а останалите трима изразя-

ват желанието на населението от Южна България. Междувременно започват да пристигат и първите официални отзиви за Съединението от страна на великите сили. Те са негативни по отношение на извършеното дело, но критикуват по-скоро принципа на нарушението на Берлинския договор, отколкото факта на Съединението. Явно европейските външни министерства в момента са заинтересувани повече от ограничаването на конфликта и възпирането на Турция, защото никой от тях не е готов за стратегическа намеса на Балканите.

Веднага след Съединението отношението на европейските сили е изразено на равнище на гържавни глави или на министър-председатели, което свидетелства за международната му значимост. Всички те начело със Солзбъри и Бисмарк осъждат извършеното и се изказват в дух, подкрепящ клаузите на Берлинския договор. Това порицание е агресивно в три направления — към Турция като съюзен и в отговор на нейната нота от 9 септември, към българското правителство като реакция на неговите ноти, заявления и инициативи и към т. нар. европейски концерт, т.е. потвърждение за необходимостта от общеевропейски, а не еднични мерки, което вече автоматически отнема правата и претекстите на Високата порта за еднолитна намеса. Прави впечатление също, че още в началната фаза на дипломатическия консулт между великите сили Австро-Унгария и Турция са загрижени много повече за превантивната неутрализация на очакваните вълнения в Македония. Веднага след новината за Съединението Австро-Унгария се обръща към Англия и Италия с искане да се направи всичко, за да се спре подобна акция в Македония.¹⁸ Освен това в дните на провъзгласяване на Съединението австроунгарският император Франц Йосиф посещава Босна и приема явно предварително организиран от неговото правителство верноподанически адрес на местното население.¹⁹ На 5 и 6 септември в „Таймс“ съобщава за тайни преговори между Виена и Цариград относно Босна и Херцеговина.

¹⁸ PRO, FO, 45/523, № 389

¹⁹ Тодоров, Г. Към дипломатическата история на Съединението — В: *Исторически преглед*, 1965, № 5, с. 29.

Това съвпадение на отрицателното отношение към Съединението и акцията за Босна и Херцеговина се преценява от някои тогавашни журналисти и сегашни изследователи като предварително координирана стъпка, насочена срещу европейския интегритет на Османската империя. То допринася за разбиране на сложната дипломатическа история на Съединението и разкрива един съществен факт от историята на Балканите след Берлинския конгрес — факта, че нито една от силите не си прави вече илюзия за близката перспектива Турция да бъде изтликана от Балканите.

Именно в такъв контекст следва да се тълкува отношението на великите сили към Съединението както при провъзгласяването му, така и при първите стъпки за неговата дипломатическа защита, предприети от българското правителство. Европейската дипломатическа история от средата на 80-те години независимо от протокола и стила на дипломатическата кореспонденция разкрива начина на преодоляване на взетите по-рано договорни задължения, реалната същност и заключилните съображения на направените декларации на силите, разликата между изявления и действия и др.

Отношението на великите сили към делото на Съединението може да бъде изяснено в общия план на европейската политическа обстановка, като се прецени господстващата тенденция в политическите отношения на България с всяка от великите сили, реалната допустимост на извършеното, коментирана неведнъж дълго преди 6 септември. От сравнителното проучване на дипломатическата кореспонденция веднага след Съединението става ясно, че силите са много по-обезпокоени от разрастването на конфликта, от опасността други държави да се възползват от него, от протоколното нарушение и отхвърляне на Берлинския договор, отколкото от справедливото разширение на българската държава.

От голямо значение за вникването в дипломатическия смисъл на първоначалните декларации на антируските сили по отношение на Съединението и княз Александър е един поверителен разговор на 27 септември между Г. Калноки и английския посланик във Виена А. Пейджит. Според свръхсекретния доклад на Пейджит Калноки обяснил, че „всичко, което може да издаде при-

бързано желанието на Англия и Австрия да го подкрепят (княза — б.а.), може да направи изпълнението на тази задача значително по-трудно²⁰. Предпазливото насочване към укрепване на позицията на княза чрез Съединението от страна на антируските сили се осъществява в момент, когато руската дипломация застава зад формулата „Съединение без Батенберг“. Но и двата варианта — на Англия и Австро-Унгария и на Русия, на първо време отстраняват пряката опасност. Така можем да си обясним факта, че всички сили в началото порицават Съединението, но в същото време предупреждават Турция да не предприема каквото и да е въоръжено действие срещу България, на което тя явно не би се решила сама.

Традициите на балканската революционна практика показват, че обикновено това е първият добър знак за някаква предстояща може би половинчата, но положителна намеса. Самият факт, че на Турция практически се забранява да упражни своя сюзеренен контрол и власт, и то при извънредни обстоятелства, е признак, че европейските сили не ще подкрепят Съединението, но не ще насърчат и противодействието на Турция. Разбира се, нито една от силите не може да заяви направо, че Берлинският договор е мъртъв поради гързостта на българите, нито пък дори и при желание да окуражи една малка държава да наруши международни споразумения. Създалата се през XIX в. практика на поправките към сключените вече договори свидетелства, че те винаги са обвивани в по-лесно приемливата форма на изключения и наложителни прецеденти, освен ако не са резултат на победоносна война.

Така става и при Съединението. Полетелите чрез телеграфните агенции телеграми за запазване на Берлинския договор са израз не само на недоволството от „смутителите на мира“ — българите. Те са подплатени и с оправдан страх от нови усложнения. Поради това можем със задоволство да установим, че съединистките дейци са „улучили“ точно тактическата момент за извършване на делото, характеризиращ се с неизбистреност в отношенията между великите сили и лабилност на съществуващите съюзнически коалиции. Твър-

²⁰ PRO, FO, 7 (Austria Diplomatic), № 280 a

гението, че „Съединението било извършено при крайно тежка дипломатическа обстановка“²¹, може да се приеме за относително вярно само поради простия факт, че в неговата защита българите са сами на света. Във всеки друг смисъл моментът не би могъл да бъде по-добър и самият ход на събитията свидетелства за това. Но да се върнем отново към него.

По време на обявяване на Съединението половината от дипломатическия апарат на великите сили е в отпуск. Солзбъри е във Франция, руският император Александър III и Гирс — в Дания, австро-унгарският посланик в Берлин Сечени и германският във Виена Ройс са във ваканция, английските титулярни представители на Балканите също отсъстват. Но това далеч не значи, че заинтересованите правителства ще пропуснат да се възползват от създадите се възможности. Първата стъпка идва от Великобритания. След като на 7 септември изразява подкрепа на Берлинския договор, внезапно на 12 септември Р. Солзбъри инструктира У. Уайт в Цариград да работи за потвърждаване на Съединението под формата на лична уния — т.е. българският княз Александър да бъде назначен за главен управител на Източна Румелия и по такъв начин да се създаде външно впечатление, че Берлинският договор не е нарушен, а се променят само статутът и управлението на Източна Румелия.²²

Тази телеграма до Уайт става известна на дипломатическия свят на 14 септември. Важно е да отбележим, че така, както в началото не личи българското правителство да е особено обезпокоено от твърдия език на Солзбъри от Франция на 7 септември в подкрепа на Берлинския договор, така и „новите“ му възгледи 5 дни по-късно не предизвикват дипломатическа бомба нито в Цариград, нито в София, нито в останалите столици. Явно никои не е приел телеграмата от 7 септември за крайно определение на английската политика. Но след 14 септември връщането на старата Източна Румелия в положението от 1878 г. е трудно осъществимо. Дори и двете най-сериозни съпернички на Балканите и в България — Англия и Русия, обективно стигат до един и същ

²¹ Митев, *И* Пос съч, с 220

²² PRO, FO, 78 3746 N 329

извод — недопускането на турски войски в Източна Румелия, които насилствено да възстановят стария режим. А това е първата стъпка към бъдещото принудително признание.

Такова развитие на нещата е предугадено от българската дипломация, чиито стъпки в защита на съединителната кауза са основани на практиката на предпазливо изчакване.

Още на 8 септември българското правителство установява официални контакти с чуждите представители паралелно в София и Пловдив. Това е началото на постепенното приемане на реалността. Ако румелийският режим е таксуван от великите сили като непроменен, те едва ли биха позволили тези контакти, дори и когато имат негативен към Съединението характер. Бившата румелийска столица става център на интерес от страна на чуждите външни министерства. Изпратената оттам информация не се различава съществено от това, което всеки свидетел на събитието знае.

Веднага след провъзгласяване на Съединението д-р Г. Странски и представителите на Временното правителство правят всичко възможно да уверят местните консули в самостоятелния български характер на движението. Водени от елементарна дипломатическа предпазливост, те подчертават, че подготовката на Съединението и самият акт не са резултат на ничие внушение. До 11 септември всеки представител на великите сили е получил информация за това от член на Временното правителство или от такъв на скоро обявената нова княжеска администрация. Първата практическа цел на българската политика е по дипломатически път да бъде избегнато извеждането на българските войски от Източна Румелия. Това би поставило в опасност делото и българското правителство се стреми с неутрални декларации да увери света, че в областта царуват ред, спокойствие и най-вече възторжено одобрение на станалото. В този смисъл сведенията на консулите в Пловдив и София изиграват съществено значение. Те свидетелстват, че в бившата Източна Румелия не съществуват формални поводи за чужда намеса, няма безредици, издевателства на национална или религиозна почва, сепаратистки или контрареволуционни движения, които могат да бъдат използвани, и др. Консулски-

те рапорти потвърждават, че пловдивският акт не е обикновен инцидент, отстраним с външна намеса. Тези рапорти предупреждават, че намесата ще срещне обща съпротива на народа.

Но Съединението става общоевропейски въпрос и за други, по-съществени причини. Решенията на съответните външни министерства по българските събития не са могли да бъдат повлияни от мненията на нито една толкова влиятелна съветница като консулите. По това време повечето страни, без Русия и Австро-Унгария, имат специален статут за своите консули, който още не ги прави равни на политически експерти като дипломатите от кариерата — дипломатическите агенти и посланиците. Консулите на Изток обикновено вършат „черната“ работа в защита на своите граждани и само в изключителни случаи, като тези в Пловдив, имат роля и на политически консултанти. Като приложим към това обстоятелство и фактора време, едва ли можем да допуснем, че в Балпац, Форин офис или Ке г'Орсе можели да се решат да изменят рязко стратегическата си линия по европейския договор само заради информацията на един консул в Пловдив.

Информациите, които изпращат чуждите представители от Източна Румелия²³, обаче имат това значение, че нито един от тях не смята за реално да направи предложение за намеса при съществуващите условия в България. Така българският характер на Източна Румелия става практическо предимство за българите в дипломатическата фразеология. Но чуждите консули разполагат с ограничена свобода на действия и често тяхното поведение не съвпада с официалното становище и може да внесе дори заблуда.²⁴ Така например на 9 септември руските представители Г. Изелстром и М. Чагов посрещат княз Александър при тържественото му близане в Пловдив, но само три дни след това им е

²³ Повече за консулските доносения преди и по време на Съединението вж. в *Панаиотов, Ив* Българската криза и Европа (1885—1889) С. 1924, 16—18.

²⁴ Типичен случай в това отношение е мнението на Ласелс, че не трябва да придружава Батенберг в пътуването му до Пловдив. Въпреки това виждане на британския представител в София на 30 септември той е инструктиран да се присъедини към княза. Вж. *Medlicott, H* *Op cit*, p. 76.

наредено без всякакви обяснения да прекъснат връзки с княза и правителството. Обратно — рутинната и неутрална информация на консулите в Пловдив и София служи за осведомяване на запад за динамиката на руско-българските отношения. Франция и Англия научават за отзоваването на руските офицери от България най-напред от своите представители в София Е. Флеш и Р. Грейвс. Тази полезна информация обаче е само допълнително улеснение за вече установената тактическа линия на двете правителства.

След оставката на М. Кантакузин и изтеглянето на руските офицери от страната българското правителство предприема стъпки за вътрешна консолидация. Още на 10 септември за управляващ Военното министерство е назначен кап. К. Нукифоров, а вакантните командни постове в армията са заети от български офицери. На състоялата се от 11 до 14 септември извънредна сесия на Народното събрание е гласуван кредит от 5 млн. лева за мобилизацията на войската, одобрено е обявеното военно положение, предприети са нови стъпки за признаване на Съединението, особено от страна на руския император.

Заедно с наложителната мобилизация и създаването на доброволчески отреди българското правителство изрично показва своята готовност не само да не подкрепя, но и да преустанови една паралелна съединителна акция в Македония. Вземат се бързи мерки срещу раздвижването на македонската емиграция и евентуалното преминаване на чети в Македония. По внушение на Нелигов министърът на външните работи изпраща Н. Спространов в Солун със задача „да препоръчва на македонските българи абсолютна тишина и предпазване от чужди интриги“²⁵. Не се възприема и желанието на българите от Македония да се настоява в този момент пред Европа за провеждане на реформи.

Българската общественост се солидаризира със становището на правителството по македонския въпрос. „Макар — съобщава Хр. Стоянов на Гр. Начович — и да излезе още първите дни след събитието едно възвание от Д. Петков (Свирчо) за въстание и борба в Македония, на всички очите са обърнати в Тракия (Източна Румелия

²⁵ ЦДИА, ф 321, оп 1, а е 88, л 99—101

— б. а.), а за борба в Македония тука не се мисли, освен че се зимат мерки на нашата македонска граница за дефанзивност.“²⁶

Тази умерена позиция, чийто вдъхновител и реализатор е най-вече министър-председателят П. Каравелов допринеся много за благоприятното развитие на съединителската кауза в тогавашния момент. Българското правителство и съединителските дейци разбират, че една такава акция, колкото и желана да е тя, ще изложи на пряка опасност съдбата на Съединението, а може би и цялата страна. Нещо повече. Предупреждението, отправено от великите сили към Турция по отношение на военна намеса в Източна Румелия, е продиктувано от предположението, че ако тя направи това, в македонските вилаети може да избухнат силни въстания. Това улеснява българските дипломатически усилия, защото дава възможност България да използва своя неутралитет за изтръгване на отстъпки по конкретния въпрос за Източна Румелия. Гаранциите и успокоението от българска страна по този въпрос стават лийтмотив на българските дипломатически акции в Европа от края на септември 1885 г.

Те започват с пристигането в Копенхаген на спомнатата по-горе смесена българско-източнорумелийска делегация, водена от В. Друмев. На 20 септември делегацията е приета от външния министър Гирс, а на следващия ден от самия Александър III. На тези срещи е изразено раздражение и укор към прибързаното Съединение, станало без знанието и съгласието на Русия. Но когато ръководителят на българската делегация споменава за решителната готовност на българите да бранят постигнатото дори с кръв, руският самодържец произнася знаменитата фраза: „За разединение и дума не може да става.“²⁷

Съвсем основателно възниква въпросът, как руската дипломация щяла да съчетае обещанието на императора с нежеланието му да закрепи положението на княз Александър I чрез признаване на Съединението. До изясняване на положението дипломатическата активност на България продължава. Без да се завръща в София, един

²⁶ БИА—НБКМ, ф 14, оп 5, а е 3432, л 8

²⁷ *Външната политика на България* Т 1, N 299, с 587

от членовете на делегацията — Ив. Ев. Гешов, заминава за Лондон, където пристига на 26 септември. Той трябва да сондира мнението на английското правителство и по възможност да го спечели за българската кауза. Софийската дипломация се опитва да заложува на противоречивите интереси на великите сили. По същото време българският дипломатически агент в Букурещ Гр. Начович отива със специално поръчение във Виена. В Цариград вече от 21 септември са пратениците на Южна България — г-р Ст. Чомаков и Ив. Хаджипетров. В София К. Стоилов и К. Хаджикалчов чакат съгласието на султана, за да отидат при него като лични пратеници на княз Александър. Външният министър Ил. Цанов уверява чуждите представители в мирните намерения на България по отношение на Македония. От Лондон Ив. Ев. Гешов заминава за Париж, където на 23 октомври се среща с външния министър Фрейсине. Това са, накратко отбелязани, конкретните мерки на българите, за да убедят Европа, че Съединението не е извършено в ущърб на нито една сила.

По време на пътуването си в Лондон и Париж Гешов прави усилия да спечели разположението на английското и френското обществено мнение. Той има многобройни срещи с английски и френски журналисти, на които разяснява справедливите искания на българите. В Париж Гешов уговаря Луи Леже да издаде книга „Съвременна България“, която да бъде изпратена „на разни държавни мъже и публицисти, за да се повлияе на тяхното мнение в полза на нашето дело“²⁸. Средствата за отпечатване на книгата са предоставени от Евл. Георгиев и Ив. Хаджиенов.

Обща характерна черта в българските дипломатически акции е, че засега те не са насочени към една страна, а търсят балансирана подкрепа въпреки вече изявеното различие в отношението на някои от европейските сили. Следва да отбележим, че това отношение е формирано дори преди дипломатическата кампания от края на септември като част от съединителната политика още преди 6 септември. Гешов в Лондон и Париж, Начович във Виена и особено делегацията в Копенхаген фактически повтарят приблизително също-

²⁸ *Външната политика на България* Т. 1, N 335, с. 635

то, което е казано на местните представители на всяка една от силите.

Тогава идва редът на Англия, която има продължителен опит в настаняването си в освободените с руска кръв малки балкански държавици. Позицията на Великобритания към Съединението и нейната практическа роля в признаването му не може да се разкрие единствено въз основа на това, какво е казал, или не е казал някой консул или висш чиновник от английското външно министерство. Преди всичко необходимо е да се разбират многовариантните подходи на британската дипломация към световните събития по това време, а в конкретния случай необичайният интерес, проявен от Англия към българската държава, срещу чието създаване тя съвсем неотдавна бе хвърлила толкова труг. Още в средата на 60-те години на XIX в. сред водещи кръгове на елитната британска дипломация се заражда идея за откъсване на българите от руското влияние.²⁹ Тя е лансирана от Р. Морие, А. Б. Пејджит, У. Уайт — същите тези дипломати, които заемат важни посланически постове в Европа по време на кризата около Съединението. Освен това много от участниците в Гладстоновата агитация, като Дж. Таун, Х. Сандуит, К. Фостър, Дж. Самюелсън, веднага след Освобождението посещават България, пишат книги за нея и се интересуват от политическата ориентация на младата държава.

Всички кризисни състояния на българския политически живот са следени зорко от Лондон с една-единствена цел — откъсване на България от руското покровителство. Съединението с възникналите около него подозрения между София и Петербург предоставя очакваната от години възможност за Англия. Онези автори, които пишат за политиката на Англия към Съединението като за внезапен завој на 180 градуса (Ив. Панайотов, А. Хаек, Е. Корти, Р. Ситън-Уотсън, Ч. Йелавич, Й. Митев и др.), явно не са смутени от простия, но логичен въпрос — как е възможно на практика при тогавашната все още малка скорост на подробни дипломатически съобщения само за няколко дни една могъща

²⁹ *Пантев, А* Българският въпрос във Великобритания 1876—1878 С., 1981, 39—40

империя да изостави един от най-устойчивите принципи на своята политика по отношение на Европейска Турция и да извърши на 12 септември точно обратното на това, което е смятала да направи на 7 септември.

Такава мълниеносна промяна би била крайно неустойчива и несериозна, ако не бе подготвена от години напред като резервен вариант. Телеграмата на Солзбъри от 7 септември — първата реакция на европейска сила, насочена срещу нарушението на Берлинския договор, е последна осигуровка на Англия, която вече има опит в изтласкването на руското влияние от освободените с руска кръв балкански страни. Лондон знае, че не е сам в това начинание. Неслучайно телеграмата на Солзбъри за възстановяване на статуквото е отправена към Германия, Австро-Унгария и Италия, но не и към Русия. На 12 септември, когато вече стават известни отговорите на Бисмарк и Калноки, потвърждаващи факта на нарушението на Берлинския договор, а най-вече, когато в Лондон се уверяват окончателно, че българското и руското правителство няма да изоставят старите недоразумения в името на спасението на съединителното дело, тогава Англия официално изразява опозицията си спрямо възстановяването на Източна Румелия.

На 26 септември Гирс пристига от Копенхаген във Фридрихсруе за среща с Бисмарк и княз Лобанов, специално извикан от Виена. Разговорите засягат въпроса за отношението на трите съюзнически империи към Съединението. Уеднаквяването на позицията се налага поради твърде съмнителното поведение на Берлин и Виена. Така Бисмарк, а след него и Калноки посрещат британската идея за персонално съединение като приемлива. Австро-унгарският външен министър даже убеждава княз Лобанов, че персоналното съединение е средство да се задоволят Сърбия и другите балкански държави.³⁰ Несъмнено австро-немската дипломация цели да поощри английското противопоставяне на Русия. За царската дипломация обаче става ясно, че формулата „Съединение без Батенберг“ не може да се реализира.

По нареждане на император Александър III Гирс уведомява Бисмарк, че руското правителство е против персоналното съединение на Княжество България и Из-

³⁰ АВПР, ф Канцелярия, 1885, г 107, л 31—34

точна Румелия. След срещата той докладва в Петербург, че единственият път за руската дипломация е „формално непризнаване на свършения факт“ и свикване на европейска конференция, която да възстанови законния ред в княжеството и Източна Румелия.³¹ По-нататъшните действия на Русия са в този дух. Става ясно, че император Александър III идентифицира бъдещето на Съединението с отрицателното си отношение към българския княз Александър. Позицията на царското правителство е продиктувана от убеждението, че Съединението ще закрепил положението на княза и чрез него чуждото влияние в страната.

В отказа на Русия да подкрепи Съединението британското правителство вижда очакваната възможност за задълбочаване на необходимия за нея руско-български конфликт, който след реакцията на царя и императорското правителство става още по-труден за преодоляване. Отрицателната позиция на Русия, а не подробните информации на английските дипломатически представители предопределят „завоя“ в английската политика по отношение на България,³² който стратегически е осмислян от времето след Берлинския конгрес, а сега е тактически приложен.

Излизането на Англия от позицията на блюстител на Берлинския договор до условен защитник на Съединението е обусловено от увереността, че нереалистичната позиция на Русия „Съединение без Батенберг“ също не толерира стария статут на Източна Румелия. Това улеснява британските задачи и в същото време поставя на изпитание „съюза на тримата императори“. Не бива също да се забравя, че въпреки вътрешните си противоречия трите северни империи се намират в съюзнически отношения, засягащи пряко балканските проблеми. Дори и да приемем, че Солзбъри не е знаел конкретните задължения на Русия към българското съединение, той положително е допуснал предварителното споразумение между съюзниците.

Централный государственный исторический архив (ЦГИА), Москва, ф 568 оп 1 ед хр 99 Вж и *Золот рин*, М Болгарский кризис 1885—1886 гг и крах австро русско германского союза — *Вопросы истории*, 1984, N 4 с 46

³² *Пантев, А* Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894, 92—97

Осъществяването на преориентацията във външната политика на Англия е възложено на У. Уайт — експерт по източните работи и дипломат от кариерата, който е назначен за британски посланик в Цариград през април 1885 г. Уайт е доволен от правителствената промяна в Турция от 13 септември, когато за велик везир, едва ли случайно, е назначен англофилът Кямил паша — личен приятел на Уайт, а външен министър става турският посланик в Берлин Сауд паша, настроен примирително към румелийския въпрос. Главното положително участие на Уайт в подкрепа на Съединението се състои в опозиционните му действия спрямо опитите на останалите велики сили да се предприеме общеевропейска акция срещу Съединението.

Това проличава особено ясно в свиканата на 24 октомври по инициатива на Русия и със съгласието на Портата т. нар. посланическа конференция, която трябвало да се занимае с аномалното положение, създадено от съединителния акт. Още преди конференцията лично Уайт разпространява в Цариград идеята за признаване на Съединението чрез назначаването на княз Александър за генерал-губернатор,³³ т.е. не чрез пълно органично гържавно сливане, а с персонална уния, зависеща много от съдбата и поведението на тогавашния български монарх. Тази дейност на Уайт в навечерието на свикването на конференцията най-добре свидетелства за истинските мотиви в поведението на Англия към Съединението — тя знае, че такъв вариант не може да удовлетвори възпламенения български патриотизъм. Но чрез своята идея тя се надява да разшири пропастта между България и Русия заради княза, а в същото време и да не накърни влиянието си в Цариград поради подкрепата на откритото антитурско начинание на българите.

Междувременно още на 14 септември британският посланик във Виена информира тайно Калноки, че Англия ще защитава Съединението, за да запази Батенберг.³⁴ Тази информация развързва ръцете на Австро-Унгария, която вече е сигурна, че отново е намерила груга преграда срещу Русия, а това улеснява нейните намерения

³³ НАИИ—БАН, арх. кол. IV, оп 8, а е 114, л. 899 (PRO, FO, 78 3770)

³⁴ PRO, FO, 7, N° 1072

на Балканите. До каква степен наистина австро-унгарските политически кръгове сериозно обмислят анексията на Босна и Херцеговина паралелно с осъществяването на пловдивския акт? Ако умеем да четем между редовете на дипломатическите декларации на Виена, можем да се замислим за това, доколко е истинско нейното неудовлетворение от нарушаването на Берлинския договор. От дните на този договор нататък Австро-Унгария смята Босна и Херцеговина за свои и това е публична таина в европейските кабинети и дворове, включително и в Цариград. Но анексията на двете области като последна стъпка към тяхното окончателно поглъщане от „Дунавската империя“ е по същество и от юридическа гледна точка също нарушение на Берлинския договор. Именно така то бе осъществено 20 години по-късно. Следователно и отхвърлянето на Съединението от страна на Австро-Унгария като нарушение на Берлинския договор трябва да бъде разбрано също в рамките на дипломатическия етикет и във все още формално съществуващия дух на „съюза на тримата императори“.

След като не успява да се възползва от кратката обърканост при обявяването на Съединението, Австро-Унгария застъпва тезата за „равновесието“ между балканските сили.³⁵ Това е лошо гримиран вариант на вече застаряващата теза за „баланса на европейските сили“, за чието запазване избухва не един конфликт на континента. С други думи, Австро-Унгария използва обстоятелството, че българската държава уголемява своята територия, за да разпали никога непрекъснатото подозрително недоверие между балканските страни. Впрочем това е и един от принципните постулати на нейното поведение на Балканите в продължение на цял век.

Разбрал позицията на Англия по Съединението, Калноки все по-настойчиво изказва пред руския представител граф Лобанов съмнения във възможността да се възстанови статуквото. Заедно с това той подхвърля, че на Сърбия, която тогава не е нищо повече от сателит на Виена, трябва да се дадат териториални компенсации.³⁶ Въпреки провокативната формула за компенса-

³⁵ Тодоров, Г. Пос. съч., с. 30

³⁶ АВПР, ф. Канцелярия, 1885, г. 107, л. 11—12, 34

ции (защо, никой тогава не обяснява) тази позиция на Австро-Унгария също свидетелства за бърза еволюция в посока към приемане на създадените обективни реалности на Балканите след 6 септември. Сърбия, облегната на своята покровителка, смята, че е в състояние да поставя условия. В нота от 14 октомври тя иска от посланиците на великите сили в Цариград, които вече се готвят за предстоящата конференция, да се възстанови старото положение в Източна Румелия. В същото време Сърбия поставя въпроса за териториални компенсации от България. От войнствени настроения е обхваната и Гърция. Така тълкуваното балканско равновесие продължава да изостря обстановката, и то пред откриване на конференцията на посланиците в Цариград.

Известно облекчение за България носи поведението на Румъния и Черна гора. В началото румънското правителство издига искане р. Дунав да се обяви за неутрална и българските крепости по дунавския бряг да се сринат. Но след предупреждението на великите сили да не се усложнява положението на Балканите и след като отхвърлят сръбското и гръцкото предложение за антибългарски съюз, румънските управляващи среди официално опровергават слуховете за споразумение със Сърбия и Гърция. Те демонстрират добро отношение към княжеството и поради страха си от Русия. Съединението, което не засяга интересите на Румъния и се смята от всички за неизбежно, означава значително укрепване на българската държава и на нейната самостоятелност. А в Букурещ гледат на това като известна гаранция срещу изпадането на южния съсед под пълно руско влияние. Черна гора не се обявява против обединението на Северна и Южна България и заявява намерението си да пази неутралитет.³⁷

Изравено пред враждебността на Сърбия и Гърция, българското правителство обаче не смята да прави отстъпки от своята територия, нито пък в Македония. Австрийските сондажи за евентуални територи-

³⁷ *Siachir, N* La conclusion de la paix de Bucarest en 1886 au lendemain des événements balkaniques de 1885—1886 — *Revue des études sud-est européennes*, t. III, 1965, N° 3—4, p. 570—571, 574; *Ракочевић, Н* Став Црне горе према уједињењу Бугарске и Српско-бугарском рату 1885 године. — *Историјски записи*, XIV, књ. XVIII, св. 4 Титоград, 1961, с. 30

ални компенсации за Сърбия срещат категоричен отказ в София. „За Видин и окръга му — пише Ил. Цанов — и за чисто българските места в Македония България е готова да жертвува и последния гражданин, и последния сантим.“³⁸ Англия също съветва българите да направят териториални отстъпки на Сърбия, защото смята, че в една война България ще бъде разгромена, а това би я тласнало отново към Русия.

Като държи в ръцете си силния коз на контрол върху положението в Македония, българското правителство успява да избегне общ голям натиск от страна на великите сили, Портата или балканските държави. С непрекъснатите уверения за запазване на мира в Македония то създава важен прецедент в дипломатическата практика. За вътрешното състояние на област, представляваща по всички официални стандарти част от Европейска Турция, България е тази, която е консултирана от великите сили или от която се търсят отговорности, декларации и гаранции.

Въпреки че официално Русия, Австро-Унгария и Германия са възприели тезата за възстановяване на статуквото в Източна Румелия, това е единственото формално съгласие между тях. Руският император не се отказва от изявлението си в Копенхаген, че „за разединение и дума не може да става“. Русия решително възразява против всякакви териториални компенсации на Сърбия и потвърждава несъгласието си за въоръжено навлизане в Източна Румелия. Тази принципна позиция на Русия фактически обезценява формалните декларации на Нелидов и Гирс за възстановяване на статуквото. На 2 октомври силите подписват една идентична покана към България, Сърбия, Гърция и Турция да уважават договорите,³⁹ но не се предвиждат действия, в случай че княз Александър и българското правителство откажат да се подчинят на общоевропейска покана за оттегляне от източнорумелийската територия. Практическата евакуация на Източна Румелия по насилствен път не се обмисля дори между трите съюзнически империи.

В отговор на поканата с две ноти от 5 и 7 октомври,

³⁸ *Външната политика на България* Т 1, N 308, с 598

³⁹ *Pageв, С* Пос съч Т 1, с 597

отправенц до великите сили, българското правителство уведомява, че прави всичко по силите си, за да избегне кръвопролития и да запази мира и спокойствието не само в страната, но и по границите (намек за Македония и за сръбско-българското напрежение). В същите ноти България моли силите за застъпничество пред султана за потвърждаване на Съединението и опазване на мира.⁴⁰

Заедно с тези декларации обаче външният министър Ил. Цанов уведомява всички представители в София за мерките, взети в интерес на защитата на новата държава, и започналото сливане между княжеството и Източна Румелия в административно отношение. Съобщава се, че се укрепва южната граница, премахва се комисарството в Пловдив, свиква се с указ от 7 октомври народното опълчение, повишава се боеспособността на войската в Тракия. Изразена е готовност за отхвърляне на евентуална атака на Сърбия. Българското правителство обръща внимание на чуждите представители, че Османската империя не само е обявила мобилизация, но и съсредоточава въоръжени сили в Солунския и Витолския вилает, което може още повече да дестабилизира вътрешното положение там.

Така България въвежда в балканската дипломатическа практика правото на васална държава да се обръща пряко въз основа на етнически преимущества към великите сили за територии, легитимно принадлежащи на сюзерена. Тази практика след това става всекидневие в българо-турските отношения. Но още по това време тя придобива прецедентна важност в приемането на княжеството и Източна Румелия като единна държава. Разбирайки опасенията на Турция и силите от общ балкански конфликт, българската дипломация и князът непрекъснато изтъкват заплахите, идващи отвън. Александър заявява на английския дипломатически агент в София Ф. Ласелс, а по-късно и на останалите представители в Пловдив, че след отказа на Милан да приеме български пратеник той очаква обявяване на война от страна на Сърбия.⁴¹ Това е отговор на искането на дипломатическите представители в София от 19 ок-

⁴⁰ *Външната политика на България* Т 1, N 315, 320, с. 607, 611—612

⁴¹ НАИИ—БАН, арх. кол. IV, оп. 8, а е. 135, л. 989 (PRO, FO, 78 3770)

томври да се спре съсредоточаването на български войски независимо в каква посока ⁴²

Междувременно Франция, която дотогава следва руското виждане по въпроса, проявява склонност да подкрепи английското становище. При обсъждането на възможностите за уреждане на конфликта френският посланик в Лондон Вадингтон още на 16 септември уведомява Солзбъри, че Франция е склонна да върви с Англия по този въпрос. По-късно, на 12 октомври, Фрейсине казва на руския посланик в Париж барон Моренхайм, че Франция може да участва в конференцията в Цариград на посланическо равнище, но си запазва право на собствено мнение.⁴³ В навечерието на конференцията френското правителство заявява, че ще участва при условие да се действа с предупреждения, а не с военна намеса. Така единственото единодушно решение, до което стигат великите сили, е съгласието им за свикване на конференция в Цариград. Това решение е благоприятно за съдбата на Съединението. Дипломатическата борба се концентрира в Цариград.

Последното консултативно съвещание на посланиците от 18 октомври решава конференцията да се открие на 24 октомври в Топханенския дворец. Почти веднага след обявяване на датата на конференцията телеграфните агенции разнасят една мрачна новина. С указ от 22 октомври княз Александър е отчислен от почетния състав на руската армия, като му се отнема званието генерал. Тази новина е приета като морална детронация⁴⁴ на Батенберг в момент, когато великите сили упълномощават своите посланици в Цариград да разискват конкретно източнорумелийските работи. В такива условия започва своята работа Цариградската конференция. Още на първото заседание външният министър Саид паша, който е и председател на конференцията, представя неясното искане за възстановяване на статуквото на базата на Берлинския договор, без обаче да се предвижда пряка акция на Турция в Източна Румелия в случай на отказ. На второто заседание — на 25 октомври, руският представител посланикът А. Не-

⁴² Пак там, а е 132, л 958—975

⁴³ DDF s I, t VI, N. 78, N 105

⁴⁴ Радев, С Пос съч Т 1, с 5⁹⁴

лигов се произнася за възстановяване на статуквото, което би осигурило мира на Балканите и сигурността на подписаните договори.⁴⁵

Тази декларация на Нелигов, подкрепена от представителите на Германия и Италия — Радовиц и Корти, свидетелства, че въпреки своето негативно становище към евентуална окупация на Източна Румелия от Турция руският император няма да направи очаквания от българите политически жест. А. Нелигов подробно мотивира своето становище с историческа, морална и юридическа аргументация. Той посочва опозицията на Англия на Берлинския конгрес срещу голяма България и обстоятелството, че тогава Русия приела английското становище в интерес на спокойствието на Балканите и в унисон с европейския концерт. По същите причини днес Русия иска „формалното възвръщане“ на статуквото в Източна Румелия. Макар че формалното или фактическото възстановяване на статуквото не е практически посочено, нито пък са установени начините на неговата конкретна реализация, позицията на царизма влошава положението на българите, които чакат с вялнение изхода от започналите дипломатически прения. Колкото и неестествено да изглежда, усилията по саботиране на такава насока в дипломатическите дискусии се падат на У. Уайт.

Заслугите на Уайт в дипломатическата история на българското Съединение могат лаконично да се изразят в следното: въвеждане на понятието „желанията на населението“ в аргументацията по източнорумелийския въпрос, уверения към Кямил паша и Саид паша, че Съединението не застрашава турските интереси (мно-го трудна за изпълнение задача), предупреждения едновременно към Сърбия и Гърция (особено към втората) за сдържаност и отказ от пряка намеса и накрая непрекъснато протакане на заседанията на посланическата конференция, когато там надделяват идеите за обща декларация в подкрепа на възстановяване на статуквото. Още на второто заседание У. Уайт прави декларация от името на своето правителство, в която предлага преди всичко да се проучи положението в Източна

⁴⁵ *Протоколите* на Цариградската конференция по работите в Източна Румелия С, 1886, 13—16

Румелия и да се намерят „най-сигурните и най-действиелните средства за подобруването съдбата на нейното население“⁴⁶. Английският представител умело представя своето предложение като средство за запазване целостта на Османската империя. Тази стъпка развива вече лансираната теза за „желание на населението“, което никога не е било фактор при вземане на дипломатически решения, най-малко за Форин офис. Независимо от съображенията на Англия тезата ѝ в дадения случай е в услуга на укрепване на Съединението.

Своеобразният саботаж на Уайт на обявените цели на конференцията е забелязан още на първите заседания от враговете на Съединението. Сръбските представители във Виена и Цариград съобщават в Белград сериозните си опасения от безсмислието на конференцията при нарастващата опозиция от английска страна⁴⁷. Сръбският представител в Лондон Ч. Миятович също споделя тези мисли, още повече че е лично предупреден за английските позиции към България.⁴⁸

На заседанието от 28 октомври Сауд паша в качеството си на избран председател прави следните предложения: 1. Да се прояви снизхождение спрямо княз Александър при условие, че той оттегли войските си от Източна Румелия. 2. Да се назначи валия (генерал-губернатор) на областта съгласно установения ред. 3. Да се обявят най-подходящите средства, чрез които да се достигне поставената цел — княз Александър да съблюдава задълженията си, определени му от договорите. Заедно с това османското правителство иска декларация от силите, че уреждането на румелийския въпрос няма по никакъв начин да накърни материалните и териториалните интереси на Турция и че след възстановяване на статуквото империята си запазва правото да укрепи с допълнителни фортификационни средства планинската граница на Източна Румелия. Портата иска гаранции с цел да „откопчи“ нещо от великите сили.⁴⁹

⁴⁶ *Протоколите* на Цариградската конференция, с. 17

⁴⁷ *Mijatovich, Ch* The Memoirs of a Balkan Diplomatist New York, Toronto, Melbourne, 1917, p. 49

⁴⁸ Архив Српске Академије Наука и Уметности (АСАНУ), шифр бр 9873

⁴⁹ *Протоколите* на Цариградската конференция, с. 26

Дори и този сравнително умерен проект не е приет от английския представител, който отново иска от посланиците участници в конференцията една анкета за положението в областта с цел да се улеснят заседанията и решенията на конференцията.⁵⁰ С повторното предложение за анкета британският представител отлага разискването на въпроса. От друга страна Нелидов се обявява против амбициозните планове на Турция за подсилване на българо-турската граница. В духа на историческите принципи на руската политика той не може да приеме дори и временно засилване на Османската империя. Уайт не взема отношение към тази турска инициатива и тя бързо отпада.

Нежеланието на Франция, Австро-Унгария и Италия да подкрепят по-активно предложението на Нелидов отслабва и турската позиция. Самата османска дипломация се лута в търсене на формула, която да запази част от все по-намаляващия и престиж и в същото време да намери по-реалистичен подход при решаването на източнорумелийските работи. На 31 октомври турският представител внася ново предложение, с което се предвиждат някои конкретни мерки: 1. Специален султански пратеник да покани княза да напусне областта. 2. Този пратеник да призове населението към подчинение. 3. В областта да се изпрати извънреден комисар, който да управлява до назначаването на генерал-губернатор. Интересно е, че новото турско предложение „заема“ част от английската идея за анкета, която обаче следва да се извърши от смесена комисия на великите сили, след като князът заедно с българските войски се оттеглят от областта.⁵¹ Това е крайният вариант на османската активност по съединисткия въпрос до избухването на Сръбско-българската война.

Въпреки че тази умерена програма е подкрепена от Русия, Австро-Унгария, Италия и Германия, тя също не е приета поради опозицията на Уайт, към когото този път се присъединява и маркиз дьо Ноаи — представител на Франция. И двамата се ограничават с изявление, че ще докладват предложението на своите правителства. Уайт отново прави доста обстоятелствена декларация

⁵⁰ Пак там, с. 39

⁵¹ Пак там, 42—43

за необходимостта от анкета, преди да се разгледа новото турско предложение. Само по този начин според английското правителство би могло да се „укрепи и запази Османската империя“⁵².

За наблюдаващите конференцията политици, а и за сите участници в нея става ясно, че поставеното от Англия условие за анкета е само форма за саботиране на конференцията. С възражението си Уайт фактически налага своеобразно вето, което прави невалидна всяка обща декларация на представителите на великите сили. Като се има предвид, че всички сили, включително и Русия, изрично забраняват на Портата да упражни своето съзеренно право над бунтовната провинция, трудно е да си представим до какво принципно обединение би могло да се стигне при съществуващите разногласия между великите сили.

Докато в Цариград се водят безплодни разговори, Бисмарк предприема нов ход, за да задълбочи още повече англо-руските противоречия. На 30 октомври в секретен разговор с руския посланик в Берлин граф Шувалов той предлага услугите си да посредничи за постигане на споразумение между Русия и Австро-Унгария по въпроса за влизане на руски войски в България, ако българското правителство откаже да се подчини на решенията на конференцията. Канцлерът се опитва да тласне руското правителство към крайна и опасна намеса в българския въпрос. В Петербург обаче не се поддават на тази привидна демонстрация на подкрепа на царската политика. На доклада на Шувалов император Александър III слага резолюция: „Аз никога няма да се съглася на окупирание на България от нашите войски.“⁵³

Уведомяван редовно за турските предложения в конференцията, лорд Солзбъри просто ги игнорира. Чрез Уайт той подсказва вместо тези неясни и бързо променящи се идеи Портата да предложи кандидатура за нов генерал-губернатор (главен управител) на Източна Румелия.⁵⁴ Това е повече от намек за английската формула за персонална уния, инструкции за която Уайт е получил още при откриването на конференцията.⁵⁵

⁵² *Протоколите на Цариградската конференция*, с. 45

⁵³ ЦГИА, ф. 568, оп. 1, ед. хр. 96 л. 41

⁵⁴ PRO, Foreign Papers, Turkey, 78 3755, N. 496.

⁵⁵ *Радев, С.* Посъч Т. 1, с. 571

Така работите на конференцията водят до загънена улица както поради непрекъснатата английска опозиция, така и поради предпазливостта на останалите сили за евентуално даване на картбланш на Турция в източно-румелийския въпрос. Най-голяма заслуга за провала на конференцията обаче има българската дипломация, която хладнокръвно изчаква неиния изход, без да се поддава на сръбските погранични провокации, без да настоява за прибързани решения от страна на силите и без да дава никакъв допълнителен повод за реакция и намеса. Българското правителство не се поддава на явния блъф на великите сили с искането за възстановяване на статуквото. То явно изключва всякакво доброволно изтегляне на войските от Източна Румелия, а това е единственият начин да се задоволят исканията на враждебните на Съединението сили.

Благоприятният застои в разискванията на Цариградската конференция е разбран от крал Миланова Сърбия, която съсредоточава край Ниш значителна за тогавашните мащаби армия и в същото време фабрикува всякакви измислици за български нападения на оголената от български войски сръбско-българска граница. Загържането на работата на конференцията и спокойната изчаквателна позиция на България са оценени в Белград като начало на признаването на Съединението. Сръбският крал Милан и неговото правителство решават да започнат една война с исторически последици за отношенията между двете страни.

Въпреки заплахата от Турция, която още на 26 октомври заявява, че гледа на едно сръбско нападение на България като на нахлуване в нейна територия,⁵⁶ и предупрежденията за въздържаност от всички европейски столици Сърбия протяга завоевателни ръце към едно дело, което с нищо не засяга нейните държавни и национални интереси. На 2 ноември, като се позовава на несъществуващ пограничен инцидент, тя обявява война на България и с това внася най-опасния и най-драматичния елемент в историята на българското Съединение. От зелената маса на дипломатическите прения съдбата на това историческо дело е пренесена на бойно-

⁵⁶ НАИИ—БАН, арх. кол. IV, оп. 241, а е 67, л. 179 (PRO, FO 78 3772)

то поле, където българският народ удивлява света с патриотизма, храбростта и готовността си за борба.

Обявяването на война между две балкански държави — първият печален прецедент в тяхната нова история, става обект на първи дипломатически реакции, които временно изместват вниманието от Съединението и често не са пряко свързани с него. Обстоятелството, че конференцията в Цариград отказва да разгледа сръбските претенции, още не означава, че тази страна тръгва единствено на собствен риск в това опасно начинание. Въпреки че в началото вероломният авантюризм на Сърбия силно контрастира на българската позиция на изчакване и на уважение към Европа, българското правителство и народ са оставени изцяло сами срещу това нападение. Декларациите на симпатия на Англия и отчасти на Франция към Съединението не се проявяват в каквито и да е мерки за подкрепа на България, които да възпрепятстват агресора. Съдбата на Съединението, а и на цялата българска държава престои да се реши на бойното поле.

Най-напред Турция вижда във войната отлична възможност без никакви собствени рискове да се настани в Източна Румелия, понеже Сърбия извършва нападението в името на Берлинския договор. Русия е крайно разтревожена от войната между освободените от нея народи, но тя се надява, че при българско поражение княз Александър и П. Каравелов ще бъдат дискредитирани. Въпреки официалните заявления, че прави всичко възможно да въздържи Сърбия,⁵⁷ Австро-Унгария насърчава крал Милан, защото предпочита нейното „протеже“ да се насочи на изток към България, т.е. по-далече от интересувашите я области Босна, Херцеговина и Солун. Общата дестабилизация на Балканския полуостров при разклатеното руско влияние в този район открива нови възможности за дележ на балканското наследство на Турция и на първо място за Австро-Унгария. След обявяването на войната австро-унгарският министър на външните работи Калноки пише в Белград, че „войната не е изненада за Австро-Унгария и тя желае на Сърбия

⁵⁷ *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914 Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes* Bd IV. Berlin, 1927, N. 785.

всички успехи⁵⁸. В условията на англо-руския дипломатически дуел в Цариград по съединисткия въпрос Бисмарк с готовност вижда перспективи за задълбочаването на враждата между Русия и Англия, при което зависимостта на първата от „съюза на тримата императори“ автоматически се увеличава.

В отговор на посланието на българския външен министър Ил. Цанов по повод обявяването на войната Портата изтъква, че макар и Сърбия да е виновна за прякото започване на военните действия, главен виновник за конфликта е България, която с нарушението на Берлинския договор е създала проблеми на османското правителство и напрежение на Балканите. Дори и английското правителство, което с цел да задълбочи противоречията между Русия и България се е ориентирало към условна защита на Съединението, изразява чрез своето дипломатическо агентство в София само платонични пожелания за благоприятен за България изход на войната.⁵⁹ Едва ли някой в Англия сериозно вярва в това. Така въпреки постъпките пред Австро-Унгария да възпре Сърбия нито една от великите сили не предлага прекратяване на боините действия след нахлуването на сръбските войски. Тази позиция ярко контрастира с недовусмислената и на места заплашителна позиция, която силите заемат по отношение на евентуална османска интервенция.

Локалната сръбско-българска война, териториално ограничена, се смята за по-малко опасна, понеже не засяга османски провинции в Европа. Всички сили след Съединението съветват България да отстъпи значителни свои територии като компенсация на Сърбия, и то дори го района на Радомирско, с което столицата София би се изложила на пряка стратегическа заплаха. Това е куриозно положение — силите възразяват срещу нахлуване на единствено засегнатата Турция в източнорумелийска територия, но не подкрепят България, когато Сърбия иска да отнеме територия от другите райони на княжеството. В такава обстановка крал Милан и неговите съветници и поддръжници разбират, че е по-добре да се възползват от липсата на съюзници на

⁵⁸ *The Holstein Papers* vol II, Correspondence, p 254

⁵⁹ *Graves, R Storm Centries in the Near East* London, 1923, p 68

България по този въпрос, отколкото напразно да чакат антибългарски решения на конференцията, която явно пропага. Решението на сръбския крал да нападне България не е мистичен изблик на решителност у един картоиграч, както ефектно го описва С. Радев,⁶⁰ а резултат от обмислен анализ на балканската политическа обстановка, в който погрешно е оценен само един елемент — решителността на българите да защитават с кръв и умение младата самостоятелност на страната и нейната териториална цялост.

⁶⁰ Радев, С. Пос съч Т 1, с 604

4.

Изпитанията на войната

На 2 ноември 1885 г. Сърбия обявява война на България. В манифеста на крал Милан се заявява, че кралството е принудено да започне война поради нарушаването на Берлинския договор от страна на княжеството. Изтъкват се влошените отношения между двете съседни държави, за което била виновна България. Сръбските войски се призовават да защитят „правото дело на Сърбия“¹. Продължителната сръбска дипломатическа офанзива и провокациите по границата завършват с нахлуване на българска територия. Чрез гръцкия дипломатически агент в София Рангабе на 2 ноември към обяд сръбското правителство връчва нота на българското правителство за обявяване на войната. Всъщност военните действия на сръбската войска са вече започнали.

През същия ден княз Александър издава манифест към българския народ. В него се посочва вероломното нападение на Сърбия и се призовават всички граждани, способни да носят оръжие, да се притекат в името на „своето отечество и свобода“². Заедно с това българският външен министър адресира до представителите на великите сили в София нота, в която съобщава, че Сърбия е обявила война на България и сръбските войски са навлезли в българска територия. Изтъкват се усилията от българска страна да се избегне всякакво стъкновение по границата. „На Европа се пада да отсъди — завършва нотата — кой в настоящия момент е повел

¹ *История на Сръбско-българската война 1885 г* С , 1925, 241—242

² *Пак там*, 243—244

унициативата за тази война и на коя страна е правото.³ В същото време княз Александър телеграфически уведомява султана и великия везир за сръбското нападение и моли сюзеренната власт за подкрепа и съдействие.⁴

Българските призиви остават без отговор. Два дни по-късно от София отново апелират към Високата порта и „висшата справедливост на великите сили, за да вземат решение, тъй като последната дума трябва да принадлежи на Европа“⁵. Въпреки че продължава да търси съдействието на великите сили, българското правителство разбира, че княжеството е оставено само Съдбата на съединеното отечество е в ръцете на българския народ.

Само осем години след Освобождението си младата българска държава трябва да воюва срещу една страна с опит и традиции във военното дело. Наистина Сърбия не разчита само на изненадата и затрудненото положение, в което е поставено княжеството след провъзгласяване на Съединението. Тя разполага с многочислени и добре обучени въоръжени сили. Със закон от 1883 г. те са реорганизирани в постоянна редовна войска, като срещу България са мобилизирани 59 557 бойци с 618 офицери. По-късно те нарастват до 120 000 души. Офицерският кадръ е подготвен във военното училище в Белград или в чужбина и благодарение на войните срещу Турция през 1876 г. и през 1877—1878 г. добре познава терена на бъдещите бойни действия

Сръбската пехота е въоръжена с модерни пушки „Маузер—Кока Милованович“, които имат по-добри тактико-технически качества от българските пушки Патрони се произвеждат във фабриката в гр. Крагуевац. Артилерията разполага с около 400 оръдия, като се очакват още 306, закупени от Франция. Сръбската войска е снабдена с добро облекло и снаряжение, макар че количеството се оказва незадоволително. По-добре е организирана санитарната част.⁶

Външната политика на България Т 1, N 337, с. 640

⁴ Пак там Т 1 N 38 641—642

⁵ Пак там N 341 с. 647

⁶ История на Сръбско-българската война 1885 г. С., 1971, 126—132

Тъй като се готви за война с България, сръбското главно командване има предварително изработен план. Той предвижда нанасяне на удара в две направления — София и Видин. Разчита се на численото превъзходство на сръбската войска, която с бързи действия трябвало да разгроми българската войска в района на Цариброд — Пирот, да отбие удващите от Южна България части и да превземе столицата. Така че настъплението към София има централно стратегическо значение, а ударът към Видин играе спомагателна роля. Той трябвало да пресече пътя на българските войски от Северна България към столицата. Планът предвижда след превземането на София да се премине към отбрана на Ихтиманската планина. Той трябвало да се реализира от две армии — Нишавска (главна), състояща се от четири дивизии, и Тимошка — от една дивизия, подпомогнати от кавалерия и други поделения.⁷

Състоянието на българските въоръжени сили е значително по-лошо. Създадена след Освобождението, българската войска е млада и без особен опит. Тя се състои от постоянни войски и народно опълчение. За периода от 1878 до септември 1885 г. в княжеството са обучени около 55 000 войници. За същото време в Източна Румелия през казармата минават 16 000 младежи. След мобилизацията войската заедно с опълчението и доброволците има численост около 108 000 души — около 66 259 от Северна България и 42 000 от Южна България. Българските офицери са малко на брой и без достатъчен опит. Повечето от тях получават образование във Военното училище в София, а други — в руските военни училища и академии. Както в Северна, така и в Южна България има голям брой руски офицери инструктори. Когато след провъзгласяване на Съединението те са отзовани от българската войска, местата им се заемат от млади български командири.⁸

Българските войници имат добра бойна подготовка. Благодарение на усилията на руските офицери инструктори и на патриотичния подем след Освобождението във войската са постигнати завидни резултати. Младите бойци проявяват умение в стрелбата и учебните

⁷ *История на Сръбско-българската война 1885 г.*, 138—139

⁸ Пак там, 76—79, 97—98

занятия, подчертано старание и дисциплинираност. В това отношение източнорумелийската милиция е по-назад, което се дължи на обстоятелството, че Главният щаб се намира в ръцете на чужденци, незаинтересовани от доброто състояние на въоръжените сили на областта.⁹ Въпреки това за краткия период на съществуването си българската войска достига добро равнище, което проличава във войната.

Въоръжените сили на Северна и Южна България страдат от обща слабост — различно и недостатъчно оръжие. В пехотата се използват пушки главно от система „Кринка“, „Бердана N. 2“, а има и известен брой пушки „Мартини“, „Шаспо“ и „Шнайдер“. С изключение на пушките „Бердана“, за които обаче патроните са малко, всички останали са остарели системи. Броят на оръдията е общо 204. Незадоволително е и снаряжението на войнишкия състав, а с облекло са снабдени само редовните войници. Повечето от запасните, доброволците и опълченците са облечени със собствени грехи.

Снабдяването с храна не е организирано с оглед на една война. Доставките се осигуряват от частни предприемачи. Липсват складове с продоволствени запаси, което затруднява прехраната на войските във военно време. На помощ се притичва цялата общественост. Големи гарения от храни правят заможни българи от страната, а също и българи от Румъния, Цариград и др. Доброволни помощи се събират от основаните комитети в подкрепа на Съединението, ръководени от Централен комитет в София с председател Т. Иванчев. Така до края на септември Софийският комитет събира и изразходва 40 000 лв., Кулският изпраща 2000 лв., Видинският — 2500 лв., Свищовският — 1000 лв. и т.н.¹⁰ Общо за помощи и поддържане на две доброволчески чети по време на войната Свищовският комитет събира и изразходва 91 331,20 гроша.¹¹

Медицинското обслужване на войската страда от много недостатъци. По това време в България изобщо

⁹ Стателова, Е Изграждане на въоръжените сили на Източна Румелия — *Военноисторически сборник*, 1983, № 6, 14—29

¹⁰ В „Търновска конституция“, бр 170 от 21 септ. 1885, бр 174 от 9 окт 1885

¹¹ БИА—НБКМ, ф 164, а е. 6, л 23—40

няма военни болници, а медикаментите и санитарните материали са в ограничено количество. Още преди да започне войната, спешно се доставят най-необходимите лекарства и медицински инструменти от Букурещ и Виена. С тази работа се заема видният български banker и търговец в Румъния Евлоги Георгиев, който от 22 септември до 5 декември 1885 г. закупува медикаменти и хирургически инструменти за 24 447 франка.¹²

Към действащата българска войска са прикрепени доброволчески дружини. Те са плод на националния подем след Съединението, когато в цялата страна се създава движение за защита на родината. Като доброволци се записват бивши опълченци, участници в националреволюционните борби, стари и калени в боеве войводи, младежи и ученици. Българските студенти в чужбина напускат университетите и поемат към България. В парахода на път към родината студентите доброволци за пръв път запяват написаната от Цвятко Радославов песен „Горда Стара планина“, която днес е национален химн на Република България. Във войната участват и жени — например Й. Маркова и В. Йонина от Видинско, доброволки от 2-ра доброволческа дружина. В редиците на доброволците са и първите социалисти — Д. Благоев и Н. Габровски.

Начело на доброволчески дружини и чети застават старите и известни войводи П. Хитов, дядо Ильо, дядо Жельо, Ангел, Юрука, Богданцалията и др. В София е организирана доброволческа дружина от 450 души, във Варна — чета от 142 души, в Търново — 3 чети и т.н. Създаден е и Ученически легион, който достига 1000 души и първоначално има за задача да пази реда в Пловдив. Доброволците във войната са над 10 000 души. Те имат слаба подготовка и са въоръжени с пушки остаряла система — „Кринка“, „Шаспо“ и др.¹³ Но всички са въодушевени от готовност за саможертва в името на България. Вероломното нападение на Сърбия — пише Д. Благоев — „предизвика едно подигане на националната енергия до най-висока степен. Всичко, способно да носи

¹² БИА—НБКМ, ф 272, оп. 3, а е 867, л. 156

¹³ *Генов, Ц* Доброволческото движение у нас по време на Съединението и Сръбско-българската война 1885 г. — *Военноисторически сборник*, 1954, № 2, 76—94

оръжие, тичаше да застане под знамето на борбата за съединението и за целостта на отечеството¹⁴.

След провъзгласяване на Съединението България очаква нападение от Турция, затова командването спешно изготвя план за евентуална война с нея. В същото време на южната граница са съсредоточени главните сили на българската войска — Източният корпус на действащата армия, състоящ се от 51 800 души с 52 оръдия. Корпусът е разположен в районите на Ямбол и Търново-Сеймен (дн. гр. Симеоновград) така, че да презгради пътя на турските войски по долината на р. Марица и р. Тунджа. Той трябвало да осигури отбраната на Родопит е главно по долината на р. Арда и р. Места. Източният корпус се командва от подполк. Д. Николаев.

На границата със Сърбия са оставени малко сили. Враждебното победение на сръбското правителство подтикна Военното министерство в София да вземе мерки за укрепяване на западната граница и главно на столицата. Извършени са размествания на военни части и усилване на Западния корпус. В навечерието на войната той се състои от 7 отряда — 36 1/2 дружини, 10 ескадрона, 7 батареи. За действие срещу Сърбия са отделени около 17 437 души с 34 оръдия, срещу Турция — около 9226 души с 8 оръдия, и резерв от 3600 души с 8 оръдия — общо 30 263 бойци с 50 оръдия.

Корпусът се намира под командването на майор Ам. Гуджев. Неговите сили са разположени на фронт от 200 км срещу Сърбия на запад и Турция на юг. За отбрана на Северозападна България е формиран Северен отряд с командир майор Ам. Узунев. Той се състои от 17 1 2 дружини, 1 1 2 ескадрона, 6 батареи — общо около 15 000 бойци с 37 оръдия.¹⁵

Въпреки че са наполовина от броя на сръбските войски, тези сили трябвало да поемат удара на нашествениците и да ги задържат до пристигане на подкрепления от Южна България. Сръбското нападение се очаква и все пак обявяването на войната е изненада, доколкото опасенията до този момент са насочени главно към Цариград. Но българското командване не се дезоргани-

¹⁴ *Благоев, Д* Съчинения Т 11, с 89

¹⁵ *История на Сръбско-българската война 1885 С*, 1971, 114—119

зира, а взема бързи мерки за отпор. И още през първия ден българските войници оказват ожесточена съпротива на чуждото нашествие.

На 2 ноември сръбската Нишавска армия настъпва по посока на Сливница. През този ден българските войски при Цариброд (дн. Димитровград) влизат в бой с Дунавската дивизия под командването на ген. Йованович, която имала задача да излезе на линията Вишан—Калотина. Силите са неравни — 1:7 в полза на сръбските войски. Царибродският отряд под командата на кап. Хр. Попов се състои от една дружина, три опълченски чети и един ескадрон. С тези сили той устоява на сръбския натиск до 17 часа. Поради опасността от обграждане командирът на отряда дава заповед за изтегляне. Българските части са принудени да отстъпят на Драгоманската позиция, но Дунавската дивизия не достига до заповяданата линия, а остава да ношува в района на Цариброд.

Сръбската конна бригада, която трябвало да поддържа връзка с Дунавската дивизия, преминава границата едва навечер. Тя се командва от полк. Прапорчетович. Скалистият терен и точната стрелба на българските предни постове забавят бригадата. Когато настъпва нощта, отделни части са достигнали с. Огоровци, а останалите се връщат и заемат позиция на границата. Заблуден за движението на неприятеля, отрядът на кап. Кр. Бахчеванов, който отбранява района, отстъпва на укрепената позиция при с. Бребевица. Тук на 3 ноември продължава натискът на сръбската конница, подкрепена от пехотата. Българските части упорито бранят позицията, като отстъпват крачка по крачка към с. Мало Малово.

Бавно се придвижва и сръбската Шумадийска дивизия, командвана от полк. Бинички. Тя трябвало да напредва по пътя Пирот—Трън и заедно с Моравската дивизия да превземе Трън и Брезник. По пътя си Шумадииската дивизия се натъква на Долноневлянския отряд на кап. А. Букурещлиев, който оказва упорита съпротива. Чак вечерта отрядът се оттегля и заема позиция при с. Долна Невля. Шумадииската дивизия успява да проникне едва на 4 км в българската територия. Моравската дивизия с началник полк. Топалович също не достига до Трън. Авангардът на дивизията преминава

границата в 4 ч. сутринта, но срещу него излиза половината от трънското опълчение и полуеткадрон конни жандарм и в продължение на три часа опълченците отбраняват границата. Тяхната устойчивост и героизъм внасят смут сред сръбските войски. До вечерта дивизията едва достига до връх Голям Руи — с. Зелениград.

През първия ден от войната българските войски отстъпват, като оказват сериозна съпротива. Това забавя настъплението на Нишавската армия и дава възможност на младите български командири да обмислят сериозно по-нататъшните си действия. „Между това — пише Вл. Джорджевич — българите изпънаха бялскаво гнешния ден. Техните малки отдели на границата задържаха цялата наша армия така, че не изгубиха повече от 5—7—10 км.“¹⁶ В това време от Пловдив към София пътува първият ешелон от войските на Източния корпус.

На 3 ноември главните сили на Нишавската армия правят опит за по-сериозно настъпление. Дунавската дивизия подновява усилията си да достигне линията Вишан—Калотина. По решение на щаба на армията българските войски трябвало да задържат противника на линията Драгоманското дефиле — Долна Невля — Вrabча — Трън. За тази цел тук е съсредоточен Драгоманският отряд под командването на кап. Н. Петров. В състава му влизат: отстъпилият Царибродски отряд, 3-та дружина от 4-ти Плевенски полк и една полубатарея от 1-ви артилерийски полк. На Драгоманската позиция се оттегля и Долноневлянският отряд, към който се присъединява ескадрон от 2-ри конен полк и 2-ра дружина от 7-ми Преславски полк. През целия ден българските войски отбраняват позицията, но неприятелят успява да направи пробив на северния участък. Доброволците не издържат на натиска и отстъпват. Въпреки това гясната колона на Дунавската дивизия заема само входа на Драгоманското дефиле. Късно вечерта българските части се оттеглят на Сливнишката позиция.

Придвижвайки се по пътя за Трън, ШумадиЙската дивизия атакува района на Вrabча. На Вrabчанската

¹⁶ *Джорджевич, Вл.* Историја Српско-бугарског рата 1885 г., књига прва, Београд, 1908, с. 315

позиция българите разполагат пет роти, една опълченска чета и шест оръдия, срещу които излизат превъзхождащите сръбски сили — девет батальона, четири батареи и два конни ескадрона. Под силния огън на противниковата артилерия българските подразделения са принудени да отстъпят. Щабът на Западния корпус не съумява да осигури подкрепление на силите, които защищават Врабчанската позиция. Упоритата съпротива на Трънския отряд и на планинския артилерийски взвод на пор. Банов обаче приковава Шумадийска дивизия в района на Врабчанската махала и спечелва ценно време за защитниците на Сливнишката позиция.

През същия ден на Трънската позиция се води ожесточен бой между главните сили на Моравската дивизия (шест батальона, три батареи и един ескадрон) и българските сили, командвани от кап. Ст. Тошев. Отбраната на Трънската дивизия е поверена на една гружина от 2-ри Струмски полк, две роти от 3-ти Бдински полк, рота от 4-ти Плевенски полк, една батарея, две опълченски и две доброволчески чети. В боя се отличават струмци и бдинци, които провеждат успешна контраатака при вр. Мали Руй. Височината Цветков гроб, важен подстъп към Трън, се защищава от Изворския отряд, който понася тежки загуби. Защитниците на Трънската позиция се бият храбро и самоотвержено и късно вечерта след големи загуби се оттеглят по шосето Трън—Брезник.

Въпреки отстъплението на българските войски през втория ден Нишавската армия се придвижва твърде неравномерно към Сливнишката позиция. Тя достига линията Станянци — Караулката — Вишан — Трън — Извор. За да предприеме действия срещу Сливнишката позиция, ѝ е необходимо да проникне напред. А това е спечелен ден за българското командване, което усилено укрепява Сливнишката позиция и съсредоточава войски на фронта.

Впрочем височините на запад от Сливница са избрани за място за решителен отпор още преди започване на войната. Поради силния планински терен това е последната удобна позиция за отбрана на столицата. Укрепяването започва от 10 октомври, но и сега продължават да се строят закрития и редути, копаният се

окопи. На 3 ноември в София пристига от Пловдив главнокомандващият българските войски княз Александър, придружен от министър-председателя П. Каравелов. По това време в столицата вече се чуват оръдейните изстрели от Драгоман. През същия ден следобяд в двора се провежда коронен съвет, на който участват князът, всички министри, началник-щабът на Западния корпус кап. Ст. Паприков и началникът на артилерията кап. Ол. Панов.

След като е докладвано положението на фронта, съветът потвърждава решението боят да се приеме на Сливнишката позиция. Дадено е разпореждане всички части от Западния корпус да се съсредоточат на Сливница и да се изтеглят всички войски от Южна България. Сливнишката позиция трябвало да се задържи до пристигане на частите от Източния корпус. Заповедта на българското командване е тя да се брани до последен човек. Защитата на Източна Румелия е поверена на дванадесет дружини под командването на подполк. Д. Филов и на доброволчески отряди. Препоръчва се, ако турската войска навлезе, да не и се оказва съпротива, за да се предпази населението.¹⁷

На 4 ноември Нишавската армия с мъка си пробива път към Сливнишката позиция. Макар че са по-малочислени и откъснати един от друг, българските подразделения сериозно затрудняват движението на сръбските дивизии. След като защитниците на Драгоманското дефиле отстъпват, Дунавската дивизия влиза в Драгоман, заема вр. Три уши и се разгръща срещу Сливнишката позиция. Но Шумадийската и Моравската дивизия продължават да се сражават с отделни български части в района на Трън. Към 10 ч. сутринта Моравската дивизия влиза в Трън, който е опразнен от българските части. Командирът решава да даде почивка на войниците си и само един полк е изпратен по долината на р. Глоговица. Шумадийската дивизия продължава настъплението, но нощта я заварва на 15 км от Сливнишката позиция. По този начин на 4 ноември сръбските войски не успяват да се съберат пред Сливница и да организират съвместна атака.

Положението на българските войски обаче е тежко.

¹⁷ *История на Сръбско-българската война 1885 С., 1925, 323—331*

Главните сили все още не са пристигнали от Източна Румелия. Численото и материалното превъзходство на противника действа потискащо. С невероятното напрежение на силите българските прикриващи отряди се промъкват към Сливница. Войниците пристигат изморени и съсипани от мъчителното отстъпление. Единственото преимущество на българите е, че се разполагат на укрепена позиция. Вечерта на 4 ноември на Сливнишката позиция се събират дванадесет дружини, четири полски батареи, една планинска батарея, три ескадрона конница и неколкостотин доброволци и опълченци. От Брезник се очаква Трънският отряд с присъединилите се към него части.

С тези сили военният съвет на корпуса, в който взема участие и княз Александър, решава на следващия ден — 5 ноември, да бъде атакуван левият фланг на неприятеля при с. Мало Малово. Сръбското главно командване също планира да нападне българския десен фланг със силите, които има на разположение — Дунавската и Дринската дивизия и Конната бригада. Впоследствие атаката е отложена за 6 ноември с цел да се изчакат изостаналите дивизии.

В мъгливата и студена сутрин на 5 ноември българските войски започват решително сражение. Частите на българския десен фланг, командвани от ротмистър Ан. Бендереv, настъпват към с. Мало Малово. Младите командири умело ръководят бойните действия, а българските войници, много от които за пръв път влизат в бой, проявяват изключителен героизъм. Боевете се водят през целия ден и сръбските войски са принудени да отстъпят. Българите овладяват височината Мека Црв. Успехът на десния фланг не позволява на сръбските части да пробият центъра и левия фланг на Сливнишката позиция. Рано следобед сръбската артилерия открива огън по тях. Централният участък се командва от кап. А. Блъсков, левофланговият — от кап. М. Савов. Опитите на Дринската дивизия да извърши пробив завършват без успех. Сръбските войски са разстроени и понасят големи загуби. Високият морален дух на българските войски, които преодоляват психическия шок от отстъплението през първите три дни, прави силно впечатление на сръбските офицери и на чуждите кореспонденти на бойната линия. Твърде скоро евро-

пейските вестници ще заговорят за умението и бз
страшието на младата българска воиска

През същия ден Моравската дивизия влиза в гр. Бреник, а малките български резерви се оттеглят към Рдомир. Шумадијската дивизия, която трябвало да се изнесе на Сливнишката позиция, преодолява с мъка планинския терен и до вечерта не успява да се съедини с Дринската и Дунавската дивизия. По това време настъпва промяна в положението на българските войски. На Сливнишката позиция пристигат първите ешелони от Източния корпус — пет джужини, три ескадрона и две чети доброволци.

Походът на българските войски от Южна България до Сливница е истински подвиг. От Пловдив до гара Саранбей (дн. Септември) те се прехвърлят с влак, а след това се придвижват пеша. Под непрестанен дъжд и снежна виелица, по разкаляни и неравни пътища войниците вървят без отпих ден и нощ. Нито лошото време, нито гладът или умората могат да сломят техния дух. Твърде малък е броят на изостаналите поради премръзване или изтощение. Себеотрицанието и издръжливостта на българския войник надминава всички очаквания. Има части, които за две денонощия изминават 146 км. Навсякъде населението се старее да подпомогне бойците, обгражда ги с грижи, осигурява коли и коне за превозването им до Сливница, а в столицата ги приемат тържествено. Сам министър-председателят Каравелов всяка вечер посреща войниците при Горубляне. „Те — пише в спомените си Ек. Каравелова — с богра стъпка и голямо въодушевление потегляха по шосето колкото се може по-бързо, за да изминат тридесеттях километра, които ги разделяха от Сливница.“¹⁸

Вечерта на 5 ноември, когато на бойната линия настъпва затишие, в сръбската главна квартира се набелязва план за подновяване на нападението на 6 ноември. Българското командване на свой ред решава да продължи отбраната на Сливнишката позиция. Развитието на военните действия на 5 ноември повдига самочувствието на младите командири и укрепва вярата на бойците. Тъй като се опасява за изхода на боевете, княз Александър изпраща разпореждане до министър-предсе-

¹⁸ Спомени за Съединението с 243

гателя да евакуира държавната хазна и архива на двора с оглед евентуално отстъпление.

В 4 ч. сутринта П. Каравелов свиква Министерския съвет на заседание. Министрите потвърждават решението на щаба на Западния корпус за неотстъпна защита на Сливнишката позиция. В този смисъл е телеграфирано на княз Александър, а и лично председателят на Народното събрание Ст. Стамболов заминава да му предаде становището на правителството.¹⁹

На 6 ноември боевете обхващат цялата линия на Сливнишката позиция. „Времето беше студено, влажно и мъгливо, земята, покрита със сняг — пише Ст. Паприков. — Войниците бяха толкова изморени, че приличаха на мъртъвци, някои войници бяха полубоси и полуголи... Никъде огън нямаше, за да се сгреят. При това те бяха гладни.“²⁰ Но желанието да се прогони нашественикът от родната земя е по-силно от физическите страдания. След сполучливия отпор през първия ден всички са нетърпеливи да влязат отново в бой.

Пристигналите от Южна България подкрепления, посрещнати с всеобща радост, са разпределени на цялата позиция. Въпреки това българското командване набелязва мерки за укрепяване на отделните участъци. Военните действия отново започват на десния участък. Тъй като рано сутринта височината Мека Цръв била изоставена, на ротмистър Бендереv е заповядано да поправи грешката. Той отново организира атака и под звуците на „Шуми Марица“ с гръмогласно „ура“ бойците запълзят по скалистите стръмнини. Сръбските войски отстъпват, без да дочакат удара. Височината Мека Цръв, твърде важна за защитата на десния участък на Сливнишката позиция, отново е овладяна.

В центъра успешно е отбита атаката на сръбската Дунавска дивизия, при което се проявява 4-ти пехотен Плевенски полк. По-тежко е положението на левия фланг, който е заплашен от обхват от юг от Шумадијската и Моравската дивизии. За да предотврати това, кап. М. Савов още през нощта заема хребета Градище—Вишая. В същото време срещу Моравската дивизия, която потегля от Брезник в помощ на Дунавската,

¹⁹ Радев, С. Пос съч Т 1, 630—632

²⁰ Цит по История на Сръбско-българската война 1885—1971, с. 256

Шумадийската и Дринската дивизии при Сливница, е изпратен малък отряд под командването на кап. С. Кисов. Той има непосилната задача да нападне Брезник и да задържи Моравската дивизия.

Отрядът, който се състои от части на 2-ри Струмски и 3-ти Бдински полк, Радомирската опълченска дружина и доброволци, изпълнява поръчението. Кап. Кисов организира гръзка атака на височината Св. Никола, но след ускорения преход неговите бойци са изморени. Подкрепяни от две артилерийски батареи, сръбските подразделения дават отпор и минават в настъпление. Боят продължава през целия ден безуспешно за българите и отрядът започва да се оттегля към Самоков, при което бойците се разпръсват на малки групи. Макар че Брезник не е освободен, Моравската дивизия е принудена да остане в града. Тя настъпва към Сливница едва на другия ден, като оставя в Брезник два батальона.

По-благоприятно се развиват действията на крайния десен фланг на българите. Рано сутринта на 6 ноември отрядът на кап. К. Паница, състоящ се от една запасна рота от 1-ви пех. Софийски полк и македонски българи-доброволци, и Комщицкият отряд на пор. Зафиров предприемат смело нападение срещу сръбските части и освобождават селата Туден и Комшица. Техните гръзки набези предизвикват паника сред неприятеля. Сръбското главно командване се опасява от обход от север и затова подсилва левия фланг на Нишавската армия.

И така, на 6 ноември българите не само отбиват неприятелските нападения, но и затвърдяват позициите си. На Сливница пристигат нови части от Източния корпус, но сръбските войски пак имат числено превъзходство. Разбиването на кап. Кисов предизвиква мрачни опасения. Въпреки това българското главно командване не променя решението си за отбрана на Сливнишката позиция. За да подсили столицата, то създава два отряда, които да охраняват подстъпите от Брезник към София. Под впечатлението на тревожните известия за разстройството на струмската дружина при Брезник княз Александър напуска Сливница рано сутринта на 7 ноември и се отправя за София.

Настъпва най-решителният ден на войната — 7 ноември. Боевете започват още призори, когато мъгла

та се вдига. След кратка престрелка на десния фланг започва ожесточен бой. От хребета Три уши сръбските войски обстрелват височината Мека Цръв, отбранявана само от една българска горска батарея. За да не допусне превземането на височината, ротмистър Бендерев изнася напред две дружини от Бдински и Плевенски полк, а по-късно и една дружина от Дунавски полк. Българските части атакуват хребета Три уши и към 11 ч. превземат източната височина. Сръбските войници не издържат на стремителния натиск и се оттеглят към западната височина на хребета.

В кръвопролитния бой загиват много български офицери и войници. Смъртно ранен е смелият капитан М. Маринов, който ръководи атаката на Три уши. Изключителен героизъм проявява портупей-юнкер Боян Ботев — брат на поета-революционер Хр. Ботев. За устремната атака на Три уши кап. Ст. Паприков пише: „Един сигнал за атака, едно ура отдето и да е, едно движение напред на която и да е част биваше последвано от всички близки части: войниците в пълен безпорядък като рой пчели тръгваха напред и това беше атака, която неприятелят не издържаше и отстъпваше.“²¹ В наикритичния момент в помощ на българските войници идват италианските работници-строители на железопътната линия Цариброд—Вакарел, които помагат като санитари. Те грабват оръжието и се включват в боя.

Въпреки постигнатия успех положението на десния фланг е тежко. Изплашено от настъплението на българите, сръбското командване изпраща в подкрепа на Дунавската дивизия части от Дринската дивизия. Налага се българските войски от центъра да окажат съдействие на частите на ротмистър Бендерев. Инициативата идва от началника на артилерията кап. Ол Панов, които повежда войниците в атака. Дружините настъпват от двете страни на шосето Сливница—Драгоман и до вечерта успяват да отхвърлят Дринската дивизия от лявата страна на шосето към с. Ярловци. През това време на десния участък продължават боевете за Три уши. Дунавската дивизия също не издържа на напора на българските войски и се оттегля към Драгоманския

²¹ Цит. по История на Сръбско-българската война 1885 г. 1925, с. 495

проход. Хребетът Три уши минава изцяло в български ръце.

Отрядът на кап. К. Паница също не бездейства. Чрез неочаквани нападения той гържи в напрежение неприятеля и постепенно застрашава левия фланг на Нишавската армия. След като овладява рубежа Изатовци—Славиня, кап. Паница прониква в тила на сръбските войски. През нощта на 7 ноември той превзема с. Ржана и пленява 35 души и 300 пушки. Акциите на партизанския отряд засилват деморализацията в сръбската войска.

На левия фланг действията се развиват също в полза на българите. Преди всичко главно командване решава да попречи на настъплението на Моравската дивизия към Сливница. С тази задача е натоварен новосформираният отряд на кап. Хр. Попов, който се състои от две софийски и една пловдивска дружина, един ескадрон и една полубатарей. В 8 ч. сутринта кап. Попов побежда войниците с думите: „Над нас днес гледат нашите другари от върховете на Сливница.“²² Отрядът поема към Алдомировци — Гълъбовци — Златуша — Кърнул (дн. Делян). При с. Гургулят българските части влизат в бой с превъзхождащите ги сръбски войски. Те не само спират настъплението на неприятеля, но с помощта на изправените подкрепления му нанасят съкрушителен удар. Редом с войниците се бият селяните от Гургулят. Постигнат е голям успех — Моравската дивизия се оттегля и левият фланг на Сливнишката позиция е осигурен. Неговата отбрана е поверена на струмските и преславските дружини. След една успешна атака срещу височината западно от с. Братушково всички части от левия участък преминават в настъпление.

Така на 7 ноември българите постигат решителна победа. Сливнишкото отбранително сражение завършва с настъпление на българските войски. Провален е замисълът на сръбското командване и София е защитена. Младата българска армия с чест посреща първото сериозно изпитание в своята история. Високият дух на войниците и офицерите, вдигнали се да защитят своето отечество, преодолява несгодите и ужасите през първите дни на войната. Привечер, когато на Сливница

²² Цит. по История на Сръбско-българската война 1885—1971, с. 266

отекват последните изстрели, князът се завръща на бойното поле. Посрещат го с гордост от блестящата победа, макар че картината на фронта е тъжна — голям брой убити, тежко ранени, за които не достигат легла и медикаменти, гладни и изнурени войници. През този ден българските загуби в убити, ранени и пленени са около 1800 души, а сръбските — около 2200.

Вечерта на 7 ноември министър-председателят П. Каравелов телеграфира на пловдивския префект и окръжните управители: „Вчера и днес след продължителна и ужасна битка при Сливница българската войска победи свършено неприятелските войски.“²³ Тази вест бързо се разнася из страната, а чуждите телеграфни станции я предават по цял свят. След дни на безпокойство и тревожно очакване българският народ е обхванат от бурна радост. Победата над по-опитния и многочислен враг ентусиазира млади и стари. Цялата нация напраща силите си, за да подкрепи героичната войска. Към фронта се стичат доброволци, пътуват обози с храна.

През това време европейската преса не скрива изумлението си от подвига на българите. При започването на войната всички са убедени, че българската войска ще бъде бързо и лесно разгромена. Европа смята победата на крал Милан неоспорима. „България непременно ще бъде победена“ — несимпатично споделя лорд Солзбъри с кралица Виктория.²⁴ Сега изненадата от победата при Сливница прераства в нескрит възторг от себеотрицанието на един малък народ, проявил способност да брани своята самостоятелност и свобода. „Европа — пише кореспондентът на „Кьолнише Цайтунг“ фон Хун — се наелектризира от българските успехи.“²⁵

Прег българския народ обаче стоят още много изпитания. Положението в Северозападна България, където действа Тимошката армия под командването на ген. Лешанин, е тежко. На 3 ноември сръбските войски преминават границата и настъпват към Видин в три колони. Срещу тях се изправят българските прикрива-

²³ „Дневен бюлетин“, бр 3 от 8 ноем 1885

²⁴ Grenville, J. A. S. Lord Salisbury and Foreign Policy The Close of the Nineteenth Century London, 1964, p. 25

²⁵ Фон Хун, А Борбата на българите за съединението си Русе, 1890, с 171.

щи отряди, които се състоят предимно от запасници, доброволци и опълченци. Гарнизонът на Кула в състав от една запасна рота, 800 опълченци и 300 доброволци се опитва да задържи врага пред града, но под напора на превъзхождащите го сили е принуден да отстъпи. Кулският отряд е разбит. През това време сръбският десен фланг се разполага на позиция срещу Белоградчик.

За да забави придвижването на Тимошката дивизия към Видин, командирът на Северния отряд кап. Узунов заповядва настъпление към Заичар. На 4 ноември Летящият отряд на пор. Драганов и доброволческият отряд, командван от пор. Ст. Петров, минават границата при с. Брегово и влизат в бой със сръбските подразделения. Българите се бият храбро, но силите им се оказват недостатъчни. С настъпването на нощта отрядите се изтеглят на българска територия, без да са изпълнили задачата си.

Макар че понасят тежки загуби, българските войски забавят придвижването на Тимошката армия към Видин. Кап. Узунов се възползва от това и усилено подготвя крепостта за отбрана. Строят се окопи, поправят се бастиони и укрепления. Външният ров, който опасва земления насип около града, е запълнен с вода, докарана от р. Тополовица. На 5 ноември една част от сръбските войски е край гр. Кула, а друга — обстрелва Белоградчик. В помощ на гарнизона на града са изпратени доброволци от Русе. На 6, 7 и 8 ноември сръбските войски в три колони достигат на 5—10 км от Видин. Крепостта разполага със 7 запасни роти, 700 доброволци, една сотня и около 3000 опълченци. Останалите части от Северния отряд се намират пред крепостта, в Лом, по пътя от Лом за Белоградчик и на прохода Петрохан — Берковица.

Тъй като силите не достигат за открит бой със сръбските войски, кап. Узунов избира тактика на отбрана на подстъпите към Видин със слаби отряди. На 10 ноември градът е плътно обкръжен и единствената връзка с външния свят остава р. Дунав. По реката Българската дунавска флотилия, състояща се от три парахода, една яхта, седем катера с петнадесет лодки, два миноносца и два шлепа, доставя боеприпаси и храна на жителите и защитниците на крепостта.

След тридневното Сливнишко сражение настъпва поврат във войната. Българските войски на Южния

фронт преминават в контранастъпление. На 8 ноември командването на Западния корпус дава заповед да се разузнае разположението на противника на левия и десния фланг. Без да знае разпореждането на щаба, кап. Хр. Попов по своя инициатива насочва отряда след отстъпващата Моравска дивизия. Преследвани от кавалерийските взводове, сръбските войски панически се оттеглят по посока към Драгоманския проход и Брезник. В 16 ч. те напускат града, като изоставят голямо количество храни и боеприпаси. Два часа по-късно отрядът на кап. Попов влиза в Брезник.

На десния участък също настъпват промени в разположението на силите. На 9 ноември, придвижвайки се с разузнавателна цел, ротмистър Бендереф принуждава сръбските части да напуснат височината при Цариброд и да се оттеглят в с. Калотино. Като се бои от общо българско настъпление, сръбският главен щаб начело с крал Милан се премества към границата. Оттук той изпраща противоречиви заповеди за разместване на дивизиите. В резултат Нишавската армия отстъпва по цялата линия и се разполага по следния начин: Дунавската дивизия при с. Калотино, Дринската югозападно от Драгоманския проход, Шумадијската североизточно от Драгоманския проход, Моравската в с. Врабча. Уморени и разстроени, сръбските войски не успяват да организират новите си позиции.

През това време българското командване забавя контранастъплението, за да презгрупира силите си. На 8, 9 и 10 ноември на Сливнишката позиция пристигат нови подкрепления от Източния корпус — 6-ти пех. Търновски полк, 8-ми пех. Приморски полк, една пловдивска и една харманлийска дружина, Румелийският ескадрон, артилерия и др. Последните части се движат към фронта без почивка. За да ускорят напредването си, по пътя те изоставят гаже раниците и обоза си. Българските войски на Сливница се състоят от 39 дружини, 6 дружини доброволци и опълченци — общо 40 000 души. За командир на Западния корпус е назначен главнокомандващият източнорумелийските войски подполк. Д. Николаев. Сложен е ред в снабдяването на войниците с храна и са взети мерки за пренасяне на ранените.

Докато българите се готвят да изгонят нашественика от страната, Високата порта изведнъж решава

да се намеси в качеството си на сюзерен. На 9 ноември великият безир Кямил паша телеграфира на княз Александър, че Портата е доволна от изтеглянето на българските войски от Източна Румелия. Тя смята със съгласието на княза да предложи примирие на сръбското правителство и в същото време да изпрати в Пловдив императорски комисар, който да поеме управлението до възстановяване на статуквото. Това — съобщава Кямил паша — е „съобразно мнението на конференцията“²⁶

Независимо от тези уверения великите сили не подкрепят активно закъснялата турска инициатива. На 10 ноември княз Александър в името на „падналите на бойното поле“ отхвърля предложението за примирие „преди пълното опразване на България от сръбските войски“. Заедно с това той предупреждава, че изпращането на императорски комисар в Южна България „би могло да наруши реда и спокойствието сред румелийското население“²⁷. В този дух външният министър Ил. Цанов адресира циркулярна нота до великите сили. Како съобщава съдържанието на разменените с Високата порта телеграми, той моли силите да отложат изпращането на комисар и уреждането на румелийския въпрос до приключване на Сръбско-българската война.²⁸ Българското правителство е решено да продължи военните действия до изгонване на неприятелските войски, защото разбира, че не може да разчита на чужда подкрепа и великите сили не са единодушни по въпроса за Съединението.

Така на Сливница отново загърмяват оръдията. Българската офанзива започва на 10 ноември на десния участък и в центъра. Българските войски настъпват срещу Дринската и Шумадийската дивизия със задача да превземат Драгоманския проход. Боят за височините край с. Драгоман продължава през целия ден. В него се проявяват три дружини на Търновския полк. Българите устремно атакуват височината Остра чука и принуждават сърбите да се оттеглят в безредие. Те понасят големи загуби, но преследването на неприятеля продъл-

²⁶ *Външната политика на България* Т 1, № 344, с. 653

²⁷ *Пак там*, № 344, 653—654

²⁸ *Пак там*, № 344, с. 652

жава до мръкване. Напълно разстроена Дринската дивизия се оттегля към границата Драгоманският проход е овладян от българите.

На 11 ноември авангард на българските войски от десния участък и центъра настъпва по посока към Цариброд със задача да пресече пътя на отстъпващия противник. Северно от с. Драгоил български подразделения се натъкват на изостанали части от Дринската дивизия и успяват да ги изтласкат. Придвижването продължава в пет направления, като по този начин неприятелските сили са изтикани до линията с. Планиница — Цариброд — Радейна. Рано следобед срещу цялата Нишавска армия се изправят 16 1 4 български дружини, 6 ескадрона и 4 батареи, а главните сили се намират още на Сливнишката позиция на около 30 км разстояние. Сръбската пехота и конница два пъти превъзхождат българските, а артилерията — четири пъти.

Българското командване предприема най-рискованата операция през войната. Под огъня на противника четири дружини от 4-ти Плевенски полк и обходната колона на кап. Р. Димитриев атакуват и до вечерта заемат вр. Бабина глава. Овладян е и Остри връх, където сърбите оказват отчаяна съпротива, но не успяват на щиковия удар на българските дружини. Дунавската дивизия претърпява пълен разгром и съдбата на Цариброд е решена.

На следващия ден — 12 ноември, българското командване се заема да затвърди постигнатия успех. Частите на авангарда получават нареждане да укрепят позициите си на височините Бабина глава и Остри връх и да не предприемат настъпление. В тяхна подкрепа от Сливнишката позиция потеглят в две колони главните сили. Дясната колона под командването на майор А. Гуджев в състав осем дружини, осем оръдия и един ескадрон на 13 ноември достига с. Радейна, североизточно от Цариброд. Централната колона начело с подполк. Д. Филов настъпва по шосето за Цариброд и още същата вечер се разполага в района на града. В крайния ляв участък на българските войски също са предприети действия. По заповед на командването на 12 ноември отрядът на кап. Хр. Попов настъпва към Трън. Късно вечерта градът е превзет с изненада.

През същия ден в района на Цариброд отново започ-

ват боеве. Сръбските войски, разположени на Нешков връх зад Цариброд, откриват пехотен и артилерийски огън срещу българските групировки на Бабина глава и Остри връх. Въпреки че не е предвидено настъпление, българите спонтанно се вдигат. На Нешков връх се завързва ожесточен ръкопашен бой. „Тук на върха — разказва съвременник — ... за пръв път в тази война са се срещнали гърди с гърди българи и сърби. Разправата им се захванала вече с щикове, ножове, револвери и юмруци.“²⁹ Чуждите кореспонденти описват боя като кръвава схватка на живот и смърт, завършила с победа на българите, които заемат Нешков връх. И двете страни понасят тежки загуби. От българска страна в боя падат 58 души, а около 200 са ранени. Сръбските загуби са двойно по-големи.

Тази победа открива за българските войски пътя за Пирот. След Дунавската и Шумадијската дивизия е разгромена. Към границата отстъпва и Ржанският сръбски отряд, ударен и разбит от безстрашните бойци на кап. Паница. По целия фронт инициативата е в български ръце. При паническото отстъпление на войските си сръбското главно командване разбира, че трудно може да организира отбраната на границата, претърпява да спечели време, докато пристигнат свежи подпълнения от вътрешността. По нареждане на крал Милан от Белград започват дипломатически постъпки пред великите сили за спиране на българското настъпление.

На 12 ноември Австро-Унгария, Германия и Русия правят колективна постъпка в Белград и София за прекратяване на кръвопролитната война. На следващия ден в българската главна квартира пристига сръбски парламентър, който предава решението на крал Милан да се подчини на волята на Европа. Подполк. Д. Николаев отговаря, че не е получил никаква заповед от върховния главнокомандващ княз Александър.³⁰

Българското правителство решава да не се подчини на помирителната инициатива на трите велики сили, към които се присъединява и Турция. Всъщност тази постъпка е в полза само на Сърбия, тъй като не дава

²⁹ Цит. по Венедиков, Ю История на Сръбско-българската война (1885 г.) С., 1910, с. 264

³⁰ Радев, С. Пос съч. Т. 1, 671—672

никакви гаранции на княжеството, в чиято територия се намират неприятелски войски. На 14 ноември Ил. Цанов отговаря на дипломатическите представители на Австро-Унгария, Германия и Русия, че техният апел ще бъде обсъден след завръщането на княза от боиното поле. Накрая той прибавя, че сръбските войски продължават да бомбардират гр. Видин.³¹ По този начин се обръща внимание на неискреността на сръбското желание за прекратяване на военните действия.

На 13 ноември българските войски трескаво се готвят за изтласкване на сръбските войски отвъд границата. След краткия отдых войниците са отпочинали и бодрни. Спечелените победи и молбите на крал Милан за примирие повдигат бойния дух. Всички са ентузиазирани и готови да се бият до изгонване на последния нашественик от родната земя. Всеки се смята отговорен за съдбата на Съединението и целостта на отечеството. В щаба на Западния корпус се изготвя план за настъпателна операция към Пирот. Дадено е разпореждане за придвижване на частите на кап. Попов и резервите от Сливнишката позиция към фронта при Цариброд.

Под силен дъжд по разкаляните и непроходими пътища упорито напредват войнишки колонни, тежко натоварени волски коли, които пренасят храна, муниции и превързочни материали. За снабдяването на войската се полагат големи усилия, но с отдалечаването на фронта то става все по-трудно. Помощ очакват хилядите ранени, които трябва да се превозят до София. Тук са открити 28 болници, настанени в помещенията на Народното събрание, Народната банка, министерствата, гимназиите и др.

През тези дни Българският червен кръст, макар че е млада организация, без опит и средства, развива твърде ползотворна дейност. Като инспектор на дружеството на боиното поле заминава народният поет Петко Р. Славейков. Заедно с белгиеца д-р Шарл Роа той организира превързочни пунктове в Сливница, Драгоман, Цариброд, Нови хан, Ябланица, Луковит и Саранци. В София дружеството издържа шест болници. То посреща и настанява осем чуждестранни мисии на Червения кръст. На 8 ноември 1885 г. Женевският международен коми-

³¹ *Външната политика на България* Т 1, N 346, с. 655

тет на Червения кръст отправя апел за оказване помощ на България. „Вярваме — се казва в него, — че като сипомниме какво солидарността в злощастие е едно от основните начала на нашето дело, вие ще благоволите да се притечете на помощ на българското гружество.“³²

В отговор на апела в България идват медицински мисии от Австрия, Унгария, Англия, Германия, Румъния, Русия, Хесен и Швейцария. Те откриват болници в столицата и полагат грижи за ранените, особено след погипсане на прамирието. Редица чуждестранни национални дружества на Червения кръст изпращат парични помощи, общо в размер 135 856 лв., а от много страни безвъзмездно се получават хирургически инструменти, медикаменти, дрехи, одеяла и пр.

С оглед на предстоящите действия главните сили на българските войски са разположени на фронт с дължина 15 км от с. Бански дол до Петърлаш. Те трябвало да преминат границата и да настъпят към Пирот в четири колони. Колоната, командвана от майор А. Гуджев, трябвало да поддържа връзка с отряда на кап. Паница и да настъпи в посока с. Крупец; до нея по десния бряг на р. Нишава да се придвижи колоната на подполк. С. Муткуров; колоната на кап. Н. Никифоров трябвало да се движи успоредно на шосето Цариброд — Пирот и вляво от нея колоната на майор П. Стоянов, която имала за задача да настъпи към Суковския мост и тук към нея да се присъедини отрядът на кап. Хр. Попов. Резервът на подполк. Д. Филов и Конната бригада трябвало да напреднат по шосето Сливница — Пирот.

Срещу тези войски се изправят основните сили на Нишавската армия, заела позиция пред Пирот. На границата са оставени само 8150 сръбски войници. Левият фланг на Пиротската позиция се отбранява от Шумадийската дивизия, центърът — от Дунавската дивизия, и десният фланг — от Дринската дивизия. Моравската дивизия е в резерв, разположена зад десния фланг. Този път съотношението на силите е в полза на българите — 42 717 души срещу 32 535 сръбски войници.

Рано сутринта на 14 ноември българските колони

³² Радев, *г-р Н* Делото на Червения кръст в България и странство С, 1909, с. 42

поемат по определения маршрут към границата. Прикриващите сръбски подразделения са отблъснати и към 15 ч. предните части на българските войски се озовават пред Пирот. Колоната на майор Гуджев настъпва към височините източно от с. Извор и се разполага североизточно от с. Бериловци на 700 — 800 м от противника. През нощта е организирана атака на най-важния пункт на северния фланг — височината Църни връх. Изненадани, сръбските войски се разбягват. Колоната на подполк. Муткуров настъпва към с. Ржана, въпреки че е подложена на силен пехотен и артилерииски огън. Българската артилерия успешно подавя сръбската батарея. Сръбските войски не издържат на устремното настъпление и отстъпват. Боят продължава по улиците на града. Той е прекъснат от силен взрив, предизвикан от избухване на склад с бойни припаси. Това увеличава безредието и паниката сред отстъпващите сръбски войници. По заповед на подполк. Муткуров българските части напускат града, за да не бъдат обсадени. Късно вечерта те обграждат Пирот откъм южната страна.

Колоните на кап. Никифоров и майор Стоянов настъпват срещу десния фланг на противниковата позиция. Поради стратегическото значение на южния Църни връх кап. Хр. Попов предлага през нощта височината да бъде атакувана и превзета. Командирът на корпуса одобрява решението и операцията е възложена на няколко дружини под командването на кап. Бахчеванов, който повежда бойците в полунощ. Сръбските войски откриват настъплението и оказват сериозна съпротива. Завързва се един от най-кръвопролитните боеве във войната. С цената на много жертви българите вземат нагмощие и изтласкват сръбските войски от височината.

Рано сутринта на 15 ноември край Пирот се подновяват ожесточените боеве. Колоната на майор Гуджев настъпва срещу цялата Шумадийска дивизия на север от града. Ударът е съсредоточен на височините североизточно от Нишор, които ограждат пътя за Княжевац. След успешна атака сръбските бойци се огъват и се разбягват. Цялата дивизия отстъпва зад р. Темска, преследвана от колоната на майор Гуджев. От 4 ч. сутринта колоната на подполк. Муткуров започва да заема Пирот. Овладейн е хребетът Хисарлъка, западно от града.

Сръбските войски провеждат успешна контраатака

и по улиците на Пирот се завързва жесток бой. Те постигат временен успех, но подложени на силен артилерийски огън, напускат града. Българските бойци от Приморския полк проявяват голям героизъм. Дунавската дивизия отстъпва в пълн безпорядък към Княжевац. Поражение претърпява и десният фланг на противника, срещу който действа колоната на кап. Попов, подсилена с колоната на кап. Никифоров. След като българите овладяват вр. Келташ, Моравската и Дринската дивизия се оттеглят на югозапад. По този начин българските войски се връзват и разделят на две сръбската Нишавска армия. Това открива пътя към Ниш. В двудневното пиротско сражение и от двете страни има много убити и ранени.

През тези дни на Северния фронт българските войски упорито се отбраняват. След като обкръжават Вудинската крепост по суша, на 11 ноември сръбите бомбардират града. Българската крепостна артилерия успешно отговаря. През следващите два дни сръбските войски нападат предните позиции на бранителите. Ожесточени боеве се водят при с. Алибегово и Новоселци, където българите са принудени да отстъпят пред численото надмощие на противника. На 13 ноември следобед ген. Лешанин преустановява бойните действия и съгласно заповедите на главната квартира предлага примирие. Кап. Узунов няма никакво нареждане и съвещения за положението на Южния фронт, но приема да прекрати действията за известно време.

Въпреки постигнатото споразумение и като се възползват от него, сръбските войски се придвижват към крепостта. В отговор българите подновяват огъня. Бойните действия обхващат целия фронт и продължават до вечерта. И този ден упоритите атаки на сръбските войски са отбити от самоотвержените защитници на крепостта.

Новината за българските победи при Сливница подига духа на гарнизона и на обсадените граждани. Населението оказва незаменима помощ на войската. То извършва укрепителните работи, доставя продоволствие и фураж, подпомага разузнаването, а в критичните моменти се включва в боя с оръжие. В защитата на Вудин вземат участие корабите от Дунавската флотилия и Морската част, които снабдяват Северния отряг

с боеприпаси и храни. Само в периода на войната те извършват общо 25 двойни рейса, като превозват войници, тежко ранени бойци, оръжие, брашно, сухари, грехи и др. Първо място държи параход „Голубчик“ с командир мичман Вл. Луцки, под чието умело ръководство се извършват най-много рейсове.

Като разбират, че с открита сила не могат да превземат града, на 14 ноември сърбите започват подготовка за постепенна атака на крепостта. Българите решават да нападнат неприятеля в тил. През същия ден, за да подпомогне видинските бранители, Летящият отряд на кап. Тодоров с част от Белоградчишкия гарнизон, водена от пор. П. Дворянов, атакува сръбския отряд при с. Арчар. Организирано добре, нападението завършва с успех. Сърбите отстъпват към с. Гайтанци. Създават се условия за комбинирани действия на българите — от крепостта и в тила на Тимошката армия.

С оглед на това на 15 ноември кап. Узунов предприема излаз от крепостта. В 5 ч. сутринта отряд под командването на подпор. А. Тодоров напуска града през крепостната стена „Страшен бряг“ и с изненада напада сръбските окопи. Завързва се тежък бой, в който загива командирът на отряда. Героично се сражават и шуменските доброволци, повечето от които са ученици, студенти и учители. На разсъмване подразделенията на отряда се прибират в крепостта. През този ден Летящият отряд на кап. Тодоров и доброволците на пор. Дворянов разбиват сърбите при с. Гайтанци, пленяват едно оръдие и 25 войници. Действията на отрядите ангажират значителни части от сръбските обсадни сили и облекчават положението на видинския гарнизон.

На 16 ноември кап. Ат. Узунов получава съобщение от Калафат за сключеното примирие Ген. Лешанин също знае за примирието, но независимо от това подновява нападението срещу крепостта. Щурмът продължава до полунощ, но завършва с неуспех. Надеждите на сърбите да изненадат гарнизона не се оправдават. Военните действия на Северния фронт са преустановени едва на 17 ноември. През този ден в Белоградчик пристига старият народен деец П. Р. Славейков, за да се присъедини към самоотвержените защитници на града, които ликуват от постигнатата победа. Готовността на населението от Северозападна България да продължи борбата

принуждава сръбското командване да се откаже от надеждите си за по-голям успех. Сърбия разчита чрез примирието да запази завладените територии в Северна България като компенсация за пораженията на Южния фронт.

С ед победата на българските войски при Пирот Австро-Унгария решително се намесва в защита на крал Милан в Сърбия. На 16 ноември по нареждане от Виена в българската главна квартира пристига австро-унгарският дипломатически представител в Белград граф Рене енхюлер. Той се среща с главнокомандващия българската войска княз Александър и от името на великите сили и по-специално на Австро-Унгария, Германия и Русия настоява да се спрат военните действия, като заплашва, че в противен случай българските войски ще срещнат императорските австрийски войски. Прег този ултиматум князът отстъпва. Още същия ден външният министър Цанов съобщава с нота на великия езер и на европейските сили, че в отговор на тяхната колективна постъпка и на декларацията на Кебенхюлер България е преустановила военните действия и приема да преговаря за примирие.³³ Така на 16 ноември на Южния фронт военните действия са спрени и за временна демаркационна линия е определен фронтът.

Преговорите за сключване на примирие обаче се затягат. Сръбското командване предлага войските да останат на позициите си от 16 ноември, да не се извършва разместване на частите, ако е възможно да се пристъпи към взаимно опразване на окупираните територии и примирието да трае до 1 януари 1886 г. Тези предложения не държат сметка за българската победа и не поставят въпроса за започване на преговори за мир. От българска страна издигат следното контрапредложение: сръбските войски да се изтеглят от българска територия, българските войски да останат на заетите позиции, веднага след подписване на примирието да се пристъпи към преговори за мир. Сръбското правителство отхвърля българските условия, като успоредно с това продължава заплашителните си военни приготовления.

Напразно българската дипломация търси съдействи-

³³ Външната политика на България Т 1, № 346, с. 656

вието на великите сили. И този път те застават на страната на Сърбия. В паузата на незагълхналите боеве Австро-Унгария предлага да бъде създадена международна военна комисия от военните аташета на Русия, Германия, Англия, Франция и Италия във Виена и по един представител на Австро-Унгария и Турция. Великите сили решават условията на примирието да се набележат от техни експерти. Комисията се събира в Пирот на 6 декември и започва заседанията. За няколко дни тя изработва договор за примирие между България и Сърбия, без да взема предвид справедливите искания на българското правителство. Според договора примирието ще трае до 17 февруари 1886 г.; първо сръбските, а след тях и българските войски трябва да се оттеглят на старите граници; демаркационната линия трябва да върви по границата, като се образува временна неутрална зона; незабавно да се назначат делегати за водене на мирни преговори и да започне взаимна размяна на пленниците. Актът на примирието е подписан на 9 декември 1885 г.³⁴

По време на събитията Русия не прави политически изводи от твърдата защита на Сърбия от страна на Австро-Унгария. Тя продължава да гледа на Англия като на свой главен противник на Балканите и упорито отказва политически симпатии към България. Царското правителство продължава да гържи на съюза си с Австро-Унгария и Германия. Скоро обаче става ясно, че „българската криза от 1885—1886 г. разкрила реалното значение на австро-германския договор от 1879 г.; тя показала в действие неговата антируска насоченост“³⁵. Но Александър III и привържениците на руско-австро-германския съюз в царското правителство през 1885 г. не преценяват далновидно значението на Съединението и на българските победи, нито обвързването на Сърбия с Австро-Унгария.

Сръбско-българската война, продължила две седмици, завършва с победа на княжеството. Българският народ проявява висока воинска и патриотична доблест и защитава с кръвта си своята национална кауза. Вдъжно-

³⁴ *Външната политика на България* Т 1, N 381, 699—700

³⁵ *Манфред, А* *Внешняя политика Франции 1871—1891* М., 1952, с. 396

вен от героичната саможертва на обикновените български войници, Ив. Вазов ще увековечи техния подвиг в стихосбирката „Сливница“, излязла през февруари 1886 г. Младата българска държава понася тежки загуби — около 700 убити, около 4500 ранени, големи материални щети и 30 000 000 лв. разходи. Ще бъде необходимо доста време, за да се излекуват раните от войната.

Но международният престиж на княжеството нараства. Още в хода на войната Европа научава за себеотрицанието на българския войник, умението и таланта на младите командири. Чуждите военни кореспонденти на фронта — Сп. Гобчевич („Берлинер тагеблат“), А. фон Хун („Кьолнише цайтунг“), Ж. Филион (агенция „Хавас“), Ламот („Тан“), г-р Ш. Роа („Ендепанганс белж“), Юлиус („Дейли нюз“), Ан. Пиотровски („График“), г-р Хитил („Нойе фрайе пресе“), полк. Кочетов („Новое время“) и др., описват развоя на бойните операции и не скриват възхищението си от българите.

И наистина, минала през изпитанията на войната, българската войска зарегистрирва прояви, които ѝ спечелват адмирациите на европейския свят. „Българите — пише до Гр. Начович бележитият чешки историк К. Иречек — са зачудили всичкият свят и ненадейната тяхна победа им е спечелила благоволенieto даже на виенската журналистика, едно нещо, което се счита между най-мъчните майстории на света... Сега всички Европа гледа на България с други очи.“³⁶ В голямото изпитание на народния героизъм и саможертва се ражда съединена България.

³⁶ *Миятев, П* Из архива на Константин Иречек Препуска с български Т 1, С , 1953, с 273

5.

Извоюван мир

Неочакваният развой на бойните действия по време на войната, в която българите спечелват уважението и възхищението на изумена Европа, внася съществен обрат в самото третиране на източнорумелийския въпрос. Започва нова фаза в дипломатическата история на Съединението, в която вече става дума за намиране на приемлива форма за потвърждение на българското Съединение. Но това се оказва почти толкова трудно, колкото и предишното намерение да се възстанови старият режим в Пловдив. Войната завършва, но изпитанията за българите стоят напред. Триумфът на българското оръжие и безпрецедентната намеса на Австро-Унгария в спасяването на Сърбия извеждат България от предишното положение на „чакаща“ европейските решения сила. Това поражда нови опасения в Цариград за бъдещите българо-турски отношения.

Българската войска е насилствено евакуирана от Пирот въпреки петициите и демонстрациите на честното население за присъединение към отечеството. Сключеното на 9 декември примирие предвижда до края на годината армиите да се оттеглят в граници от преди войната и подписването на мирен договор да стане след два месеца. Като че ли в тази война няма агресори и нападатели, няма победени и победители. Спечелването на войната още не означава постигането на мир, гаранции и сигурност за българската държава. Това е така на сръбско-българската граница, а на конференцията в Цариград работите стоят иначе. Ако в навечерието на войната временният префект на Плов-

гив е уведомен от чуждите консули, че „с изключение на Англия всички сили решили да се възстанови статуквото“¹, то сега към България не се отправят подобни блъфове. В продължилите и по време на войната заседания на Цариградската конференция У. Уайт открито заявява, че Англия отхвърля идеята за възстановяване на статуквото и смята момента за неподходящ за вземане на решения.²

Военният триумф на българите във войната автоматично става дипломатически капитал за съединистката кауза. Франция повтаря английското искане за „помиряване правата на султана със законните аспирации на населението“³. Идеята за възстановяване на статуквото в Източна Румелия практически е изоставена от силите и нейното използване е повече инструмент за натиск, отколкото сериозно приложима алтернатива. Важно значение за отслабване на напрежението по източнорумелийските работи след войната има възприетата от външния министър Н. Гирс по-благоприятна позиция към България. В тази точка Гирс се различава от царя и от неговия посланик в Цариград А. Нелидов. В разговорите си с чуждите посланици в Петербург той не скрива неодобрението си от победението на княз Александър, но в същото време дава да се разбере, че Русия няма да възразява срещу узаконяването на Съединението при удовлетворително за нейния престиж решение. Руският външен министър вече започва да се отнася критично към показния и неефективен характер на германското сътрудничество по въпросите на руската балканска политика.

Въпреки демонстративната подкрепа на германския посланик в Турция Й. фон Раговиц, нито една конкретна стъпка на Русия, насочена към практически действия, не е посрещната с одобрение в Германия. Английското правителство е убедено, че Бисмарк просто използва вербалните декларации на Раговиц в подкрепа на Нелидов само за да скрие тайната си подкрепа на британската политика по този въпрос.⁴ Това е част от

¹ НАИИ—БАН, арх. кол. IV, оп. 52, а е 125, л. 332 (PRO, FO, 195 1511)

² *Протоколите* на Цариградската конференция, с. 91.

³ DDF, s. I, t. VI, № 141—Т

⁴ *Smith, C L The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886—1891. Oxford University Press, 1957, p. 36.*

общата тактика на канцлера, за да убеди Русия, че Англия, а не Австро-Унгария е главният неприятел на руските интереси на Балканите.

Такава е главната цел на водените през целия декември 1885 г. преговори между Солзбъри и германския посланик в Лондон Хацфелд за постигане на общо англо-германско становище по Източна Румелия. Представени пред руския двор като „опит за компромис, за включване на британското правителство в общите решения по българския въпрос“⁵, тези двустранни преговори се водят полутайно. Техните решения или дори отделни разисквания не са публикувани или циркулярно разпространени в другите европейски столици. Независимо от антируския си характер те увеличават общото безсилие на Портата. Тяхната тайнственост и заглушителните действия на Германия допринасят за разклащането на „съюза на тримата императори“ въпреки временното му оцеляване в периода на Съединението. Сложността на междудържавните отношения понякога улеснява, понякога затруднява съединисткото дело.

Постигнатото примирие със Сърбия свидетелства, че България е изправена пред нови трудности въпреки бляскавите си победи при Сливница, Драгоман и Пирот. Изходът от войната слабо влияе за положителна промяна в позицията на великите сили към българите и по-специално върху сръбско-българските отношения. Използвайки васалния статут на българското княжество, отговорните за подписването на примирието сили се стремят и успяват да го сключат през главата на българските управляващи кръгове. В същото време Австро-Унгария продължава да покровителства Сърбия. Победението на членовете на международната комисия по примирието към България е тревожен показател за отношението на великите сили към нея и изхода от сръбско-българския конфликт. Става ясно, че победата е достатъчна за приемане по принцип на Съединението, но не и за намаляване на напрежението между Сърбия и България. За първи път след започване на военните действия българското правителство се среща със суровите реалности на международната политика, поради

⁵ Ibidem, 35—36

които то не може да използва пълноценно резултатите на своята победа във войната.

Линията на нови контрамерки срещу България е погетата от Портата, която вижда в нежеланието на виенската комисия да разреши териториалните искания на България добър за нея знак. От словесно порицание Турция се решава да премине към ограничени практически действия по българския въпрос. Със съгласието на Русия и Австро-Унгария тя изпраща в източнорумелийската територия двама свои представители, чиято мисия е да съобщят на местното население волята на султана да се възвърне старият режим. Плахо замислена, лошо проведена, ефектно и повсеместно конфронтирана от българските власти, мисията на Лебиб ефенди и Гадбан ефенди⁶ е комичен епизод в желанието на Османската империя да играе самостоятелна роля в дипломацията по Съединението.

Пратениците пристигат в Пловдив на 20 ноември. Съгласно инструкциите на П. Каравелов до пловдивския префект П. Димитров те са посрещнати любезно, но като частни лица. Още първия ден Лебиб ефенди и Гадбан ефенди разбират безсмислието на своята мисия. При това П. Димитров ги предупреждава, че не може да позволи разпространението на турската прокламация, която призовава населението да приеме специалния императорски комисар Джебдет паша.

На станалите в Пловдив митинги и при срещите си с П. Димитров и другите дейци на Съединението, в разговорите си с местните консули турските пратеници разбират, че няма никаква почва за османската инициатива по въпроса. При това ентусиазираното население, допълнително въодушевено от победата във войната, знае, че конференцията не може да постигне споразумение за употреба на всякаква сила в бившата Източна Румелия. Английският и френският консул в Пловдив получават инструкция да не се срещат със злополучната делегация, а от Лондон предупреждават Портата, че „ще бъде много опасно, ако султанът изостави своята досегашна мъдра политика по румелийския въпрос“⁷. Мисията на Лебиб ефенди и Гадбан ефенди завършва

⁶ Радев С. Пос съч., с. 705 и сл.

⁷ Пантев, А. Пос съч., с. 113

безславно, провалена от решителността на българската администрация, колебанието на Портата и прегупреждането на Англия. Дватама комисари се убеждават, че възстановяването на статуквото е невъзможно, и за да се оправдаят пред правителството си, искат писмен документ в този смисъл. На 24 ноември руският, италианският и австро-унгарският консул подписват протокол, че разпространението на прокламацията би могло да предизвика безредици в областта. Веднага след това Лебиб ефенди се връща в Цариград, а Гадбан ефенди заминава за София като турски комисар по вакъфите.

След като се справя с тази инициатива на Турция, българското правителство се наема да уреди отношенията си с Русия, още повече че за царската дипломация става безперспективно да възразява срещу Съединението.⁸ Създаденият в края на ноември в Пловдив централен комитет за Южна България начело с епископ Гервасий се стреми да въздейства за смекчаване на императорското негодувание към българския княз в името на съдбата на Съединението. Той се обръща пряко към царя и към руското правителство с телеграми с молба за покровителство в предстоящото ново разискване на българския въпрос. Все с цел да се нормализират отношенията с Александър III и по съвета на руския военен аташе във Виена барон Каулбарс на 10 декември княз Александър издава специална заповед до армията, в която изразява благодарност на императора и на руските офицери, които са дали такава отлична подготовка на българското войнство и с това са допринесли за българската победа.⁹

Тези постъпки, както и последвалата лична молба на княза до Александър III за среща не успяват да убедят императорското правителство, че България заслужава да бъде подкрепяна. В Петербург са силно раздразнени от започналите в българската преса критики към победението на Русия по време на войната и особено от нарасналата популярност на княз Александър, който е сочен от някои европейски вестници като главен герой в победата срещу Сърбия. По същото време английската дипломация прави предпазливи стъпки за установя-

⁸ *История дипломатии* Т 2 М, 1963, с 78

⁹ *Държавен вестник*, бр 115, 14 дек 1885

ване на пряк контакт между България и Турция, за да се елиминира руското схващане по въпроса. На 13 декември се провежда последното заседание на Цариградската посланическа конференция, чиито предложения вече стават част от миналото. От султанската столица Уаит съобщава, че неговите действия не срещат предишната обща опозиция и дори А. Нелидов е смекчил своята позиция.¹⁰

Турско-българските преговори придобиват все по-голямо значение. Важна стъпка в това отношение е съгласието на Турция да поиска от Сърбия парично обезщетение за България заради щетите от войната.¹¹ В този дух Турция и България инструктират своите делегати за мирните преговори в Букурещ — Маджид паша и Ив. Ев. Гешов. Съгласно васалния режим на княжеството пръв представител е турският делегат. От средата на декември между София и Цариград започват и преки разисквания по уреждане на румелийските работи. Българското правителство се възползва от тази нова стъпка на Турция към признаване на Съединението и поощрява княза да подпише в края на декември редица закони, осъществяващи административното и институционното сливане на двете области още преди да се получи съгласието на империята. Гадбан ефенди, който след злополучната османска унициатива в Пловдив е комисар по вакъфите в София, не успява да осуети дори и организационното уеднаквяване на войсковите полкове в княжеството и в Източна Румелия. Князът и правителството бързат, знаейки, че никой не е склонен да помага на България.

В навечерието на новата 1886 г. между България и Турция е постигнато предварително споразумение по „прехвърлянето“ на Източна Румелия в българското управление. То предвижда българският княз да бъде назначен за главен управител на Източна Румелия със съгласието на султана, България да плаща като трибутарно княжество годишно по 6 милиона франка на Портата, да се приеме взаимен отбранителен договор между Турция и България. Българското правителство успява да отхвърли настояванията на Гадбан ефенди за отстъп-

¹⁰ PRO, FO, 78 3756, N 605, Confidential

¹¹ *Външната политика на България* Т 1, N 385, 703—704

ване на гр. Бургас и за разширяване на обхвата на вече завзетата от империята българска територия в Родопската област.

Така още в първия предварителен проект на турско-българското споразумение потвърждаването на Съединението е условно свързано със съдбата и статута на българския княз. Но при тогавашните условия — надуването на сръбския реваншизъм, отново подетата кампании за компенсация сега от Гърция и желязното мълчание на руския двор, този проект, без да най-добрият вариант за уреждане на въпросите си билизира положението на съединена България.

След отпътуването на Гадбан ефенди от София турско-българските преговори се пренасят в Цариград, където в началото на януари 1886 г. отива със специални пълномощия българският външен министър Ил. Цанов. Те се водят при успешното посредничество на У. Уайт,¹² така както и предишните българо-турски разисквания в София са консултирани от английския дипломатически агент Франк Ласелс. Базата на преговорите е вече очертаният проект, постигнат в София. Английското посредничество се изразява най-вече в настояване за засилване на клаузата за отбранителна конвенция Австро-Унгария, Германия и Франция са положително настроени към турско-българските контакти, защото смятат Съединението за свършен факт. Това дава възможност на българското правителство да игнорира английската препоръка за сключване на военна конвенция между България и Турция, която би поставила българската армия на разположение на империята. Още в София на Гадбан ефенди и Ласелс е заявено, че България никога няма да приеме назначаването на султана за главнокомандващ българските войски.¹³ Така е отстранен един опасен стратегически компромис, към който Англия се старае да тласне княжеството. Въпреки последвалите принудителни отстъпки от българска страна такава крайна персонална командна идентификация, която би поставила в опасно ограничение българската политика в близко бъдеще, повече не е коментирана.

¹² ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а е 584, л. 6—7, 19

¹³ PRO, FO 78 3892 (1886—I)

Временното турско благоразположение, а така също и обстоятелството, че великите сили с обща нота от 30 декември 1886 г. настояват Сърбия, Гърция и България да обявят демобилизация, което отговаря на българските намерения и интереси, окуражава софийското правителство да настоява за 25 млн. лв. обезщетение от Сърбия.¹⁴ След като за последен път се убеждава, че не ще намери поддръжка за възвръщането на Пирот и на други свои територии, българската дипломация се насочва към този вариант не само като морално удовлетворение, но и като материален източник за излекуване на раните на националното стопанство, силно пострадало от войната. Всички сили обаче стоят здраво за императивите на Берлинския договор и смятат, че предаването на източнорумелийската власт в ръцете на българския княз е максимумът на принудителните отстъпки. Това се отразява на предварителната подготовка за сключване на мирния договор със Сърбия.

Преговорите по договора са открити в Букурещ. Мястото на заседанията свидетелства за неутралната позиция на Румъния в конфликта въпреки наличието на българо-румънски спорове преди Съединението. На 23 януари 1886 г. румънският външен министър Ферекиди открива заседанията с реч, в която изразява готовността на своето правителство да съдейства за сключване на мира. С по-бързото приключване на избухналия сръбско-български конфликт Румъния иска да отстрани призрака на евентуални балкански компликации, от които особено много се бои. На конференцията Сърбия е представена от Чедомил Миятович — посланик в Англия. Заседанията съпътстват започналите в Цариград преговори за турско-българска спогодба за Източна Румелия. Турция иска да приключи с източнорумелийския въпрос, преди да е сключен договорът със Сърбия. Възползвайки се от дипломатическата заетост на България на два фронта — в Цариград с Турция и в Букурещ със Сърбия, Портата отстъпва от предварителната договореност, постигната чрез Гадбан ефенди в София, и внася съществени изменения в проекта на предлаганата спогодба. Останал без подкрепата на Англия в

¹⁴ *Външната политика на България* Т 1, N 394, 715—716

този случай, българският представител е принуден да приеме неблагоприятната за страната му промяна.

Подписаното на 20 януари 1886 г. споразумение между Ил. Цанов и великия везир и обявеното на следващия ден ираде регламентират в шест точки начина на прехвърляне на властта над бившата Източна Румелия. Управлението на областта се поверява персонално на княз Александър за 5 години, след което с одобрението на султана той може да бъде преназначаван; присъединените от Османската империя родопски села на българи с мохамеданско вероизповедание и няколко села в Кърджалийска околия се потвърждават като османска територия, а при определяне на границата в Родопите се вземат предвид стратегическите особености на района, които са в полза на Портата; взаимна военна помощ в случай на нападение срещу Турция или България; преразглеждане на Органическия устав на Източна Румелия от комисия, назначена от султана и княза. Спогодбата предвижда всички други положения на Берлинския договор да останат в пълна сила.¹⁵

Вероятно българското правителство и лично Ил. Цанов са се надявали, че клаузата за вкарване на турски войски в България ще остане мъртва точка както чл. 15 от Берлинския договор, който предвижда дислоциране на турски войски на Стара планина. Но въпреки тези надежди става факт, че проектът легализира правото на Портата да навлиза с войска в Източна Румелия, а при извънредни обстоятелства и в самото княжество. Наложението от Турция стратегически съображения и дават възможност да постави границата в Родопите така, че българската територия да е винаги лесно уязвима. Проектът е толкова неизгоден за България, че либералното правителство се въздържа от официално му публикуване. Новините за този вариант са посрещнати с негодувание от обществеността в страната. Но понеже спогодбата подлежи на одобрение от великите сили, българското правителство се надява някои от клаузите да се смекчат.

Тези надежди се оказват основателни. Руското правителство веднага излиза с контрапредложения по спогодбата, някои от които отстояват интересите на

¹⁵ *Външната политика на България* Т 1, N° 395, с 718

България. Те са: 1. Да не се споменава името на Ал. Батенберг. 2. Неговото предназначение да става със съгласие на силите. 3. Да бъде ревизиран Органическият устав с оглед на новосъздаденото положение. 4. Да бъде изцяло премахната каквато и да е клауза за взаимна военна помощ.¹⁶ Това частично възражение обективно защитава българския суверенитет, силно застрашен от идеята за „взаимопомощ“ между България и Турция. Руската позиция, станала известна още преди сключването на мирния договор със Сърбия, автоматично облекчава положението на България.

След спогодбата не настъпва подобряване на руско-българските отношения, защото зад отстъпчивостта на българския пратеник в Цариград царската дипломация вижда готовността на княз Александър да закрепя с цената на всичко само собственото си положение. Териториалните отстъпки предизвикват неогорчението на руската общественост, която е недоволна, че българският княз отстъпва на Турция територии, завоювани с руска кръв.

В коментарите на българския печат по спогодбата се активизира русофилската опозиция начело с Др. Цанков, която посочва губелните резултати от несъобразяването на България със съветите на своята освободителка. Опитите на Портата да „скрие“ своето поражение по източнорумелийския въпрос, както и стремежът на силите да не се демонстрира съвсем откритото нарушение на Берлинския договор довеждат до неблагоприятно развитие на регламентацията на Съединението. Според предварителната спогодба България плаща скъпо за едно извоювано с военна победа дело, а княз Александър получава статут на турски паша, поне що се отнася до правата му в Източна Румелия.

В такива условия продължават паралелните преговори в Букурещ, които следва да нормализират сръбско-българските отношения. Разочарованието и безпомощността на българската дипломация се разпространява и тук. Въпреки че Ив. Ев. Гешов, а не Маджид паша е главната фигура в преговорите от българска страна, княжеското правителство е принудено да оттегли своето искане за обезщетение от Сърбия. Тук, както и в

¹⁶ *Пантев, А* Пос съч., с 119

Цариград, сега още повече и по-осезателно се чувства отсъствието на руска подкрепа, която не може да бъде заместена от условната благосклонност на Англия. България е заплашена от австроунгарския посланик в Букурещ с прекъсване на преговорите, ако продължава да настоява за обезщетения. Английското правителство не желае да затрудни антируското правителство в Сърбия и затова не подкрепя България. Междувременно, за да усложни преговорите, сръбският представител предлага да се разгледа спорният въпрос за някои територии край с. Брегово, Вугинско, който още преди Съединението е изострил значително сръбско-българските отношения. От донесенията на Ив. Ев. Гешов до П. Каравелов¹⁷ става ясно, че България няма да бъде подкрепена в каквито и да е искания по отношение на Сърбия въпреки предварителното обещание на Турция, преди Ил. Цанов да подпише спогодбата в Цариград.

Българското правителство разбира, че в този случай то не може да приложи тактиката на поставяне пред свършен факт, защото успешната война със Сърбия поради намесата на силите не му носи никакви стратегически преимущества, от позициите на които то може да поставя условия. Междувременно в Англия е извършена правителствена промяна, наблюдавана в Белград с надежда, а в София с опасение. От февруари до юни 1886 г. на власт е третият кабинет на У. Гладстон, силно ангажиран с Ирландския въпрос, привърженик на „европейския концерт“ и по принцип настроен за разбирателство с Русия. Самата Либерална партия е в идейно и организационно разцепление по вътрешни и външнополитически въпроси.

На 10 февруари сръбският представител внася предложението на своето правителство за мир. Това е проект за мирен договор без всякакви обещания и гаранции срещу рецидиви. В него липсват не само каквито и да е политически и морални удовлетворения, но не се предвижда и обща демобилизация, от която толкова много се нуждае България. Австро-Унгария, Германия, Италия и Англия одобряват този проект.¹⁸ Неговият

¹⁷ *Външната политика на България* Т 1, N 412, 419, 428, 439, с 736, 741—742, 747, 762

¹⁸ Пак там Т 1, N 446, 447, 450, с 770—771, 773

дословен текст гласи: „Възстановява се мирът между Сръбското кралство и Българското княжество, смятано от деня на подписването на настоящия договор.“¹⁹ Единственият жест към България — гържавата победител във войната, е, че е постигнато съгласие мирният договор да се подпише на 19 февруари — денят, в който е подписан договорът от Сан Стефано. Три дни след това българското правителство обявява демобилизация при непрекъснатите заплахи на военните кръгове в Сърбия за реваншистка акция.

Въпреки че не зачита нито вината на Сърбия, нито победата на България, нито жертвите ѝ от тази с нищо непровокирана враждебност, Букурещкият мирен договор от 1886 г. отстранява непосредствената опасност от ново сръбско нахлуване, демонстрира добрата воля и чувството за мярка на българската дипломация и отваря пътя на турско-българската спогодба и признаването на Съединението от страна на великите сили. Той повишава международния авторитет на България, която вече е гледана с друго око от останалите страни.

Това го известна степен помага за облекчаване на нейното затруднено положение. Поради споменатите остри възражения на Русия от първоначалния вариант на спогодбата за признаване на Съединението отпада текстът за взаимна военна помощ и правото на Високата порта да праща войска в българска територия при особени случаи. Улеснено от тази руска помощ, българското правителство не може да устои на възраженията на Русия срещу отпадането на името на Александър I като главен управител на Източна Румелия.

При отсъствието на предишната активна подкрепа от страна на Англия князът се примирява с изменението на чл. 1 от българо-турската спогодба, подписана преди. Впрочем неговото съгласие не е консултирано в случая. В този пункт побеждава руската дипломация, която с това окончателно възвестява, че не е съгласна с присъствието на княза в България като български монарх. Промяната е представена като потвърждение на чл. 17 от Берлинския договор, който определя реда на

¹⁹ Кесяков, Б. Принос към дипломатическата история на България С., 1925, с. 20

избиране и признаване на българския княз, но не посочва неговото име.

Старата английска идея за персонална уния между княжеството и Източна Румелия е осъществена, но с неблагоприятните за Александър ограничителни уговорки, които бележат началото на неговата близка абдикация. След като са уточнени и преодолени и тези последни пречки, турско-българската спогодба е предложена за одобрение пред посланиците на великите сили в Цариград. На 24 март 1886 г. е подписан т. нар. Акт за спогодбата относително работите на Източна Румелия. С това завършват осеммесечните дебати по Съединението, които доминират в европейската политика и дипломация. Този акт²⁰ е изготвен на базата на турско-българската спогодба от 20 януари с главна разлика — отсъствието на името на Ал. Батенберг и липсата на клауза за българо-турска „взаимопомощ“.

Актът е приподписан от посланиците на великите сили в Цариград — А. Нелигов (Русия), У. Уайт (Англия), Х. Каличе (Австро-Унгария), Й. Раговиц (Германия), Г. Аното (Франция), Галваня (Италия), в качеството им на пълномощници, понеже конференцията не е официално прекратена. В деня на потвърждаването на акта Франция се обръща към Високата порта с протест срещу поставените от българските власти митнически постове и ограничения на новата турско-българска (източнорумелийска) граница.²¹ Процедурата на това обръщение показва, че Портата запазва част от легитимните си права върху Източна Румелия, и то не само в качеството си на съюзен на българското княжество. Така българо-турската спогодба, наречена Топханенски акт по мястото на заседанията на конференцията и на подписването на договора, влиза в сила, за да регламентира едно преминало през много драматични перипетии начинание. На 13 април на тържествена аудиенция в София Шакир паша връчва на княз Александър султанския ферман, с който му се поверява главното управление на Южна България.

²⁰ Вж целия текст във *Външната политика на България* Т 1, № 463, 789—790

²¹ *Дамьянов, С* Френското икономическо проникване в България 1878—1914 С., 1971, 55—56

Благодарение на всенародната подкрепа на делото на Съединението, на добре избрания момент в политическата обстановка в Европа, проявената упоритост, спокойствие и умереност в акциите на българското правителство и дипломация, а най-вече поради храбростта на българските воюващи на бойното поле се достига до неутрализиране на противоречията между великите сили и до ограничаване на конфликта на балканския терен и в пределите на европейската политика. Делото на Съединението, макар и незавършено докрай, е спасено от чужди посегателства. Допълнително облекчение за българите представлява и условната подкрепа на Англия, особено преди изхода на Сръбско-българската война. Тази подкрепа, породена от чисто английски интереси, разбира се, не е основание да се твърди, че Съединението успяло „само благодарение на Уайт“²² или че в този въпрос Англия „защищава националните интереси на България“²³. Но позицията на Англия не може да бъде пренебрегвана или тълкувана в стария Дизраелов смисъл в този конкретен случай.

Английската позиция към Съединението е в зависимост от отношението на Русия. Затова отрицателното становище на царското правителство обективно подпомага признаването му. Това становище, независимо от мотивите, които го определят, и от различните степени на проявление има важно значение за съдбата на съединителното дело. Примерът от Цариградската конференция през 1876—1877 г., от Берлинския конгрес през 1878 г., когато срещу руската безапелационна защита на българските интереси се изправя фронтът на западните велики сили, не вдъхва оптимизъм при подобно разположение на силите през 1885 г. Без да се опитваме да правим прогнози каква би била позицията на другите европейски държави, ако Русия би взела под свое покровителство Съединението, можем определено да кажем, че политиката на Петербург в този случай улеснява българите при международното третиране на техния въпрос.

Въпреки неблагоприятните ограничителни услов-

²² *Anastasov, Ch.* The Bulgarians. New York, 1977, p. 120.

²³ *Jelavich, B.* The Ottoman Empire, the Great Powers and the Status Question. Indiana University Press, 1977, 145.

ности и уговорки Топханенският акт приключва положително поставения на 6 септември 1885 г. важен български въпрос. Той предоставя на княза и на правителството възможност да се заемат с „побългаряването“ на Източна Румелия, често пъти в противоречие на самия акт. Започва продължителният, етапно осъществяван път на фактически пълното съединение на Северна и Южна България. На 29 март 1886 г. е отменено военното положение, което възстановява правата на лоялната междупартийна борба и парламентарните разисквания. От края на януари започва смелата и търпелива дейност на правителството, насочена към практическа държавно-правова унификация на двете области. Бюджетът на Източна Румелия става част от българския държавен бюджет. В новоприсъединената област пристига част от софийската администрация, за да поеме някои постове. Нейните бивши жители са облагани с данъци и такси в полза на българската хазна, а мъжкото население има задължения към българската национална военна повинност. С указ на княза от края на март правителството насрочва избори в Южна България за попълване на местата в общобългарското Народно събрание.

На 2 юни 1886 г. е открита Четвъртата извънредна сесия на IV Обикновено народно събрание, на която участват депутати от Източна Румелия. Министър-председателят П. Каравелов обяснява причините за териториалните отстъпки, прави блестяща защита на Съединението на двете области и разяснява бъдещите функции на общите институции в тях. „Съединението зехме, господо! — заявява той. — И мога да кажа, че благодарение на тия отстъпки днес тук заседаваме. Аз зная едно: яйцето ний изядохме, а черупките останаха на другите.“²⁴

Протестите на Портата, великите сили и Сърбия, че свикването на двете камари на едно място е нарушение на Топханенския акт, е оставено без последствие. Въпреки че чак до 1908 г. румелийският въпрос не е официално приет за окончателно решен от страна на силите, обединената българска държава започва своята нормална обща функция. Източна Румелия престава да

²⁴ Дневници на IV ОНС, IV и с., 64—65

съществува дори като географско обозначение. Тя става завинаги част от съединена България. „Пловдивският преврат“, „българският заговор“, „румелийската революция“, както чуждите политици предпочитат да наричат справедливото дело на Съединението на двете изкуствено разделени български области, завършва успешно. От геополитическо понятие, от малка държавица след 1885 г. България се превръща в балканска сила, с която са принудени занапред да се съобразяват и съседните, и големите европейски държави. След Съединението княжеството има 96 345 кв. км територия с население 3 070 988, 23 окръга с 84 околии, 70 града и 4684 села.

*

Международното значение на българското Съединение може да бъде видяно и чрез отношението на една далечна страна като Съединените американски щати. Американската дипломация и преса проявяват необичайно голяма активност при отразяването на това събитие. Не бива да забравяме, че до 1894 г. САЩ нямат нито един представител в Европа с ранг на посланик, а европейската поща на големите американски вестници съставлява не повече от една трета от външнополитическата кореспонденция на периодичните издания въобще. Но в същото време всички американски дипломати в Европа и особено представителите в Петербург, Виена, Берлин, Рим, Париж, Лондон и, разбира се, в Цариград дават обилна и разностранна информация на Държавния департамент за събитието в Пловдив, а американската преса от източния бряг до Пасифика редовно осведомява за Съединението, войната, конференцията, преговорите и мира. Само от 20 септември до 31 декември 1885 г. популярният „Ню Йорк Таймс“ публикува 61 коментара и 11 уводни статии за това събитие и неговите европейски измерения.

В пресата на различните религиозни конгрегации постъпват възторжени свидетелства на американските мисионери, които осведомяват за сплотеността и героизма на българите в тяхната готовност за защита на започнатото дело²⁵ — тема и тон в англоезичната

²⁵ Hall, *W W Puntans in the Balkans* S, 1938 p 60—61

преса, дотогава малко отнасящи се до българите. Необременени с конкретни политически ангажименти по балканските работи, американските представители в Европа могат по компетентно да изразят своето мнение на наблюдатели, понеже техните сведения са освободени от предварителни убеждения и цели. Едуард Фелс в Лондон и Джордж Пенделтън в Берлин виждат „пловдивската революция като съединителен етап в революционната платформа в Румелия“²⁶ Джордж Лотроп от Петербург предупреждава правителството си, че император Александър III е разгневен само от победението на княз Александър и този гняв не следва да бъде приет като преустановяване на руската привързаност спрямо България.²⁷ Представителят на САЩ във Франция Робърт Маклеин пък още при свикване на конференцията в Цариград уверява своя шеф Бешард, че взаимната неутрализация на противоположните сили ще осуети всякакви опити за възстановяване на статуквото.²⁸ Същият Маклеин уведомява Държавния департамент, че въпреки неодобрението си от начина, по който е осъществено Съединението, „Русия е изцяло против всякаква агресия, която може да бъде предприета срещу България в този критичен момент“.²⁹ До същите заключения стигат и американските представители във Виена и Цариград — Антони Кели и Самюел Кокс.

Отличителна черта на тези наблюдения е липсата на политически пристрастия при представянето на позицията на Русия и съобразяване с историческата перспектива в оценката на близкото бъдеще. Повечето американски дипломати докладват незабавно както за истинския смисъл на английската подкрепа на България, така и за двоиствената игра на Бисмарк в изкуството и добре прикрито противопоставяне на Англия и Русия.³⁰ Най-проницателен в това отношение се оказва споменатият американски пълномощен министър при

²⁶ National Archives, NA United States Record of the Department of State Diplomatic Despatches Great Britain vol 152 NA Germany vol 42 N 315

NA Despatches, Russia, vol 8 N 9

NA, Despatches France vol 98 N 91

²⁷ Ibidem vol 97 N 17

²⁸ Ibidem vol 98 N 79-93 Germany vol 42 N 3

Портата С. Кокс, който преди това е влиятелен журналист и историк. В кореспонденцията си до Вашингтон той разкрива, че пловдивските събития не са таен заговор на група офицери и политици, а широко народно движение, което в новите условия след Берлинския конгрес продължава борбата за национално освобождение. По-късно Кокс преразказва тези кореспонденции в книгата си за Турция.³¹ След завръщането си в САЩ той се отдава на активна политическа дейност, често изнася лекции и пише статии за новата държава на Балканите България, а в книгата си отделя две глави за нея. Именно Кокс активно подпомага и разпространява публикациите на Дж. Уошбъри в „Ню Йорк дейли трибюн“, „Индипендънт“ и „Мишинари хералд“³², в които се изтъкват заслугите на българското националноосвободително движение в създаването на българската държава.

Така Съединението, извършено и защитено от самите българи, става отправна точка за историческа преценка на българското минало и за изтъкване на пренебрегваните дотогава културнообразователни постижения и политически инициативи на българския народ. В това отношение Кокс е пълна противоположност на американския представител в Атина Уолтър Фърн, който е враждебен на българското Съединение и смята, че симпатиите на Англия и САЩ спрямо българите в този случай ще отстранят влиянието на тези страни в Гърция, която според него е по-важна, отколкото всичките останали балкански страни, взети заедно.³³

Победението на Фърн поставя един важен въпрос, отнасящ се дори в по-голяма степен за останалите сили от европейския континент, отколкото за САЩ. Честата употреба на понятия като „баланс“, „стабилност“, „териториално равновесие“ и др. свидетелства за нарастващата тревога от страна на великите сили, че неконтролираните и самостоятелни инициативи на отделните малки държави в Европа ускоряват перспективата за избухване на нежелан или прибързано провоки-

³¹ Cox, *S S Diversion of a Diplomat in Turkey* New York, 1887

³² „*The Independant*“, October 29, 1885, 1381—1382, December 10, 1885, p 1589, December 31, 1885, p 1703, „*The Missionary Review of the World*“, 1893, vol 6, p 78—79, 1894, vol 7, p 79

³³ NA, *Con ular Despatches, Greece, May, 1886*

ран конфликт. Желанието да не се задоволяват изцяло национално-териториалните амбиции на малките страни е част от вековната политика на противопоставянето им, за да се осигури стратегическият монопол на великите сили. Уголемяването на България става част от тази нова тенденция в европейската политическа обстановка, при която зависимостта на малките държави и нации относително се намалява без, разбира се, да изчезва напълно.

6.

Уроците от Съединението

Съединението между Княжество България и Източна Румелия, осъществено и защитено от българския народ от септември 1885 до април 1886 г., преминава през много драматични епизоди, най-драматичният от които е кратката Сръбско-българска война, спечелена от българската храброст и патриотизъм. Тази война мобилизира и консолидира националната енергия и показва на света, че българите не са само пострадавши мъченици в политическата история. Съединисткото движение, успешно реализирано и защитено със собствени сили, повишава националното самочувствие на българите, укрепва тяхното убеждение, че те вече могат да бъдат творци на своята национална съдба. От мечтите на Г. С. Раковски и политическите проекти на БРЦК през саможертвената епопея на априлци и героизма при Шипка българите изживяват мъчителните духовни наслоения от робството и показват, че самите те са годни да градят съдбата си и да „правят“ своята история. „Вече никой не може да упреква българите — пише К. Иречек до Гр. Начович след Съединението, — че нямали държавна идея, народно самосъзнание и че тяхната свобода е била само харизано нещо, което не знаели нито да оценят, нито да пазят.“¹

Въпреки прекъснатата и унищожена за векове държавна и институционна приемственост чрез съединисткото дело българите показват, че могат да проявят зрелост и разбиране в сложна дипломатическа обста-

¹ *Миятев, П* Пос съч , с 274

новка, в която се появяват множество явни и скрити фактори и движещи сили. Съединението завършва кратката ера на държавно-политическото „детство“ на българите след Освобождението, завършек, достоен за много други страни, преминали по-спокойно и нормално етапното си развитие към независимост за много повече време. Въпреки опиянението от успеха българските политически дейци се въздържат от хазарта и увлеченията, възможни в момента, и проявяват една рядка за балканските условия последователност. Те са лоялни към силите и Високата порта, но не са сервилни към никого. Не изпадат под ничие влияние заради приетата ограничена дипломатическа помощ. България не познава зависимостта на крал Миланова Сърбия от Австро-Унгария въпреки изпитанията, на които я подлагат дипломацията, войната и враждебното обкръжение от близо и далеч.

В успеха на Съединението се преплитат главно три потока на национални усилия: търпелива подготовка за обявяването му, осъществена от целия народ и местните източнорумелийски дейци; неотстъпна дипломатическа подкрепа на българското правителство в София след провъзгласяването на Съединението и най-вече героизмът на българската армия и опълчение, на обикновените български хора, които не познават изкуството на дипломацията, но умеят да се борят и умират за бъдещето на своето отечество.

Ако в българската следосвобожденска история примерите на самостоятелно реализирани акции са малко, то една от тях е Съединението. Многопосочни и различни са пътищата за осъществяването му. Те минават през масовото народно съпротивително движение срещу решенията на Берлинския конгрес, общонародното движение за обединение, дипломатическите акции от 1880 и 1884 г., усилията за политическо, икономическо и културно сближение между княжеството и автономната област, за организиране на солидни български въоръжени сили. В този процес Княжество България е реалната опора на българското националноосвободително и националнообединително движение. То е ядрото, на което е предоставена ръководната роля в това движение и към което се стремят всички българи извън пределите на свободната държава. Българските дейци полагат

усилия да изградят Източна Румелия не като зависима област, а като държава, но не с оглед на трайно отделно съществуване. Смисълът на техните старания е друг. Държавното укрепване и развитие на Южна България не се прави за задълбочаване на сепаратизма, а за приближаване до княжеството и улесняване на съединението.

Паметната акция в Пловдив от септември 1885 г. се извършва, когато между Княжество България и Източна Румелия не е преставала да съществува общността на българската нация, когато двете правителства са подготвили с целенасочени мерки „съединението на духа“. Това предхожда и предопределя дипломатическото, политическото и административното съединение. Акцията от 6 септември е подготвен и осъществен от БТЦРК, но в защита на делото се включват всички среди на българското общество — от народните маси и интелегенцията до правителството и княза. Чувството за национална общност и стремежът към оцеляване и напредък чрез единство не са накърнени от неизбежните гребни партийни страсти или лични амбиции. И източнорумелийските управляващи, и княжеските правителства, и дипломати, военни и публицисти, официални и неофициални пратеници — всички се подчиняват на високия политически градус на съединителното движение.

Българската общественост и отделните български политически дейци независимо от острите вътрешни разногласия успяват да оползотворят съществуващите противоречия между великите сили и чрез търпеливата си тактика на изчакване постепенно неутрализират тяхното противодействие на Съединението.

Чрез Съединението завинаги бе решена дилемата за Източна Румелия, провокативно създадена от англогерманската дипломация в Берлин. Изкуственото разделение на „румелийци“ и българи, което застрашаваше националното единство на българския народ, бе поместено от самия народ. От гледна точка на по-сетнешните събития и днешната съвременност ние можем сериозно да се позамислим каква етническа изобретателност можеха да проявят враговете на това единство, ако делото от 6 септември 1885 г. не бе така решително започнато в Пловдив, така умело отстоявано в София и Цариград и така храбро защитено при Сливница и Драгоман.

Съединението сложи край на една историческа несправедливост, премахна наложеното през 1878 г. разделение на единната стопанска, политическа и културна общност на българската нация и създаде условия за нейното развитие в единна държава. С победата си срещу армия, имаща вече опита на две боини кампании, България затвърди делото на Съединението и защити националните си територии.

Българските събития от 1885 г. имат и друг смисъл за историята на Балканите. Те са продължение на вековните борби не само на българския, но и на всички балкански народи срещу владичеството на общата за тях угнетителка Турция. Войната, предизвикана от Сърбия, криеше опасност не само за България, а и за Балканите като цяло. Патриотичната решимост и победите на българите дадоха отпор на експанзията на Австро-Унгария на юг, защото именно монархията беше насърчила завоевателните планове на крал Милан, изхождайки от съображения, застрашаващи бъдещето на цяла Югоизточна Европа. Така, отбранявайки Съединението срещу нападението на Сърбия, българската армия показа на все още могъщата Хабсбургска монархия, че претенциите ѝ за териториално разширяване и политическо проникване на влиянието и не ще минат без съпротива и усложнения от страна на балканските народи. В този смисъл изпъкват още по-ясно безумието и абсурдността на войната, предприета от крал Миланова Сърбия не срещу истинските ѝ врагове, а срещу българския народ.

Заедно с това Съединението бе признак и предзнаменование, че въпреки усилията на големите държави да се възползват от упадъка на Османската империя и да възпрепятстват националните движения, нейната съдба е предопределена и тя навлиза в последната фаза на своето съществуване като империя в Европа.

„Румелийците“ не пожелават да станат „румелийци“, да се превърнат в нещо различно от сънародниците си, както им бе предписала късогледата дипломация на буржоазна Европа. Със Съединението България уголемява почти два пъти своята държавна територия. Българската общественост гледа на Съединението като първа стъпка към разкъсване веригите на Берлинския договор и към осъществяване на по-нататъшното осво-

божжение и желаното обединение на целия български народ.

В последвалия след Съединението най-продължителен мирен период в историята на нова България националните усилия са насочени към разширяване на успеха му по отношение на другите райони под чужда власт, населени с преобладаващо българско население. Провъзгласяването на Съединението става полезен пример в сетнешната българска история. То посочва пътя на движението за завършване на националното обединение — самостоятелна народна борба, подкрепяна и подсилвана от свободна България. Недостатъчното осмисляне и прилагане на опита от Съединението от страна на българските буржоазни правителства, а също и неблагоприятната политическа обстановка в Европа осуетяват решаването на тази историческа задача, започнала с Априлското въстание и Освободителната война и успешно, макар и частично, продължена със Съединението. Но събитията от 1885 г. създават необходимите условия не само за развитието на България като независима от Турция държава, а и за формалното признаване на независимостта ѝ и от великите сили през 1908 г.

Успехът на Съединението, колкото и условен да е той в сравнение с националните стремежи, положените усилия и дадените жертви, свидетелства, че малките държави могат да избягнат в известна степен постоянната намеса на империалистическите сили по решаващи въпроси, свързани с тяхното национално и държавно развитие. Обединението на двете части на България през 1885 г. придобива облика на пример с историческо значение за националноосвободителните и обединителните движения през XIX век. Безпредметни са усилията на някои автори да търсят външни вдъхновители, крепители и защитници на българското Съединение. То е резултат от всеобщото желание на нацията, българско дело и българско завоевание. Тъкмо поради това великите сили са принудени да се съобразяват с този реален факт. Те разбират, че ако допуснат турска атака към Южна България, това незабавно ще предизвика въстание сред българите в Македония. А точно тази перспектива е по-опасна за тях и Турция, отколкото съединението на двете Българи. Неслучайно след обявяване на Съединението нито българското правителство, нито

князът се консултира с някакъв външен фактор при решението си да приемат призива на южнобългарските дейци за обединение на Източна Румелия с княжеството.

Половинчатото уреждане от великите сили на съединисткия въпрос през 1885—1886 г. демонстрира типичните за XIX в. ограничени дипломатически решения на националните въпроси, решения, целящи да възпрат освободителните и обединителните движения на народите. Но Съединението показва също така, че изкуствените ограничения и разделения, налагани на тези народи в интерес на чужди сили, не могат да имат трайно съществуване.

При обявяването на Съединението Ст. Стамболов се обръща към българския княз Александър със заплашителната, но съвсем реална дилема: „Прег Вас, Ваше Височество, се простират два пътя: единият е през Балкана за Пловдив (т.е. Съединение и слава — б.а.)..., другият е през Свищов, Дунава за Дармщат (т.е. абдикация и забрава — б.а.).²“ Не е била необходима изключителна решителност от страна на амбициозния млад монарх, за да избере първия път — той знае, че рискува най-много престола, без това застрашен, но си осигурява славата. „Пътят към Пловдив“ е романтичен повик на съдбата за един княз. Но за българския народ този път означава неизвестностите на едно предизвикателство към Европа, което би могло да му струва много скъпо. Стремещт към обединение на нацията и решителността да се отстоява делото, да се утвърди линията на по-нататъшно развитие на българската национална революция и укрепи българската държава са незримите източници на смелостта, упоритостта и последователността, с които българските политици довеждат делото до победен край.

Независимо от съображенията на княза съединисткото движение се развива по свои закони, самостоятелни от монархическите амбиции, а и от партиините спекулации на българската буржоазия. Тази независимост се потвърждава от по-нататъшното развитие на българската държава. Княз Александър си отива, но съединена България остава, злободневната партизан-

² *Спамени за Съединението*, с. 361

щина спекулира с успехите и неудачите на Съединението, но то остава непокътнато от последвалите драматични изпитания в нашата история.

Съединението е голямото начало на малкото българско княжество. Именно оттогава съединена България излиза като действена сила на балканската политическа сцена и в европейския свят и заедно с това става най-значимата държава на Балканите както в териториално и стопанско, така и в политическо и културно отношение. Самоотвержената и героична борба на българския народ разчиства пътя за напредъка на България.

Библиография

Без да претендира за изчерпателност, библиографията отразява научни трудове (книги, студии и статии от периодичния печат и еднократни сборници) от български и чужди автори, публикувани у нас и в чужбина, а също и публикации на документи. Включени са подборно и някои научнопопулярни публикации. Пропуснати са популярните статии от периодичните издания, писани по повод годишнини на събитието.

В предлаганата библиография не е включена литературата, която се отнася за Сръбско-българската война от 1885 г. Макар че войната е тясно свързана със Съединението, сама за себе си тя е голям проблем и заслужава отделна библиография. Направено е изключение само за някои заглавия, посветени на войната, в които се отделя значително място на Съединението.

Библиографското описание е кратко, без поясняваща анотация. Когато дадено съчинение обхваща по-дълъг период или третира повече проблеми, възможност са посочени страниците, отнасящи се за Съединението. Библиографията е подредена в два дяла: „Извори“ и „Изследвания“. В „Извори“ са поставени: публикации на документи, спомени, дневници. Материалите в двесте рубрики са подредени по азбучен ред — първо на кирилица, след това — на латиница.

* * *

ИЗВОРИ

1. *Андонов, И* Съединението Пловдив, 1929, 163 с
2. *Арнаудов, М.* Преди 55 години Към историята на Съединението от 1885 година. — *Българска мисъл*, 15, 1940, № 5—6, 261—270.
3. Архив на Възраждането. Т. 2 Документи по Съединението Погред на Д Страшимиров С., 1908 412 с
4. *Благоев, Д* Преди двадесет години — В кн му Съчинения Т 10 С., 1959, 223—231
5. *Благоев, Д* Принос към историята на социализма в България С., 1976, 88—90
6. *Блъскова, М* и *Д Минцев* Сведения и спомени за Съединението 1885 г. — *Известия на Държавните архиви*, 49, 1985, 11—41
7. *Бобчев, С* Румелиуският преврат — 6 септември 1885 (Според

исторически данни и лични спомени.) — В: Спомени за Съединението от 1885 г С , 1980, 167—180.

8 *Боичев, Т* и *П Зографски*. Съединението на Южна България със Северна Юбилеена книжка. 6 септ 1885—1910. С., 1910, 100 с.

9 *Боичев, Т* 6-и септември 1885 год. — в *Сливница*, № 19—22, 15 септ 1925.

10 *Васильов, Т*. Спомени за лица и събития през XIX—XX век С., 1934, 283—285

11 *Виницки, Д*. Спомени за Освободителната война 1877—1878 г Източна Румелия. Съединението 1885 г. и детрониранието на княза Батенберга 1886 г. Регентството. — В Спомени за Съединението от 1885 г С , 1980, 213—222

12 *Външната* политика на България. Документи и материали. Т. 1. 1879—1886 Гл рег. Д Косев С., 1978, 562—636.

13 *Гарева, М* Дневникът на Георги Абаджиев за Съединението 1885 г — *Военноисторически сборник*, 1986, № 2, 127—145

14 *Генадиев, Н* Мемоари. Т 1 Кн. 1. Съединението С., 1923. 159 с.

15 *Гешов, И Е* Спомени и студии. С., 1928, 138—178.

16 *Гешов, И С* Пловдивски спомени. Към Съединението — в *Мир*, № 9424, 5 дек 1931

17 *Головник, А*. Княз Александър I Български (1879—1886). Варна, 1897, 316—332.

18 *Головника, А*. Спомени за Съединението. — в *Сливница*, № 19—22, 15 септ. 1925

19 *Груев, И* Моите спомени Пловдив, 1906, 75—77.

20 *Дертлиева, А* Съединението през погледа на Продан Тишков (Чардафон), Иван Арабаджията и на техни съратници — *Известия на Държавните архиви*, 49, 1985, 43—68

21 *Димитров, П* Моите спомени и моята дейност по Съединението на Източна Румелия с Княжество България през 1885 год С , 1918 16 с

22 *Доинов, Д* Документалното богатство за Съединението в 1885 г — *Известия на Държавните архиви*, 49, 1985, 3—9.

23 *Иванов, В* Съединението на Източна Румелия с България на 1885 г 6 септември ст стил — В Спомени за Съединението от 1885 г С , 1980, 368—371

24 *Иванов, Н* Спомени 1861—1918 г — в Спомени за Съединението от 1885 г С , 1980, 150—153

25 *Иванов, П* Български триумф. 1885—1910 6 IX 1885 Юбилеини спомени по съединението на Южна със Северна България С , 1910, 16 с

26 *Иконамов, Т* Мемоари 2 изд. Подбор и рег Т Жечев С , 1973, 363—376 1 изд 1897

27 *Илиев, А* Спомени С , 1926, 260—274

28 *Илиев И* Боини реликви от Съединението и Сръбско-българската война 1885 г — *Известия на Националния военноисторически музеи*, 7, 1987, 14—23

29 *Каравелова, Е* За Петка Каравелов *Родина*, 1941, № 3, 74—76

30 *Кацаров, Г* и *И Кеков* Документи по Кресненското въстание от 1878 год С , 1940, 112 с

31 *Кесяков, Б* Принос към дипломатическата история на България Т 1 С , 1925, 16—19

32 *Киамиль паша* Записки великого визиря . — *Известия Министрства иностранных дел*, 1915, № 1, 175—203, 1916, № 3, 133—168

- 33 *Ковачев, Г.* [Спомени за провъзгласяване на Съединението] — В Спомени за Съединението от 1885 г. С., 1980, 351—354
- 34 *Константинов, Х.* Митингът в София на 6 септември 1885 г. за разискване въпроса по прогласяването съединение на Източна Румелия с Княжеството С., 1885, 16 с.
- 35 Кореспонденция по въпроса за Съединението От 4 септември 1885 до 12/27 април 1886 г. С., 1886 34 с. Текст и на фр. ез.
- 36 *Кънев, Н.* Писма на П. К. Шипков за Съединението през 1885 г. — *Известия на Държавните архиви*, 30, 1975, 61—75
37. *Лазаров, М.* [Спомени за Съединението]. — В Спомени за Съединението от 1885 г. С., 1980, 343—350
38. *Лечева, М.* Франция и Съединението 1885 г. (Дипломатическа преписка) — *Военноисторически сборник*, 1986, № 5, 165—175
- 39 *Лъвов, Е.* Румелийски переворот Ист. етюд М., 1886 113 с.
40. *Маджаров, М.* Спомени Презг и ред В. Андриев С., 1968, 523—559
41. *Максим, митрополит.* Спомени за Съединението — 1885 — *Отец Паисий*, 1929, № 20, 310—313
- 42 *Маринов, Д.* Стефан Стамболов и новеишата ни история (Летописни спомени и очерку) С., 1909, 237—243
43. *Мах, Р. фон.* Из българските бурни времена Спомени от 1879—1918 г. С., 1929, 8—22.
44. *Митов, А.* Един спомен [За отношението на Англия към Съединението] — *в Мир*, № 7766, 19 май 1926
45. *Михов, К.* Спомен за войната. Дневник, държан от старши унтер офицера.. от 5-и пехи Дунавски полк за движенията и военните действия на същия полк по съединението на Южна със Северна България и по Българо-сръбската война през 1885 г. Преработил П. Керекоев Силистра, 1886 80 с.
- 46 *Мумджиев, Т.* Спомени по Съединението 2 изд. Т. Пазарджик, 1915. 16 с.
47. *Нанчев, Н.* [Спомен за провъзгласяване на Съединението в гр. Чирпан] — В Спомени за Съединението от 1885 г. С., 1980, 355—357
- 48 *Начович, Г.* Виена, 29 септември 1885. Разговор с Климента, които се връщаше от мисията си в Копенхаген — В. Спомени за Съединението от 1885 г. С., 1980, с. 251.
- 49 *Начович, Г.* Разказ на Негово Высочество [Батенберг] за Пловдивското въстание — В Спомени за Съединението от 1885 г. С., 1980, 249—250
- 50 *Николаев, Д.* Истината по Съединението на Северна и Южна България на 6 септември 1885 г. Лични спомени и преживелици — *в Отечество*, № 247, 19 септ. 1925
- 51 *Николаев, Д.* Съединението — *в Пряпорец*, № 236, 10 септ. 1910
- 52 *Ношков, С.* Спомени на генерал Стилиян Ковачев за Съединението и Сръбско-българската война 1885 г. — *Военноисторически сборник*, 1985, № 6, 120—135
- 53 *Ношков, С.* Съединението и Сръбско-българската война 1885 г., отразени в баварски архивни документи — *Военноисторически сборник*, 1985, № 4, 199—217
- 54 Освобождение Болгари от турецкого ига Документы в трех томах Т. 3 Борьба России и болгарского народа за создание Болгарского государства 1878—1879 Пог. ред. С. Никитина и др. М., 1967, 679 с.
- 55 *Панаретов, С.* Една мисия в Лондон на 1880 г. — *в Мир*, № 9108, 17 ноем. 1930, № 9109, 18 ноем. 1930

- 56 *Пешев, П.* Историческите събития и дейтели. От навечерието на Освобождението ни до днес (С бележки за живота ми) 2 изд С., 1929, 189—191 1 изд 1925
- 57 *Протоколите* на Цариградската конференция по работите в Източна Румелия С., 1886 110 с
- 58 *Радев, С* Едно писмо на княз Александър върху Съединението. — *в Слово*, № 287, 28 март 1923
- 59 *Ризов, Д* Княз Батенберг и Съединението — *Мисъл*, 5, 1895, N. 1, 83—94.
- 60 *Сарафов, И* [За Съединението] — *в Отечество*, № 271, 14 март 19_6
- 61 *Симеонова Р* Съединението на Княжество България и Източна Румелия 1885—1985 Обзор на фотографски материали, съхранявани в сбирката „Портрети и снимки“ (на Народна библиотека „Св. св Кирил и Методи“ — София) Рег. Е Стателова. С., 1985. 107 с.
- 62 *Спамени за Съединението от 1885 г.* Състав Е. Стателова и Р Попов С., 1980 435 с
- 63 *Станчев, Д* Исторически свидетелства за Съединението — *Музеи и паметници на културата*, 1985, № 3, 38—41
- 64 *Станчев, Д* Съединението Пловдивският край в борбата за съединение на Южна със Северна България 1878—1885 Албум С., 1985 144 с
- 65 *Стенографически протокол за митинга в София на 19 март 1884 г* по разискване въпроса за съединението на двете разделени България С., 1884. 22 с
- 66 *Стоянов, З* Заробването на Гаврил паша, 6-и септ. 1885 г. Ра град, 1885 14 с
- 67 *Стоянов, З* Съчинения Т 3 Публицистика Рег Г Боршуков С., 1966 786 с.
- 68 *Съединението на Княжество България с Източна Румелия 1885 г* Каталог на документи Пловдив, 1985 126 с.
- 69 *Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българската война* Дипломатически документи 1885—1886 Състав Ц Тодорова и гр С., 1989 633 с
- 70 *Съединението 1885.* Сборник документи 1878—1886. Рег. Е Стателова, Р Попов, Д Доинов. Състав. М. Блъскова и гр. С., 1985. 708 с.
- 71 *Съединението 1885* Спомену Състав и рег Е Стателова и Р Попов 2 разш изд С., 1985 583 с.
- 72 *Съединението 1878—1885.* Пловдив и Пловдивският край в борбата за съединение на Южна със Северна България. (Албум) Състав. Н Немски С., 1972 128 с.
- 73 *Тангълов, Д* Участието на Панаиот Хитов в Съединението 1885 г (Документи от ЦВА — В. Търново) — *Военноисторически сборник*, 1986, № 3, 205—215
- 74 *Ташева, С. и Н Димитрова* Подготовката и провъзгласяването на Съединението в Татарпазарджишки окръг. — *Известия на Държавните архиви*, 30, 1975, 43—60.
- 75 *Топханенски акт* — В. С Стефанова. Международни актове и говори (1648—1918) С., 1958, с. 170
- 76 *Тошев, А* По неволя поет Спомену от Съединението С., 1938 19 с
- 77 *Филпова, В* Документални материали около съединението на

Източна Румелия с Княжество България — *Исторически преглед* 1955
N 5, 118—120.

78 *Франзов, П* Съединението лични спомени В Спомени за
Съединението от 1885 г С , 1980, 372—374

79 *Цанов, И* Из бележките ми по Съединението (1885—1886 —
Български преглед, 5, 1899, N 8, 2—39

80 *Шилев, П* Спомени от Съединението на Северна с Южна Бъл-
гария през 1885 г Послесл Р Абаджиева Пловдив, 1985 79 с

81 *Шилев, П* Съединението на Южна България със Северна 18 6
септ 1885—1925 Юбилейна книжка Пловдив 1925 31 с

82 *Юрков, Д* Спомени из политическия живот на България С
1922, 73—86

83 *Affaire de Roumelie Correspondance diplomatique* (Le 19 sept — 21
oct 1885) — *Archives diplomatiques*, Ser 2, 19, 1886, 51—107

84 *Blue books*, Turkey N° 1 (1886) Correspondence respecting the Affairs
of Eastern Roumelia and Bulgaria London, 1886 454 p

85 *Turkey N 2* (1886) Further Correspondence London 1886, 455—564

86. *Crise en Orient. Bulgarie* Telegramme, adresse par le prince
Alexandre de Bulgarie aux puissances signataires du traite de Berlin et Note
de la Bulgarie aux Puissances (Sept et oct 1885) — *Archives diplomatiques*,
Ser. 2, 13, 1885, N° 10—11, 216—218

87 *La crise en Orient* Correspondance diplomatique (Decembre 1885)
— *Archives diplomatiques*, Ser. 2, 17, 1886, 113—125

88 *Documenti diplomatici* Questione Turco-Ellelica Rumelia Orientale
e Grecia. Bulgaria 15 sept. 1881—17 dicembre 1889 Ser 1 Rumelia
Orientale Tornata del 25 novembre 1885 Ser 2 Rumelia Orientale Tornata
del 18 gennaio 1886 Roma, 1885—1886 47 p, 59 p

89 *Documents diplomatiques*. T. 23 1885—1886 Affaires de Roumelie et
de Grèce Paris, 1886, 727 p

90 *Documents diplomatiques français* (1871—1914) Ser 1 (1871—1900)
Tome 6 bis (4 mars 1885—29 décembre 1887) Paris, 1928.

91. *Die Grosse Politik der europaischen Kabinette* 1871—1914 Bd 6
Kriegsgefahr im Ost und West Ausklang der Bismarkzeit. 1922 419 p

92. *Huhn, A* La Bulgaria dei Bulgari Note di un testimonia oculare sulla
rivoluzione di Filippopoli e la guerra bulgaroserba del 1885 Milano, 1886
328 p

93. *Mouy, Ch.* de. Souvenirs et causeries d'un diplomate. 2. éd Paris,
1909, 185—205.

94. *Roy, Ch.* Souvenirs politiques et militaires de Bulgarie. Deux
revolutions, la guerre serbo-bulgare Paris, 1887, III 304 p

ИЗСЛЕДВАНИЯ

95. *Англо-русский спор и болгарское объединение* (Иностранное
обозрение 1-го января 1886) — *Вестник Европы*, 1886, N° 1, 411—412

96 *Анев, П* Деиността на руската революционна емиграция в
Пловдивско по време на обединението на България 1885 г — *История
и география*, 1966, N° 5, 51—56.

97 *Бещис, А* К вопросу о русско-болгарских отношениях в 80 гг
XIX в Русская дипломатия и соединение Болгарии 1885 г — *Научни
записки Львовского державного университета*, 17, 1949, N° 4, 115—128

98. *Белякова, О.* Съединението — 1885. Библиографски указател. Състав Пловдив, 1985 178 с
99. *Божиков, Б.* Съединението. (По случаи 90-годишнината — 1885—1975 г.) — Бюлетин на Съюза по македонските културно-просветни дружества в България, 1975, № 8, 17—21.
100. *Василев, К.* Борбата на българския народ против решенията на Берлинския конгрес (1878—1879 г.). — В. Освобождението на България от турско иго 1878—1958 Сб статии С, 1958, 379—414.
101. *Венкова-Илиева, А.* Съединението и Сръбско-българската война 1885 Библиография Състав... и С Шанов. Рег А Венкова-Илиева С., 1985. 179 с.
102. *Вичковић, В.* Дипломатска историја Српско-бугарског рата (1885—1886) Београд, 1956, 11—42.
103. *Вълков, Г.* Военна защита на обединеното отечество през 1885 г. — *Исторически преглед*, 1985, № 9—10, 22—36.
104. *Генов, Г.* Източният въпрос. Политическа и дипломатическа история Ч 2. От Парижкия конгрес 1856 г до Ньонския договор 1919 г. С, 1926, 462—489
105. *Генов, Ц.* Военно-революционната подготовка на Съединението. — *Военно-исторически сборник*, 1960, № 4, 103—107.
106. *Генов, Ц.* Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България през 1878—1879 година. — *Военноисторически сборник*, 1956, N. 3, 81—110.
107. *Генов, Ц.* Доброволците в защита на Съединението 1885 г — *Военноисторически сборник*, 1985, № 4, 160—173
108. *Генов, Ц.* Доброволческото движение у нас по време на Съединението и Сръбско-българската война 1885 г. — *Военноисторически сборник*, 1954, № 2, 67—95
109. *Генов Ц.* Подготовка, извършване и защита на Съединението през 1885 г — *Исторически преглед*, 1960, № 4, 3—25.
110. *Генов, Ц.* Съединението през 1885 г и патриотичният подем на българската учаща се младеж. — *История и география*, 1960, N. 5, 3—9
111. *Георгиева, С.* Съединението 1885 г, отразено в сулестренските вестници „Време“ и „Зора“ — *Военноисторически сборник*, 1987, N 6, 200—207
112. *Глушков, Х.* Франция, Османската империя и Съединението на България (1885—1886 г.) — *Исторически преглед*, 1985, N 5, 67—80
113. *Голчев, Г.* Юнаците на Съединена България Пловдив, 1888 326 с.
114. *Гребенаров, М* и *С Гаджалов* Съединението на Северна и Южна България Русе, 1885. 16 с
115. *Дамянов, С.* Велико събитие в историята на българския народ (Сто години от Съединението 1885 г.). — *Известия на Националния исторически музей*, 7, 1988, 260—274
116. *Дамянов, С.* Френската дипломация и Съединението през 1885 г — *Исторически преглед*, 1965, N 6, 73—80
117. *Дерменджиев, Х.* Кокарди, възпоменателни медали и знаци за Съединението и за Сръбско-българската война 1885 г. — *Военноисторически сборник*, 1985, № 4, 216—231
118. *Дертлиева, А.* Димитър Матевски за съединителното движение в Източна Румелия през 1878—1879 г — *Военноисторически сборник*, 1987, N 1, 132—148
119. *Диков, Б.* Материали за историята на 3 пехотен Бдински полк С, 1889, 17—27

120. *Димитров, И* Въпросът за Съединението в политиката на Княжество България (1879—1884) — *История и география*, 1965 N 6, 8—12
121. *Димитров, И* Димитър Благоев и Съединението 1885 г — *Военноисторически сборник*, 1986, N° 2, 15—28
122. *Димитров, И* Епоха 1885 Исторически очерк за съединението на Северна и Южна България С, 1995 317 с 1 изд 1985 г със загл „Преди 100 години “ 2 доп изд 1987 г
123. *Доинов, Д* Комитетите „Единство“ — ролята и приносът им за Съединението 1885 г Моногр С, 1985 374 с
124. *Доинов, Д* Кресненско-разложкото въстание 1878—1879 С, 1979 333 с
125. *Дрангар, А* Източна Румелия и Съединението — Мисъл, 8 1898, N° 4—5, 374—378; N° 6, 478—487, N 7, 555—567.
126. *Жеков, Н* Българското воинство 1878—1928 Външнополитически поглед върху развитието на боините дела на нашите въоръжени сили от Освобождението до сега и тяхното бъдеще С, 6 г 44—54
127. *Золотухин, М* Българскии кризис 1885—1886 гг и крах австро-руско-германското союза — *Вопросы истории*, 1984, N 4
128. *Золотухин, М* Руският печат за събитията по време на българската криза (1885—1886) — *Исторически преглед*, 1986, N 8, 39—49
129. *Иванов, И* Сърбия и България со времени Восточно-Румелийского переворота 6 сентября 1885 года Одесса, 1885 28 с Същото на българ ез Търново, 1886 38 с
130. *Иванов, И* Сборник статееи о некоторых выдающихся событиях в современной жизни болгар Ч 2 Болгары княжеские Кишинев, 1900, 70—82
131. *Иванов, П* Долу Румелия С, 1906 39 с
132. *Иванович, И* Септемврийска революция в Румелии — *Северный вестник*, 1886, N 9, с 85
133. *История на България* В 3 тома 2 прераб изд Т 2 С, 1962, 57—80 1. изд 1954
134. *История на България* Том 7 С, 1991 157—206
135. *История на дипломацията* 2 прераб изд Т 2 Хвостов В Дипломацията в ново време 1871 1914 Рег А Громико С 1965, 253—258 1 изд 1949
136. *Иоцов, Д* Руско-австрийската дипломация и нашето съединение — В кн му Русия и България (Вчера, днес и утре) С, 1945, 19—47
137. *Кантарджиев, Т* Петдесетгодишнината на Съединението и войната за него 1885—1935 С, 6 г, 120 с
138. *Керемидчиев, Я* Съединението и Бургаският край — *И естия на музеите от Южна България*. 11 1988, 149—170
139. *Кирил патриарх български* Съпротивата срещу Берлинския договор Кресненското въстание С, 1955
140. *Кирков, К* Германия и балканските проблеми през 1885—1886 Ч 1 Бисмарк и съединението на Северна и Южна България 6 септ 1885 С, 1941 20 с
141. *Коновеев, В, Н Зуева и Е Шатохина* Из истории борьбы за национальную автономию Южной Болгарии в 1878—79 гг (Организация народной обороны) — В Юбилей гужбы Сб статееи, посвященных 90 летию освобождения Болгарии Кишинев, 1969 5—36
142. *Костов, Н* Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България *Здраве и сила*, 10, 1909 12, 1910

- 143 *Крачунев, К* Дипломатическа история на Съединението на България С., 1919 60 с
- 144 *Кръстев, А* Участие на Асеновградската чета в Съединението на Източна Румелия с Княжество България през 1885 г — *Векове*, 1985, N 6, 10—15
- 145 *Кучков, К* Поручик Вълчо Илиев Стефов (деец на Съединението) — *В етноисторически сборник*, 1987, N. 2, 179—183
- 146 *Куртев, И* Хроника на Съединението Пловдив, 1985 204 с.
147. Към изучаване на събитията по съединението на България — *Нашето минало*, 1, 1959, № 1, с 8
- 148 *Лалков, М* България в балканската политика на Австро Унгария 1878—1903 С., 1993, 234—302
149. *Маджаров, М* Източна Румелия. *Исторически преглед*. С., 1925, 295—364.
150. *Манафова, Р* Представители на народната интелигенция в защита на Съединението 1885 г — *Военноисторически сборник*, 1985, N 4, 174—185
151. *Мантов, Д* Южнобългарска хроника Маи — век 1885 г Роман (посветен на 100-годишнината от Съединението на Северна и Южна България) С., 1984 172 с
- 152 *Меченов, А* Приносът на град Панагюрище в борбата за съединението през 1885 г — *Музеи и паметници на културата*, 1965, № 4, 23—25
- 153 *Минчева, Т* Търновци и Съединението — *Годишник на музеите от Северна България*, 11, 1985, 177—184
- 154 *Митев, Й* Дипломатическата дейност на Иван Евстатиев Гешов в Европа относно признаване на Съединението — Във Външната политика на България 1878—1944 С., 1978, 53—82
- 155 *Митев, Й* Отношението на Великите сили към Съединението на България през 1885 г — *Исторически преглед*, 1954, № 4, 57—80
- 156 *Митев, И* Съединението на България и Великите сили — В кн. му *Исторически студии*. С., 1955, 5—155
- 157 *Митев, Й*. Съединението 1885 Моногр 2. прераб. и доп изд Пловдив, 1985 460 с 1. изд. 1980 г.
- 158 *Митев, И* Съединението на България Исторически очерк С., 1957. 71 с
- 159 *Митев, Й* Съединението на България (По случай 80 години от провъзгласяването му) — *Военноисторически сборник*, 1965, № 4, 3—24.
- 160 *Мишев, Р* Австро-Унгария и Съединението през 1885 г. — *Исторически преглед*, 1985, N 5, 52—66
- 161 *Музраева, Е* Англия и проблема обединения Болгарии (1878—1885 гг) — В *Проблемы международных отношений в XIX — XX вв* А., 1980, 141—149
- 162 *Мутафчиева, В* Съединението прави силата Роман. 2. изд С., 1989 231 с 1 изд 1985 г
- 163 *Научна конференция*. Журналистическото и публицистичното дело на Захари Стоянов Посветена на 100-годишнината от Съединението на България 1885 г С., 1986 184 с Авторы М Семов, И Димитров, М Иванов Н Генчев, Е Стателова, А Пантев, Т Ташев, Д Донов и др
- 164 *Научна сесия* 100 години от Съединението на Княжество България и Източна Румелия Ямбол, 1985 171 с

- 165 *Неделчева, Н* и *Е Стоянова*. Учителите и Съединението
Народна просвета, 1985, № 11, 85—91
- 166 *Някои* погрешно изнесени факти за съединението на Северна
и Южна България [По повод статия на А Головина] — в Сливница,
№ 27 и 28, 28 ян 1926 Подпис И Р
- 167 *Отзиви* и оценки за Съединението от български видни дейци
[Т Икономов, П Р Славеиков, Ив Вазов и др] *Българска сбирка*, 12
1905, № 7, 410—418
- 168 *Панаиотов, И* Българската криза и Европа 1885—1889 Принос
към предисторията на Общоевропейската война С, 1924, 37—97
169. *Панаиотов, И* Опит за съединение на Княжество България с
Източна Румелия през 1880 година — Известия на Българското исто-
рическо дружество, 1948, N. 22—24, 12—29
170. *Пантев, А* Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894 С
1972, 67—105.
171. *Пантев, А* и *Е Стателова* Българското Съединение през
1885 г — *Исторически преглед*, 1985, N. 5, 3—18, ВНР, 1985, N 3 23—38
- 172 *Пантев, А* Политиката на Англия към съединението на Кня-
жество България и Източна Румелия — Известия на Института за
история, 19, 1967, 75—114
- 173 *Пантев, А* САЩ и Българското Съединение — *Военноистори-
чески сборник*, 1985, № 4, 118—127
- 174 *По случаи* 40-годишнината от Съединението 1885, 6 19 IX 1885
— 6 19 IX 1925 С., 1925 40 с
- 175 *Първев, Г* Полският печат за Съединението и Сръбско-българ-
ската война 1885 г — *Военноисторически сборник*, 1987, N 3, 147—161
- 176 *Радев, С* Строителите на съвременна България В 2 тома 2
изд Т 1. Царуването на княз Александар 1879—1886 Рег и бел Е
Стателова С, 1973, 473—604 1 изд 1910
- 177 *Раиков, Р* Шести септември 1885 г — в Сливница N 13 14,
10 февр 1925
178. *Ракочевид, Н*. Став Црне горе према уединенуь Бугарске и
Српско-бугарском рату 1885 године — *Исторически записки*, 14, 1961, N'
18, св 4, 623—636.
179. *Самарджиев, Б* Турската политика към Княжество България
и Източна Румелия във връзка с османския съюзеренитет (1878—1886) —
В Национ освоб движение на Балканите в края на XIX в С., 1976, 7—36
- 180 *Сидельников, С* Возвзеднания князівства Болгарии і Східнои
Румелии (1879—1886 роки). — Наукові записки Харківського державного
педагог інститута Історична серия, 11, 1949 45—90
- 181 *Станев, Н* Научно-нова история на България 1878—1918 Кн 1
От Освобождението до Балканската война С., 1924, 44—60
- 182 *Стателова, Е*. Балканските държави и българското Съедине-
ние — *Военноисторически сборник*, 1985, № 4, 103—117
- 183 *Стателова, Е* Дипломатията на Княжество България 1879—
1886 С., 1979, 138—179
- 184 *Стателова, Е* Източна Румелия (1879—1885) Икономика, поли-
тика, култура. С., 1983 378 с
- 185 *Стателова, Е* Развои и характер на отношенията между
Княжество България и Източна Румелия (1879—1885) — *Исторически
преглед*, 1978, № 5, 3—20
- 186 *Стателова, Е* Съединението на Княжество България и Из-
точна Румелия (1885 г) — В България 681—1981 С., 1981, 297—305

- 187 *Стателова, Е. и А. Пантев* Съединението на Княжество България и Източна Румелия 1885 година. С., 1985. 192 с.
- 188 *Стателова, Е.* Съединението на Княжество България и Източна Румелия 1885 година (Научнопопулярен очерк). С., 1985. 48 с.
- 189 *Стателова, Е.* В защита на Съединението. — В: История на българската дипломация 1879—1913 г. С., 1994. 45—89.
- 190 *Захари Стоянов* и Съединението. Доклади и научни съобщения. Отг. ред. И. Димитров Русе, 1986. 232 с.
- 191 *Стоянов, И.* Съединението през 1885 г. и руският печат — *Военноисторически сборник*, 1983, № 6, 60—74
- 192 *Стоянов, И.* Съединението и Сръбско-българската война в политиката на либералното правителство (юни 1884 — август 1886 г.) — *Исторически преглед*, 1985, № 5, 19—34
- 193 *Струкцова, К.* Восоединение Южно и Северно Болгарии в 1885 г. Краткие сообщения Института славяноведения, 11, 1953, 33—41
- 194 *Сугарев, А.* Панагюрище и Съединението — В: Панагюрище и Панагюрският край в миналото. Кн. 2. С., 1961, 164—181
- 195 *Съединението 1885 г.* Енциклопедичен справочник. Състав: Е. Стателова, С. Грънчаров, Г. Вълков, Б. Тонинска-Дончева. С., 1985, 240 с.
- 196 *Съединението 1885 г. и неговата военна защита.* Сборник доклади и научни съобщения, изнесени на научна сесия, състояла се на 19.XI 1985 г. в гр. Сливница. С., 1986, 168 с.
- 197 *Танкова, В.* Политическите партии в Южна България и Съединението (септ. 1885 г. — август 1886 г.) — Известия на музеите от Южна България, 12, 1986, 133—163
- 198 *Ташев, Т.* Животът на летописеца Ч. 2. Парго. Пловдив, 1985. 329 с., Ч. 3. Захари. Пловдив, 1989. 341 с.
- 199 *Терехов, В.* Дипломатическа борба накануне сръбско-български войни 1885 года — В: Проблемы всеобщей истории М., 1974, 118—133
- 200 *Терехов, В.* Сърбия и Румелийският преворот 1885 г. — В: Проблемы всеобщей истории М., 1973, 230—252
- 201 *Тодоров, Г.* Временното руско управление в България през 1877—1879 г. С., 1958, 459 с.
- 202 *Тодоров, Г.* Към дипломатическата история на Съединението на България през 1885 г. — *Исторически преглед*, 1965, № 6, 23—37
- 203 *Тодоров, Д.* Участието на населението от Габровска, Севлиеvsка и Дряновска околия в борбата за Съединение и в Сръбско-българската война 1885 година — Годишник на музеите от Северна България, 17, 1991, 183—193
- 204 *Тодорова, Ц.* Австро-Унгария и съединителното движение в Източна Румелия и Македония през 80-те години на XIX в. — В: Първи конгрес на БИД. Т. 1. С., 1972, 555—556
- 205 *Траикова, В.* Гърция, Съединението и Сръбско-българската война — В: Сръбско-българската война 1885 г. С., 1985, 223—252
- 206 *Христов, Х.* Захари Стоянов. Биограф. очерк. С., 1989. 53 с.
- 207 *Христов, Х.* Захари Стоянов. Обществена и политическа дейност. С., 1948. 79—121
- 208 *Христов, Х.* Принос към историята на Съединението — Известия на Българско историческо дружество, 22—24, 1948, 49—80
- 209 *Христов, Х.* Съединението на Северна и Южна България — Ново време, 1955, № 9. 31—46
- 210 *Христов, Х.* 100 години от Съединението на Княжество България и Източна Румелия. С., 1985. 62 с.

- 211 *Христов, Х* Съединението и Сръбско-българската война 1885 г в историческия път на България — *Военноисторически сборник*, 1985, N 4, 3—22
- 212 *Часът на Съединението* удари Българският печат и Съединението (Сб материали) Състав и предг Н Бочева и К Стоилова С, 1985 328 с
- 213 *40-годишнината на Съединението* — в Сливница, N 19—22, 15 септ 1925 Подпис Д-р М П.
- 214 *Шанов, С* Деиността на българското политическо ръководство и военно командване от спирането на боите действия в Сръбско-българската война 1885 г до признаването на Съединението — *Военноисторически сборник*, 1986, № 5, 45—61
- 215 *6 септември 1885 г* в гр Варна 6 IX 1885 — 6 IX 1915 Варна, 1915, 16 с
- 216 *6 септември* след 30 години, 1885—1915 С., 1915 15 с
217. *Chleborad, F* Die Unabhängigkeitserklärung, Eine Antwort aus die bulgarsche Frage Brunn, 1888, 27 p.
218. *Сiachur, N*. La conclusion de la paix de Bucarest en 1886 au lendemain des événements balkaniques des 1885—1886. — *Revue des etudes Sud-est europeennes*, 3, 1965, № 3—4
- 219 *Сiachur, N*. L'Union de la Roumelie Orientale et de la Principaute de Bulgarie et la conclusion de Traite de paix de Bucarest (1886) — *Etudes balkaniques*, 1985, № 4, 109—115
- 220 *Corti, E* Alexander von Battenberg Wien, 1920, 351 p
- 221 *Corti, E* The Downfall of the three Dynasties London, 1934
- 222 *Corti, E*. Leben und Liebe Alexanders von Battenberg Graz—Salzburg—Wien, 1950
- 223 *Diculescu, V* Le journal „gazeta Transilvaniei“ et l'integration de la Roumelie orientale à la Bulgarie 1885 — *Bulgarian Historical Review*, 1990 N. 4, 85—88
- 224 *Dimitrov, C* Zjadneczenie Bulgarii w 1885 r a spoleczenstwo polskie — V. Swiercynski, J Bratsrstwo, przyjazn Szkice z d iajow przyjazni polsko-bulgarskie Warszawa, 1970, 62—63
- 225 *Dimitrov, I* Hundert Jahre seit der Vereinigung Ostrumelieus mit dem Furstentum Bulgaren Wien, Freunde des Hauses Wittgenstein, 1986, 131—157
- 226 *Dioszegi, I* Kálnoky, Andrassy und die bulgarische Kriese 1885—1887 — *Bulgarian Historical Review*, 1985, № 3, 59—64
- 227 *Hajek, A* Bulgariens Befreiung und staatliche Entwicklung unter seinem ersten Fursten Munchen etc , 1939 208—251
- 228 *Hristov, H* La reunification de la Bulgarie du Nord et du Sud en 1885 S , 1985 74 p
- 229 *Huhn, A* Der Kampf der Bulgaren um ihre Nationaleinheit Politischmilitarische Geschichte der bulgarisch-rumelischen Ereignisse um Jahre 1885 Leipzig, 1886, 321 p
- 230 *Jelavich, B* Russia, Britain and the Bulgarian question 1885—1888 — *Sudost—Forschungen*, 32, 1973, 168—191
- 231 *Koch, A* Furst Alexander von Bulgarien Mitteilungen aus seinem Leben und seiner Regierung Darmstadt, 1887, 230—254
- 232 *Kofos, E* Greek Serbian relations and Macedonia 1878—1896 — In Greek-Serbian cooperation 1830—1908 Belgrad, 1982, 93—106
- 233 *Lang, R* Rumelian Coup d'Etat London, 1886

234. *Lascaris, M* Greece and Serbia during the war of 1885 — *The Slavonic Review*, 2, 1932, № 31, 88—99.
- 235 *Lules, D* I thesi ton Ellinon apenandi stin enosi tis Anatolikis Romlias me ti Vulgaria Atina, 1991 127 p.
- 236 *Mitev, J* L'attitude de la Russie et de L'Anlgeterre à l'egard de l'Union de la Bulgarie en 1885 — *Etudes historiques*, 1, 1960, 347—376
- 237 *Naltas, H* Anatoliki Romulia I katalipsis etis ipo ton Vulgaron ki o naitikos apokalimos tis Ellados 1885—1886 Thessaloniki, 1963 278 p
- 238 *Milarov, S* La question bulgare. La fatale aventure du 6—18 septembre 1885 Sous la regence. Les cannibales en Europe Braila, 1887, 46 p
- 239 *Miller, W* The Union of the Two Bulgarias 1878—1887 Armenia, Crete and Macedonia 1887—1908 — In Miller, W The Ottoman Empire and its successors 1801—1927 London etc., 1966, 358—399
- 240 La question bulgare La revolution de Philippopoli du 6 18 septembre 1885 Les responsabilites Paris, 1888, 66 p.
- 241 *Šarova, K* L'Union de la Bulgarie du nord et de la Bulgarie du sud (1885) et l'opinion publique dans les autres pays sud-slaves — *Etudes balkaniques*, 6, 1967, 97—122.
242. *Scelle, G* L'indépendance bulgare S L , a, 11—22
243. *Tamborra, A* La crise balkanique de 1885 et l'Italie. — In: I Congr int d'etud balk. et sud-est europ. Sofia, 1966 Act. 4 S , 1969, 699—708
244. *Terzie, S* Die Zusammenarbeit Serbiens und Griechenlands von 1882 bis 1885 — In Greek-Serbian cooperation 1830—1908 Belgrad, 1982, 157—163.

СЪСТАВИТЕЛ: БОЯНКА ДОНЧЕВА

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ	3
УВОДНИ ДУМИ	7
1 ПЪТИЩАТА КЪМ БЪЛГАРСКОТО СЪЕДИНЕНИЕ	15
2 ПОДГОТОВКА И ПРОВЪЗГЛАСЯВАНЕ НА СЪЕДИНЕНИЕТО	57
3 БЪЛГАРСКОТО СЪЕДИНЕНИЕ И ЕВРОПА	86
4. ИЗПИТАНИЯТА НА ВОИНАТА	129
5 ИЗВОЮВАН МИР	159
6 УРОЦИТЕ ОТ СЪЕДИНЕНИЕТО	178
БИБЛИОГРАФИЯ	185

ст н.с. г-р Елена Боянова Стателова
проф. г-р Андрей Лазаров Пантев

СЪЕДИНЕНИЕТО НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ
И ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ
1885 ГОДИНА

Рецензенти: *проф. Крумка Шарова, ст н.с. Цонко Генев*

Редактор *Мария Босева*

Художник на корицата *Петър Стоилов Петрунов*

Художник редактор *Красимира Коцева*

Технически редактор *Йорданка Иванова*

Коректор *Дима Атанасова*

ISBN 954 01—0672—9

Българска. Издание II Дадена за набор на 31 V 1995 г. Подписана за
печат на 3 VIII 1995 г. Излязла от печат на 5 IX 1995 г. Формат
84x108 32 Печ. коли 12,50 Изд. коли 10,08 Поръчка № 4891

Издателство „Просвета“ — София 1184, Цариградско шосе 117
Печат „Образование и наука“ — София

Цена 95 лв.